Nina Kurki

KOOMISEN TUOTTAMISEN STRATEGIAT SIMO HÄMÄLÄISEN KÄTKÄLÄIS-KIRJOISSA

Suomen kirjallisuuden pro gradu -tutkielma

Tampereen yliopisto, heinäkuu 2006

Tampereen yliopisto
Taideaineiden laitos
KURKI, Nina: KOOMISEN TUOTTAMISEN STRATEGIAT SIMO HÄMÄLÄISEN KÄTKÄLÄIS-KIRJOISSA
Pro gradu -tutkielma, 79 s.
Suomen kirjallisuus
Heinäkuu 2006

Tutkin pro gradu -tutkielmassani, millaisilla keinoilla Simo Hämäläinen on luonut komiikkaa teoksiinsa *Kätkäläinen* (1978), *Kätkäläisen jättipotti* (1996) ja *Kätkäläinen ja ulkomaan elävä* (2000). Tarkastelen koomiseksi tekemisen keinoja pääasiassa klassisten huumoriteorioiden - kuten inkongruenssi-, ylemmyys- ja degradaatioteorioiden - näkökulmasta. Lisäksi pohdin jonkin verran myös sitä, millaisia funktioita koominen ja nauru saavat Kätkäläis-kirjoissa.

Koomiselle on ominaista sen rajattomuus ja kaikkiallisuus: mikään inhimillinen ei ole sinänsä koomista, mutta kaikesta voi tehdä sellaista. Kirjallisuudessa koomisen kaikkiallisuus voi tehdä tulkinnan hankalaksi. Kirjailija voi kuitenkin jättää lukijalle opasteita ja merkkejä, joiden avulla tämä osaa suunnistaa koomisen tulkinnan äärelle. Opaste voi olla esimerkiksi johdatteleva kertoja, tuttu juonikuvio tai useasti käytetty, jopa konventionaaliseksi muodostunut koomiseksi tekemisen strategia.

Koomisen tuottamisen strategioita on runsaasti, mutta perusmekanismeja vain kourallinen. Samaa mekanismia on kuitenkin mahdollista hyödyntää yhä uudelleen uusissa, yllättävissä tilanteissa. Kätkäläis-kirjoissa usein toistuvia, koomisen taustalla olevia mekanismeja ovat esimerkiksi inkongruenssi, hyperbola, väärinkäsitys, monimerkityksisyys ja kohteen arvonmuutos, joista varsinkin inkongruenssi ja hyperbola ovat erityisen produktiivisia.

Koomisen tuottamisen strategioiden erittelyn ja analysoinnin osalta työ jakautuu kolmeen osaan: sanakomiikkaan, luonnekomiikkaan ja tilannekomiikkaan. Yläkäsitteiden alla tarkastellaan erilaisia koomisen muotoja runsaan esimerkkiaineiston valossa. Analyysin rinnalla käsitellään lisäksi lyhyesti klassisten huumoriteorioiden historiaa.

Tutkielman avainsanoja: huumori, ironia, komiikka, koominen, nauru, Simo Hämäläinen

SISÄLLYS

1 JOHDANTO 1
1.1 Tutkimuksen lähtökohtia 1
1.2 Koominen, huumori ja nauru 2
1.3 Simo Hämäläinen ja Kätkäläis-sarja 8

2 SANAKOMIIKKA 11
2.1 Koominen kieli 11
2.2 Inkongruenssi 15
2.2.1 Inkongruenssimallin lähtökohdista 15
2.2.2 Kielen inkongruenssi 17
2.3 Ironia 24

3 LUONNEKOMIIKKA 30
3.1 Luonnekomiikan lähtökohdista 30
3.2 Kätkävaaran kapinallinen 32
3.3 Aimo Hurskainen 38
3.4 Stereotyyppiset henkilöhahmot 43

4 TILANNEKOMIIKKA 51
4.1 Toisto 51
4.1.1 Toisteiset tilanteet 51
4.1.2 Toisteiset rakenteet 55
4.2 Tilanteiden inkongruenssi 58
4.3 Koomiset mielikuvat ja kertomukset 64
4.4 Draamallinen ironia 66

5 LOPUKSI 71

LÄHTEET 75

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen lähtökohtia

Simo Hämäläinen on Veikko Huovisen ja Arto Paasilinnan ohella yksi tunnetuimmista kotimaisista humoristeista. Hämäläisen *Kätkäläinen* (1978) jatkaa Aleksis Kiven aloittamaa klassisen suomalaisen romaanin traditiota, jonka juuret juontavat Kiveäkin kauemmas, aina Runebergiin, *Kalevalaan* ja kansanrunouteen asti. Perinteiselle suomalaiselle romaanille on tunnusomaista huumorin sävyttämä realismi; tavallisten, yleensä köyhien ihmisten elämän kuvaaminen siten, että teoksen päähenkilöksi nousee vahvasti individualistinen, jopa epäsympaattinen antisankari. (Laitinen 1997, 310-311.) Näin myös *Kätkäläisessä*, missä tapahtumien keskiössä on pienviljelijä Pietari Aholainen eli Kätkäläinen, joka elää kehittyvän yhteiskunnan laitamilla siihen täysin sopeutumatta.

Kiinnostuin aluksi tutkimaan *Kätkäläisen* huumoria ja koomista yhden reilun kymmensivuisen harjoitustyön verran. Aihe osoittautui haastavammaksi kuin olisi ennalta voinut arvata. Yksi suurimmista koomisen tutkimiseen liittyvistä haasteista on sen kaikkiallisuus. Jos asioita katsoo "sillä silmällä", lähes kaikki alkaa saada koomisia piirteitä. Koomisuus liittyy kuitenkin harvoin asioihin niiden pysyvänä ominaisuutena. Vaikuttaisi siis siltä, että koomista ei ole, se tehdään. Millaisia nämä koomisen tuottamisen strategiat sitten ovat? Kuinka niitä käytetään ja millaisia funktioita ne saavat? Näihin kysymyksiin lähden hakemaan vastauksia *Kätkäläisestä* sekä pari vuosikymmentä myöhemmin ilmestyneistä *Kätkäläisen jättipotista* (1996) sekä *Kätkäläinen ja ulkomaan elävästä* (2000). Yhdessä nämä kolme Kätkäläisen edesottamuksista kertovaa teosta muodostavat pro gradu -tutkielmaan hyvin laajuutensa ja kaunokirjallisen luonteensa puolesta soveltuvan tutkimusaineiston. Toisaalta Hämäläisen teosten valintaa puoltaa myös se, ettei hänen tuotantoaan ole juuri tutkittu.

Tutkin tässä työssä siis sitä, millaisilla keinoilla Hämäläinen on luonut komiikkaa teoksiinsa. Tarkastelen koomisen tuottamisen strategioita pääasiassa klassisten huumoriteorioiden - kuten inkongruenssi-, ylemmyys- ja degradaatioteorioiden - näkökulmasta. Kokoelma huumoriteorioita ei kuitenkaan muodosta yhtä superteoriaa ja yksittäin käytettynä ne antavat koomisesta varsin yksipuolisen ja sitä kautta virheellisen

kuvan. Tarkoitukseni ei ole kannattaa jotain tiettyä teoriaa, vaan tarkastella koomista ilmiönä mahdollisimman monipuolisesti. Olen jakanut työni karkeasti kolmeen osaan: sanakomiikkaan, luonnekomiikkaan ja tilannekomiikkaan. Näiden yläkäsitteiden alla tarkastelen erilaisia koomisen muotoja runsaan esimerkkiaineiston valossa. Lisäksi pohdin jonkin verran myös sitä, millaisia funktioita koominen ja nauru saavat Kätkäläiskirjoissa.

1.2 Koominen, huumori ja nauru

Huumoria käytetään usein yleiskäsitteenä kuvaamaan kaikkea mahdollista aiheeseen liittyvää: naurua, koomista, iloa, ironiaa, vitsejä jne. (Knuuttila 1992, 93). Tarkalleen ottaen huumori on kuitenkin koomisen alakäsite, sillä Kinnusen (1972, 202) mukaan huumoria ei ole ilman koomista, mutta koomista voi hyvin olla ilman huumoria. Koomiselle on ominaista sen rajattomuus: mikään inhimillinen ei ole sinänsä koomista, mutta kaikesta voi tehdä sellaista. Koomista voi siis tuottaa, jolloin se on tahallista. Tahallisesti tuotettu komiikka on suoritus, jota voi arvostella; se voi olla esimerkiksi onnistunutta, epäonnistunutta, karkeaa, hienoa, nokkelaa tai kömpelöä. Toisaalta koominen voi olla myös tahatonta. Tahatonta komiikkaa ei voi arvostella, sillä se syntyy spontaanisti. (Kinnunen 1994, 12.)

Koomisen tarkka määritteleminen on mahdotonta, koska varsinaisesti sitä ei ole missään, ja silti sitä voi nähdä kaikessa ja kaikkialla. Vaikuttaisikin siltä, että ihmiset tunnistavat koomisen ainakin jossain määrin intuition varassa. Intuitioon puolestaan vaikuttavat esimerkiksi henkilökohtaiset kokemukset, ympäröivä yhteiskunta sekä kulttuuri - ja huumorintaju. Huumorintaju viittaa sekä komiikan tekijöiden että vastaanottajien kohdalla taitoon nähdä ja arvottaa koomista. Huumorintaju ei ole läpi elämän samanlaisena pysyvä tila, vaan taito, joka kehittyy yhdessä elämänkokemuksen kanssa. Lisäksi "koomisen lukutaitoa" on mahdollista kehittää samalla tavalla kuin mitä tahansa muuta taitoa. (Kinnunen 1994, 13.) Tämä tarkoittaa myös sitä, ettei kaikkien ihmisten huumorintaju ole samanlainen: kaikki koominen ei huvita kaikkia. Kirjallisuudessa koomisen kaikkiallisuus voi tehdä tulkinnan hankalaksi. Kirjailija voi kuitenkin

jättää lukijalle opasteita ja merkkejä, joiden avulla tämä osaa suunnistaa koomisen tulkinnan äärelle. Opaste voi olla esimerkiksi johdatteleva kertoja, tuttu juonikuvio tai useasti käytetty, jopa konventionaaliseksi muodostunut koomiseksi tekemisen strategia. Tässä työssä on kyse nimenomaan näiden strategioiden erittelystä ja tarkastelusta.

Sosiaalistunut ihminen huomaa välittömästi joutuneensa naurunalaiseksi, pilkan kohteeksi tai muuten koomiseen valoon. Koominen ei siis näytä olevan riippuvainen sen taustalla olevien prosessien tunnistamisesta. Myös huumoritutkimuksessa havaitseminen kulkee tässä järjestyksessä: ensin löydetään koominen ja sen jälkeen etsitään koomisen taustalla oleva mekanismi, esimerkiksi yhteensopimattomuus (inkongruenssi) tai arvonalennus (degradaatio). On huomattava, etteivät inkongruenssit tai degradaatiot ole lähtökohtaisesti koomisia, mutta niistä - kuten kaikesta muustakin - voi tehdä sellaisia. Kinnunen arvelee, että koomisen tunnistaminen tapahtuu monia eri vihjeitä lukemalla. Kulttuurinsa käyttäytymisen ja kielen sisäistänyt ihminen tunnistaisi koomisen siis samalla tavalla kuin hän tunnistaa esimerkiksi surun tai uhkaavan käyttäytymisen. Kinnunen näkee, että on tärkeää erottaa koominen ja sen taustalla oleva mekanismi toisistaan; silloin samaa mekanismia voidaan hyödyntää yhä uudelleen uusissa, yllättävissä tilanteissa. (Kinnunen 1994, 17-21.)

Myös mielialan on nähty liittyvän koomisen havaitsemiseen ja kokemiseen. Sigmund Freud (1983, 191-192) näki, että kaikkein suotuisin edellytys koomisen mielihyvän syntymiselle on iloinen mieliala. Kun mieliala on riittävän hilpeä, lähes kaikki näyttää koomiselta. Asiaan vaikuttavat suotuisasti myös koomisen odotus ja sen aiheuttamaan mielihyvään virittäytyminen. Myöhemmin pelkkä muisto koomisen aiheuttamasta mielihyvästä voi palauttaa tunteen. Komiikan syntymiselle epäsuotuisat olosuhteet liittyvät Freudin mukaan esimerkiksi vakavahenkiseen tai abstraktiin ajatustyöhön. Komiikan vaikutusta häiritsee myös se, jos vastaanottaja tuntee voimakkaita tunteita, kuten myötätuntoa, naurunalaiseksi joutunutta kohtaan. Myös Henri Bergson (1994, 9) oli sitä mieltä, että naurun suurin vihollinen on tunne. Hän näki, että on mahdollista nauraa henkilölle, jota kohtaan tuntee sääliä tai kiintymystä, jos naurun hetkellä väliaikaisesti vaientaa tunteensa. Bergsonin mielestä välinpitämättömyys ja tunteettomuus muodostavat naurulle luonnollisen synty- ja elinympäristön.

Freud (1983, 192-193) korosti, että ehdottoman koomista esiintyy vain harvoin. Yleensä komiikan vaikutus riippuu siis vastaanottajan tunteista, mielialasta ja

asennoitumisesta kutakin koomista tapausta kohtaan. Freud totesi, että "[k]oomisen riippuvuus tai suhteellisuus onkin sen vuoksi paljon suurempi kuin vitsin, joka ei koskaan synny itsestään vaan joka aina tehdään ja jonka luomisessa jo voidaan ottaa huomioon ne edellytykset, joiden vallitessa se saa suotuisan vastaanoton". Toisaalta myös kaikki tahallinen komiikka on tehtyä ja silti samalla riippuvaista vastaanottajan reaktiosta. Vastaanottajan vallassa on arvioida, onko komiikka hänen mielestään esimerkiksi onnistunutta vai epäonnistunutta, tai luonteeltaan hienostunutta vai karkeaa. Arvottaminen on kuitenkin aina subjektiivista, joten toisen mielestä hulvattoman hauska komiikka voi hyvin olla jonkun muun mielestä latteaa ja mielikuvituksetonta.

K. S. Laurila määritteli huumorin ja koomisen eron tavalla, josta myöhempien aikojen esteetikot eivät ole kovin olennaisella tavalla poikenneet (Knuuttila 1992, 94-95). Laurila (1947, 294) näki, että siinä missä koominen on johonkin kohteeseen liitetty ominaisuus, huumori on olemukseltaan tietynlainen suhtautumistapa elämään ja sen ilmiöihin. Myös Kinnunen (1972, 200-202) painotti, että huumorissa on kyse ennen kaikkea asenteesta: "Huumori merkitsee asennetta, vaateliaammin käsitettynä sävyä tai ilmettä, joka kattaa koko esityksen tai käyttäytymisen. Tarkemmin sanottuna huumori on asennoitumista rajattomasti vaihtelevaan koomiseen." Huumori ja koominen merkitsevät siis eri asioita, mutta liittyvät toisiinsa läheisesti. Jossain määrin ne tuntuvat olevan myös ristiriidassa keskenään. Ainakin Bergson (ks. 1994, 9) ja Freud (ks. 1983, 192) painottivat, että tunne on koomisen vihollinen. Kuitenkin humoristinen asenne käsitetään nimenomaan myötätuntoiseksi, sydämelliseksi tai hyväntahtoiseksi suhtautumistavaksi koomisia elämänilmiöitä kohtaan[1].

V. Tarkiaisen (1919, 332-333) mielestä äly on koomisen liikkeelle paneva voima, mihin huumori tuo mukaan myös sydämen. Hän näki, että äly ja tunne ovat jatkuvassa dialogissa keskenään ja kääntävät koomisesta ilmiöstä esille vuoroin nurjan ja vuoroin oikean puolen. Näin kaikki inhimillinen näyttäytyy sellaisena kuin on: epätäydellisenä ja siksi niin huvittavana. Tarkiainen arveli, että "[h]uumori on näin ollen lempeä opastaja oikeaan elämänymmärrykseen ja filosofiseen ajatteluun". Tarkiaisen lisäksi myös monet muut huumoritutkijat ovat korostaneet huumorin realistista ulottuvuutta. Esimerkiksi Unto Kupiainen (1939, 8-9) näki, että vaikka huumori paljastaa ihmisen heikkoudet ja vajavaisuuden, se tekee sen hellävaraisesti ja hymyillen. Hän

[1] Ks. esim. Kinnunen 1994, 249; Kupiainen 1939, 16-18; Laurila 1947, 296.

painotti, ettei huumorissa ole kyse elämän vakavien puolien kieltämisestä, vaan lähinnä niiden asettamisesta oikeisiin mittasuhteisiin. Tämän vuoksi "[i]nhimillisesti ylivoimaisia vaikeuksia ja elämän tragiikkaa kohdatessansa huumori esiintyykin lievittävänä, verhoavana voimana koettamalla siinäkin osoittaa asioiden suhteellisuuden ja ikään kuin peittämällä tuskan hymyilevään vaippaan".

Humoristilla on luontainen kyky nähdä koomista sekä elämän pienissä ja arkisissa että suurissa ja ylevissä puolissa. Sama kyky löytyy tosin myös esimerkiksi "irvi- ja myrkkyhampaiselta ivailijalta" sekä "suuttuneelta ja katkeralta satiirikolta". Humoristin näistä erottaa se, että hänen suhtautumisensa elämän pienuutta ja vajavaisuutta kohtaan on lempeän myötätunnon ja hyväntahtoisuuden leimaamaa, eikä esimerkiksi ylimielisen ilkamoivaa, halveksuvaa tai vihaa ja katkeruutta huokuvaa. Laurilan mukaan humoristi rakastaa vioista ja puutteista huolimatta tätä hullunkurista ja viheliäistä maailmaa ja siinä elävää ihmiskuntaa. Toisaalta humoristi on myös realisti, sillä hän näyttää elämää ja oloja etupäässä niiden pieniltä ja arkisilta puolilta. Laurila näki humoristin myös jossain määrin pessimistinä, koska tällä on taipumus kiinnittää huomionsa ennemmin kaikkeen elämässä esiintyvään ihanteiden vastaiseen ja typerään kuin kohottavaan ja ilahduttavaan. Hänen mukaansa huumori syntyykin lähtökohtaisesti pettymyksen ja tyytymättömyyden tunteista, sillä maailma on niiltä puolilta, joilta humoristi sitä katsoo, "aivan surkeasti hutiloitu tekele" ja täynnä "ihmisen narrimaisen epäonnistuneita luomuksia". (Laurila 1947, 296-305.)

Realismin ja huumorin yhdistyminen on ollut suomalaisen kansankuvauksen läpäisevä tunnuspiirre Kivestä lähtien (Laitinen 1997, 311). Kaikkien kirjailijoiden kohdalla ei kuitenkaan voida puhua huumorista sen lempeän myötätunnon ja sydämellisen asenteen sävyttämässä merkityksessä. Esimerkiksi Pentti Haanpään kohdalla komiikka saa suorastaan kitkerän ironisen yhteiskuntakritiikin muotoja. (Laitinen 1984, 21.) Samoin on Simo Hämäläisen kohdalla. Toisaalta hänen komiikkansa koostuu harmittomasta tilannekomiikasta, hassuista sattumista sekä humoristisesta kielenkäytöstä. Välillä kepeän tunnelman takaa voi kuitenkin aistia kirjailijan pettymyksen ja kriittiset sävyt yhteiskuntaa kohtaan. Hämäläisen kriittinen ironia kohdistuu sekä fiktion sisäiseen maailmaan että sen ulkopuolella vallitseviin epäkohtiin. Ironiaa esiintyy myös henkilöhahmojen välisessä dialogissa, jolloin sillä voi nähdä sekä hyökkäyksen että puolustuksen kaltaisia funktioita. Paul Grice (1989, 53-54) näki, että ironiaan sisältyy

aina vihamielisyyden ja halveksunnan luonteisia tunteita. Ironia poikkeaa huumorista siis ennen kaikkea asenteensa puolesta, sillä huumorikin voi sisältää kritiikkiä, mutta ei vihaa ja halveksuntaa.

Kätkäläis-kirjojen koominen on moniulotteista ja -ilmeistä. Tämän vuoksi käytän työssäni termiä huumori vain harkiten. Lähtökohtaisesti tässä työssä ei edes ole kyse huumorin, vaan sen taustalla olevan koomisen ja koomiseksi tekemisen strategioiden tarkastelusta. Erilaiset asenteelliset sävyt kuten huumori ja ironia toki kuuluvat tähän tekemiseen niin kiinteästi, ettei niitä voi kokonaan sivuuttaa. Pääsääntöisesti käytän *koomista* kuitenkin sen sanakirjamerkityksessä[2]. Koomisesta puhuessani tarkoitan siis yleisesti jotain, millä on hupaisia, hullunkurisia, naurettavia tai hilpeyttä herättäviä piirteitä. Komiikka puolestaan tarkoittaa tässä yhteydessä tekstiä, johon sisältyy koomista. Koomisen tekeminen ja tuottaminen tarkoittavat työssäni samaa asiaa, eli jonkin asian, ilmiön, tilanteen tai henkilön saattamista hullunkuriseen valaistukseen ja/tai naurun kohteeksi.

Ihminen voi nauraa hyvin monella eri tavalla ja vähintään yhtä monesta eri syystä. Nauru ei ilmennä aina koomisen havaitsemisesta syntynyttä mielihyvää; itse asiassa sillä ei tarvitse olla mitään tekemistä koomisen havaitsemisen kanssa. Fyysistä - siis näkyvää ja yleensä myös kuuluvaa - naurua esiintyy kaikkialla, missä ihmiset kokoontuvat yhteen. Yhteen kokoontuneet tai toisensa sattumalta tavanneet ihmiset eivät kuitenkaan naura siksi, että näkisivät ympärillään jatkuvasti koomista, vaan siksi että elämässä hymy ja nauru kuuluvat normaaliin kontaktinpitoon. (Kinnunen 1994, 33-35.) Arthur Koestler (1964, 51) näki, että fyysinen nauru on eräänlainen luksusrefleksi, jonka ainoa funktio on kuluttaa pois ne jännitystilat, joita ei voi kuluttaa millään muulla tavalla. Koestlerin mielestä nauru tyhjentää vihan, pelon ja ylpeyden kaltaisia tunteita sekä vaimentaa tyydytyksen tunnetta biologisissa akteissa. Naurua voi esiintyä myös puhtaasti neurofysiologisista syistä. Tällaisia ovat esimerkiksi kutittamalla aikaansaatu, hysteerinen tai sardoninen nauru. (Knuuttila 1992, 97.)

Nauru voi olla tahatonta tai tahallista. Tahatonta naurua voi esiintyä missä ja milloin vain, myös epäsopimattomissa yhteyksissä kuten hautajaisissa. Tarkoituksella tuotettuun koomiseen reagoiva tahaton nauru on palkitsevaa, sillä se kertoo komiikan olleen onnistunutta. Samassa tilanteessa esiintyvä tahallinen nauru on puolestaan ran-

[2] Ks. esim. *Suomen kielen perussanakirja* 2001, s. v. *komiikka, koominen.*

kaisevaa ja kielii koomisen epäonnistumisesta. Tahallinen nauru on aina teko, jolla on kohde ja yleensä myös funktio. (Kinnunen 1994, 40-41.) Naurun kohteiden kirjo on kuitenkin niin lukuisa, ettei niiden kaikkien luetteleminen ole mahdollista eikä edes tarpeellista. Myös syyt ovat moninaiset. Naurulla voi esimerkiksi rankaista, palkita, pilkata, hyökätä, torjua, perääntyä, osoittaa ylemmyyttä tai kätkeä todelliset tunteensa. Naurulla voi myös ilmentää lukuisia tunnetiloja (Laurila 1947, 245) kuten iloa ja muita positiivisia tunteita sekä epävarmuuden, hermostuneisuuden, nolostumisen ja tietämättömyyden kaltaisia negatiivisempia tuntoja. Nauru on myös voimakkaasti kontekstisidonnaista (Kinnunen 1994, 33). Vaikka suomen kielessä on lukuisa määrä sanoja, joilla voi kuvata erilaisia nauramisen tapoja tai tyylejä, ne eivät kerro paljoakaan siitä, mille tai miksi nauretaan. Joku voi esimerkiksi hihittää, hekottaa, kikattaa, räkättää, kihertää, tyrskiä, hohottaa tai käkättää. Toisaalta voi myös nauraa makeasti, pilkallisesti, kuollakseen, katketakseen, täyttä kurkkua tai partaansa. On myös mahdollista naurahdella, naurahtaa, naureskella tai saada jopa naurukohtaus. Kaikki mainitut ilmaukset tunnistaa erilaisiksi tavoiksi nauraa, mutta naurun kohteesta tai syystä ne eivät kuitenkaan kerro yhtään mitään. Syy ja kohde ilmenevät yleensä kontekstista.

Kinnunen (1994, 42-44) erotti toisistaan fyysisen ja metaforisen naurun. Hän näki, että siinä missä fyysisen naurun yhteys koomiseen ja huumoriin on satunnainen, metaforisen naurun suhde niihin on välttämätön. Tekstiin kirjoitettu metaforinen nauru kertoo, että kirjailija näkee maailmansa koomisena ja haluaa osoittaa sen muillekin. Lukijan kohdalla metaforinen nauru tarkoittaa sitä, että hän on huomannut tekstissä koomisen ja nauttinut siitä. Koomisesta voi nauttia ilman fyysiselle naurulle ominaisia tunnusmerkkejä kuten ilmeitä tai ääntä. Metaforinen nauru on siis enemmän psyykkinen tila kuin fyysinen reaktio tai akti.

Käytän naurun käsitettä pääsääntöisesti sen metaforisessa merkityksessä. Lähden liikkeelle olettamuksesta, että metaforinen nauru voi olla monimielistä samalla tavalla kuin fyysinenkin. Tarkastelen työssäni jonkin verran sitä, millaisia muotoja ja funktioita metaforinen nauru saa Kätkäläis-kirjoissa. Mielestäni metaforinen ja fyysinen nauru voivat esiintyä tilanteissa myös rinnakkain. On kuitenkin mahdotonta arvioida, mitkä kirjojen koomiset kohdat aiheuttavat lukijoissa fyysisiä reaktioita. Metaforisen naurun kohdallakin kyse on lähinnä mahdollisuudesta. Se on kuitenkin fyysisen naurun käsitettä elastisempi. Käsitteen rajojen sisäpuolelle mahtuu lukuisa määrä erilaisia

psyykkisiä tunnetiloja, joiden pohjalla on ainakin häivähdys hilpeää mielialaa. Arvelen, että kirjailijan metaforisen naurun taustalta, hilpeää häivähdystäkin syvemmältä, löytyy totinen pohjasävy. Tämä tekee metaforisesta naurusta fyysistä naurua vivahteikkaampaa.

1.3 Simo Hämäläinen ja Kätkäläis-sarja

Simo Hämäläinen on syntynyt vuonna 1947 Pieksämäellä. Hän on opiskellut suomen kieltä ja kirjallisuutta Helsingin yliopistossa, ja työskennellyt muun muassa toimittajana ja Joensuun yliopiston suomen kielen lehtorina. Vuonna 1995 Hämäläinen sai valtion 15-vuotisen kirjailija-apurahan, jonka turvin hän työskentelee nykyisin vapaana kirjailijana.[3] Hämäläinen aloitti kirjailijanuransa salapoliisiromaanilla *Kuuma peruna* (1972), jota seurasi vuoden välein kolme muuta jännitysromaania.

Kätkäläinen (1978) oli Hämäläisen ensimmäinen humoristinen teos. Se ei ollut valtaisa menestys ilmestyessään: sitä myytiin aluksi 8000 kappaleen verran (Okker 1982, 56). Sittemmin *Kätkäläistä* on painettu yhteensä 20.000 kappaletta (Virolainen 2005), ja se on vakiinnuttanut asemansa kotimaisena huumoriklassikkona Huovisen *Havukka-ahon ajattelijan* (1952) ja Heikki Turusen *Simpauttajan* (1973) rinnalla. *Kätkäläinen* sai jatkoa pari vuosikymmentä myöhemmin, kun vuonna 1996 julkaistiin *Kätkäläisen jättipotti* ja vuonna 2000 *Kätkäläinen ja ulkomaan elävä*. Molemmat menestyivät myynnillisesti edeltäjäänsä paremmin: *Kätkäläisen jättipottia* painettiin 31.000 kappaletta ja *Kätkäläinen ja ulkomaan elävä* kiri 30.000 kappaleen painosmäärään (Virolainen 2005).

Painosmääriensä puolesta kaikki Hämäläisen Kätkäläis-kirjat ovat bestsellereitä. Suomessa bestsellereiksi katsotaan teokset, jotka yltävät yli 10.000 kappaleen levikkiin (Niemi 1997, 13). Lisäksi niissä on runsaasti piirteitä, jotka ovat ominaisia suomalaisten suosikkikirjoille[4]. Kaikissa kolmessa Kätkäläis-kirjassa on varsin yksinkertainen juoni, joka etenee draamallisesta kohtauksesta toiseen. Lisäksi teosten henkilöhahmot ovat karikatyyrimäisiä, eivätkä ne juurikaan kehity teosten edetessä. Tapah-

[3] URL: http://www.gummerus.fi/default.asp?init=true&initID=36;107
[4] Ks. esim. Niemi 1997, 51, 53, 56–57.

tumien keskiössä ovat Kätkävaaran Pietari Aholainen alias Kätkäläinen ja Kieppivaaran Aimo Hurskainen - naapurukset, jotka eroavat toisistaan yön ja päivän lailla. Kätkäläinen koettelee naapurinsa kärsivällisyyden rajoja ja toisinaan talollisten rinnakkaiselo kiihtyy riidaksi asti. Juhani Niemen (1997, 65) suosikkikirjatutkimuksen mukaan juuri "[e]rilaisten ihmistyyppien vastakkainasettelu panee kerronnan liikkeelle ja monesti tilanteiden dramatiikka puhkeaa puheiksi". Puhevaltaisuus on hyvin tyypillistä Kätkäläis-kirjoille. Tämä on pistetty merkille myös lukuisissa kotimaisissa harrastaja- ja ammattilaisteatteriryhmissä, sillä kaikki kolme Kätkäläis-kirjaa on dramatisoitu moneen otteeseen teatterilavoilla ympäri Suomea. Lisäksi *Kätkäläisestä* on tehty kuunnelma ja tv-elokuva.

Simo Hämäläisen Kätkäläis-kirjojen esikuvat löytyvät kotimaisten steady-sellerklassikoiden joukosta. Hengenheimolaisuutta on havaittavissa ainakin Kiven *Seitsemän veljeksen* (1870), Juhani Ahon *Rautatien* (1884), Joel Lehtosen *Putkinotkon* (1919-20) sekä Huovisen *Havukka-ahon ajattelijan* kanssa. Kätkäläis-kirjoissa tavallinen kansa ja puhekieli nousevat keskeiseen osaan. Rahvaankuvauksen rinnalla kulkee "tyypillinen suomalainen unelma vapaasta elämästä metsien keskellä" (Niemi 1997, 68). Yhteistä näille teoksille on myös huumori, jonka taustalla on totinen pohjasävy. Utopia onnesta ei toteudu, kun syrjäseutujen asukkaat joutuvat kärsimään yhteiskunnassa yhteisen hyvän ja kehityksen nimissä tehdyistä päätöksistä. Varsinkin *Kätkäläisessä* yhteiskuntakritiikki saa paikoin pisteliään ironisia, jopa sarkastisia muotoja. Samaa on havaittavissa myös kahdessa myöhemmässä Kätkäläis-kirjassa, joskin yleishenki on jollain tapaa ensimmäistä lempeämpi. Havainto ei ole aivan tuulesta temmattu, sillä Simo Hämäläinen on itse todennut Suomen Kuvalehden haastattelussa kirjoittaneensa *Kätkäläisen* "vihaisesti" ja "syvän kaunan vallassa" (Okker 1982, 55). Kritiikistä saavat osansa metsäyhtiöt, palveluyhteiskunta sekä yhteisiä asioita hoitamaan palkatut ja valitut virkamiehet. Huomiotta eivät jää maailman pienemmätkään vinksahdukset, joiden selittämiseen eivät usein maalaisjärki ja logiikka riitä. *Kätkäläisessä* ihmetellään esimerkiksi sitä, etteivät maalaisisännän arkivaatteet kelpaa ravintolaan, vaikka lapikasjalkaiselle tuomarille ja hänen timpurin haalareihin pukeutuneelle seuralaiselleen ovet aukeavat oitis (75). *Kätkäläisen jättipotissa* ärtymystä herättävät puolestaan Intercity-junien lisämaksut: junat kun eivät ole tavallista kummemman näköisiä ja ne kuluttavat samoja ratoja kuin muutkin junat (149-150).

Kaikki kolme Kätkäläis-kirjaa rakentuvat suurin piirtein samalla tavalla. Päällimmäisenä niissä on läpi teoksen kulkeva juoni tai suurempi teema, joka sitoo yhteen joukon enemmän ja vähemmän yhteensopivia kohtauksia - koomisia tilanteita, yhteiskuntakriittisiä puheenvuoroja ja dialogeja. *Kätkäläisessä* tapahtumien keskiössä on Kätkävaaran ja Kieppivaaran välissä sijaitseva Rypysuo, joka tuottaa huonona lakkavuonna odottamattoman suuren sadon. Kätkäläinen nousee puolustamaan oikeuttaan rikastua marjoilla, ja tulee sysänneeksi liikkeelle tapahtumien ketjun, missä on osallisia aina pääministeriä myöten. *Kätkäläisen jättipotissa* tapahtumat kiertyvät loton päävoittoon oikeuttavan arvontatositteen ympärille, jonka Kätkäläinen huolimattomuuksissaan kadottaa. Sekä *Kätkäläisessä* että *Kätkäläisen jättipotissa* tapahtumat lähtevät liikkeelle ensin pienesti, mutta keräävät liikkeelle päästyään voimaa kuin lumipallo, joka vyöryy hallitsemattomasti alas vuoren rinnettä. Lopussa paisumistaan paisunut tapahtumaketju kohtaa odottamattoman käänteen ja laukeaa. *Kätkäläinen ja ulkomaan elävä* on jollain tapaa pienieleisempi. Myös se sisältää kohtauksittain eteneviä koomisia tilanteita ja reheviä dialogeja, mutta ei niinkään absurdeihin mittasuhteisiin paisuvia juonikuvioita. Teoksen liimana toimivat suvaitsevaisuuden ja identiteetin teemat, joita Hämäläinen käsittelee monesta eri näkökulmasta. Tapahtumat nytkähtävät liikkeelle, kun Kätkäläisen lapsenlapsi, Sampo Pohjola, saapuu peräkylille, ja aiheuttaa kähäräpäisellä, tervanvärisellä olemuksellaan hämmennystä ja jännitteitä ahdasmielisessä kyläyhteisössä.

Käytän jatkossa tutkittaviin teoksiin viitatessani lyhenteitä. *Kätkäläiseen* viittaa lyhenteellä KÄ, *Kätkäläisen jättipottiin* lyhenteellä KJ ja *Kätkäläinen ja ulkomaan elävään* lyhenteellä KU.

2 SANAKOMIIKKA

2.1 Koominen kieli

Kun tarkastelun kohteena on kirjoitettu kieli, voidaan perustellusti sanoa, että kaikki sen komiikka on rakennettu sanoilla. Bergson (1994, 83) teki sanakomiikasta oman luokkansa, vaikkakin myönsi lähes samassa rajanvedon tuntuvan hieman keinotekoiselta, koska kaikki komiikka välittyy tavalla tai toisella kielen välityksellä. Hän oli kuitenkin taipuvainen vetämään rajan kielen ilmaiseman ja sen synnyttämän komiikan välille. Erona näillä on ainakin se, että edellisen pystyy kääntämään suhteellisen helposti kieleltä toiselle. Jälkimmäistä on sen sijaan aivan mahdotonta kääntää ilman, että komiikka kärsisi käännöksessä tai häviäisi jopa kokonaan. Sen olemus perustuu lauserakenteisiin ja sanavalintoihin. Kieli itsessään on koomista.

Yleensä sanakomiikassa on kyse kielenkäytön säännöistä ja merkitysten konventioista poikkeamisesta. Usein koominen efekti syntyy, kun asioita ilmaistaan tavallisesta poikkeavilla tai yllättävillä tavoilla. Koomiseen vireeseen voi riittää esimerkiksi sanavalinnat tai hilpeä, kuvaileva tyyli. Esimerkiksi *Kätkäläisen* alussa kertoja kuvailee Rypysuota tavalla, joka ei ehkä ole ratkiriemukas, mutta juuri koomisen tyylinsä vuoksi nautittava.

> Suo siitti pilvenä pöllyävät sääskilaumat ja kesäöinä kuulle mölisevät mulkosilmäiset sammakot. Pursut lemusivat väkevästi, virkeät kyyt sujuttelivat kahisevassa kanervassa ja tuikkasivat kerkeästi kumiteräsaappaaseen, milloin semmoinen osui hollille. Joka siunaaman kevät ja syksy yritteli keuhkoja kouriva halla ylös vaaroille puremaan orasta ja polttamaan perunanvarret.
>
> Muuta virkaa ei kukaan keksinyt suolla olevan kuin ihmisten härnäämisen. (KÄ 5-6.)

Esimerkissä koominen tyyli yhdistyy personifikaatioon, missä on perimmiltään kyse kahden yhteensopimattoman mielikuvan yhdistämisestä - siis inkongruenssista. Käsittelen inkongruenssia tarkemmin luvussa 2.2.

Koominen on rajatonta: mikään ei ole sinänsä koomista, mutta mistä tahansa voi tehdä sellaista. Kirjallisuudessa koomisen rajattomuus voi merkitä tulkinta-

ongelmia, sillä pelkkä poikkeava tai yllättävä ilmaisu ei tee kielestä koomista. Kinnusen (1972, 202) mukaan kirjailijan täytyy jättää lukijalle merkkejä ja opasteita, joiden avulla tämä pystyy erottamaan koomisen neutraalista. Yksi tapa on rikkoa sääntöjä, joita pidetään jonkin tietyn kulttuurin sisällä konventionaalisina ja yhteisesti hyväksyttyinä. Umberto Eco korostaa, että rikottujen sääntöjen täytyy olla niin tunnettuja, ettei niistä tarvitse muistuttaa erikseen; koominen vaikutelma syntyy vain, jos rikottu sääntö on tilanteessa implisiittinen. Lisäksi jonkin säännön tahallinen rikkominen edellyttää, että sitä pidetään jossain määrin rikkomattomana. (Eco 1985, 325-326.)

Sanakomiikassa on usein kyse ns. keskustelusääntöjen eli maksiimien rikkomisesta. Maksiimit (maxims) ovat kielifilosofi Paul Gricen (1989, 26-27) kehittämiä (universaaleja) keskusteluperiaatteita, joita käyttämällä ihmisten välisen viestinnän pitäisi sujua häiriöttä ja ilman tulkintaongelmia. Maksiimit perustuvat viime kädessä yhteistoimintaperiaatteeseen. Sen mukaan viestintä on yhteistoimintaa, johon osallistuvien tulisi edistää yhteisen päämäärän saavuttamista omilla teoillaan, kuten puheenvuoroillaan. Gricen keskustelusäännöstö koostuu määrän, laadun, suhteen ja tavan maksiimeista.

Määrän (quantity) maksiimin mukaan informaatiota tulisi antaa vain sen verran kuin viestinvaihdanta vaatii. Informaatiota ei siis pitäisi antaa liikaa eikä liian vähän vaan sopivasti. Käytännössä kullekin viestin vastaanottajalle sopivan informaatiomäärän arvioiminen lienee mahdotonta. Lisäksi arkisessa kielenkäytössä niin sanottu yli-informatiivisuus on enemmän sääntö kuin poikkeus. Viestinvaihdannan kannalta informaatio voi olla "turhaa", mutta sosiaalisten suhteiden ylläpidossa sillä on kuitenkin tärkeä funktionsa. Laadun (quality) maksiimi kehottaa pysymään totuudessa ja välttämään virheellisen informaation välittämistä. Tämä tarkoittaa siis sitä, ettei eteenpäin tulisi välittää informaatiota, josta ei ole varmoja todisteita. Tämäkään maksiimi ei ole ongelmaton, sillä on mahdollista, ettei esimerkiksi määrän maksiimia voi täyttää ilman laadun maksiimin rikkomista. Samassa tilanteessa laadun maksiimin toteutuminen tarkoittaisi määrän maksiimin toteutumatta jäämistä. Suhteen (relation) maksiimi tarkoittaa yksinkertaisesti relevanssia. Esitetyn asian tulee siis kuulua siihen yhteyteen, mihin se on tarkoitettu. Tavan (manner) maksiimin toteutumisen kannalta ei ole tärkeää niinkään se, mitä sanotaan, vaan kuinka sanotaan. Tavan maksiimin toteutuminen edellyttää viestin välittäjältä selkeyttä, havainnollisuutta, tiiviyttä, lyhytsanaisuutta ja järjes-

telmällisyyttä. Toteutumisen kannalta on myös olennaista pyrkiä välttämään viestin monitulkintaisuutta. (Grice 1989, 26-27.)

Käytännössä maksiimien toteutuminen voi epäonnistua monella tavalla: maksiimeja voi esimerkiksi rikkoa salaa ja tarkoituksella. Tällöin syyllistyy viestin vastaanottajan tahalliseen harhaanjohtamiseen. On myös mahdollista kieltäytyä yhteisten periaatteiden noudattamisesta vetoamalla esimerkiksi salassapitovelvollisuuteen tai -lupaukseen; kieltäytyä siis kertomasta kaikkea, mitä käsillä olevasta asiasta tietää. Maksiimeja voi uhmata myös tahallaan. (Grice 1989, 30.) Tämä on hedelmällinen keino luoda tekstiin koomista. Toisaalta on huomattava, että erilaiset maksiimien rikkomukset suorastaan kuuluvat kaunokirjallisuuteen. On nimittäin vaikea kuvitella teosta - olipa se proosaa, draamaa tai lyriikkaa - missä ei rikottaisi lainkaan esimerkiksi tavan maksiimia. Tai sellaista, joka täyttäisi täydelleen määrän maksiimin vaatimukset. Kaunokirjallisuudessa tahalliset maksiimien rikkomukset ovat kertojan valintoja - tyylikeinoja ja tarinan kuljettamisen tapoja. Kertoja voi esimerkiksi jättää kertomatta asioita tarkoituksella tai suorastaan valehdella johtaakseen lukijan haluamaansa suuntaan.

Hämäläinen rikkoo maksiimeja tarkoituksella varsinkin dialogeissa. Kun Kätkäläinen puhuu, hän rikkoo lähes poikkeuksetta tavan maksiimia ja lisäksi ainakin yhtä informaatiosisällön määrää, laatua tai relevanssia koskevista maksiimeista. *Kätkäläisen jättipotissa* Hurskainen takaa tyhmyyksissään suurehkon pankkilainan, joka lankeaa sittemmin hänelle maksettavaksi. Hurskainen ei kerro tilanteesta Almalle, vaan suree ahdinkoa omissa oloissaan. Alma hätääntyy ja kääntyy asiassa Aholaisen pariskunnan puoleen. (KJ 67-81.) Esimerkissä Kätkäläinen on juuri palannut Hurskaisen luota ja rikkoo vastaillessaan kaikkia neljää maksiimia.

> Kätkävaaralla odotettiin uutisia.
> – No? Iitamaria hoputti.
> […]
> – Niin jotta mitä no?
> – Nyt elä vehtoo! Iitamaria tiukkeni. – Mitenkä Aimo?
> – Mitenkäpä se. Elossa oli kun mänin ja henkiin jäi kun lähin.
> – Onko se sekasin?
> – Ei tavallista pahemmin. Sama mies kuin ennennii. Vaan oisko kahvia minullehin?
> – Nyt elä venkoile! Mikä vaiva sillä on?
> – Niin Aimollako? Eipä sillä erityisempätä.
> – Mutta kun kuleskelloo, sanoi Alma. – Ja välttellöö eikä puhu mittään.

– Jaa no se…
[…]
– Siltä oli irronnu yläleuvasta roteesi ja puonnut jonnehin. Sitä se ehti ympärriinsä ja häpesi, kun iliman sitä puhe on semmosta sössöttämistä. Nämä asiat on joskus miehillehin herkkiä, niin jotta suattasi olla paras, jos Alama malttasit olla niin kun et oisi arvannut mittään. (KJ 81.)

Dialogin alussa Kätkäläinen välttelee käsillä olevaa asiaa. Välttelevät vastaukset rikkovat sekä määrän, suhteen että tavan maksiimeja: Kätkäläinen ei anna Iitamarialle ja Almalle riittävästi informaatiota, koska karttelee puheena olevaa aihetta vastailemalla epärelevantisti ja epämääräisesti. Lisäksi Kätkäläisen kehittämä tarina irronneesta proteesista on keksitty. Sepittämällä hätävalheen, hän rikkoo laadun maksiimia ja samalla myös määrän, suhteen ja tavan maksiimeja. Muut maksiimit voivat toteutua vain, jos laadun maksiimi toteutuu (Grice 1989, 27).

Kätkäläinen ja ulkomaan elävässä Kätkäläinen rikkoo laadun maksiimin kautta kaikkia muitakin maksiimeja jakaessaan elämänviisauttaan tyttärenpojalleen Sampolle.

– Onko nyt paljon lunta?
– Onhan tuota siunaantunna.
– Onko joskus ollut enemmän?
– Hyvinnii. Muistan semmosennii talaven, jotta hirvet kuluki umpitunnelissa. Hangen alla vuan rouskuttelivat männynlatvuksia. (KU 142.)

Laadun maksiimi jää toteutumatta, kun Kätkäläinen liioittelee kuvaamansa talven runsaslumisuutta. Hyperbolasta - eli kohteen liioittelusta ja mittasuhteiden muuttamisesta ja tehostamisesta - on pääsääntöisesti kyse myös tilanteessa, jossa Ruojankylän kova myyntimies Toivo Laaksonen kauppaa Kätkäläiselle moottorikelkkaa.

– Siinä vasta kulkupeli vaativalle, hän kehasteli. – Verraton vallankin talvikelillä, vaikka on tällä korjattu kolmatta hehtaaria heinääkin. Tehnyt nuorempana metsätöitä, ja vieläkin menee vaikka männyn latvaan, jos ajaja on ammattimies ja puu valmiiksi nurin. Kääntyy mihin käsketään, joskus ehtii muuallekin. Kulkee hangessa jopa kovempaa kuin huonojalkainen hiihtää, kierällä jäällä pääsee omin voimin rivakankin pilkkimiehen ohi taikka yli, myötätuuleen on vauhtia joskus monta minuuttia kilometrillä, jos potkimalla avittaa. Ei ole tuttaville vihainen, ei lähde tuntemattomien matkaan, hyvin pysyy pihassa. Lasten kanssa tulee toimeen, jos eivät kiusaa. Ilmanvaihto valtava, istuin tuuletettu. Öljyn kulutus kohtuullinen siihen nähden mitä bensaa menee. Useita erilaisia tarroja ja Luontoliiton suositus "ei kun mäkeen". (KU 29.)

Toivo Laaksosen myyntipuhe rikkoo laadun maksiimin kautta kaikkia keskustelusääntöjä. Hän liioittelee moottorikelkan ominaisuuksia ja käyttää esimerkiksi personifikaatiota sekä ainakin jossain määrin absurdin oloisia väitteitä. Personifikaatiosta on kyse, kun Toivo kuvailee moottorikelkkaa kuin se olisi tietoinen, oman tahdon omaava yksilö. Myyntipuheen alussa moottorikelkan voi rinnastaa mielikuvan tasolla hevoseen, joka on ollut mukana heinänkorjuussa ja metsätöissä. Loppupuolella mielikuva vaihtuu edelleen hevosesta ihmisystävälliseksi lemmikiksi, kuten koiraksi ja takaisin elottomaksi bensasyöpöksi. Toivon myyntipuhe sisältää myös väitteitä, jotka vaikuttavat aluksi suorastaan absurdeilta. Tällainen on esimerkiksi väite, jonka mukaan moottorikelkan vauhti on myötätuulessa "joskus monta minuuttia kilometriltä, jos potkimalla avittaa" (KU 29). Kun väitteen kääntää muotoon "moottorikelkka kulkee myötätuulessakin kilometrin matkaa monta minuuttia, vaikka yrittäisi avittaa potkimalla", se kuulostaa ihan järkevältä, mutta myyntipuheeksi harvinaisen huonolta.

2.2 Inkongruenssi

Inkongruenssia on pidetty yhtenä keskeisimmistä tavoista tuottaa koomista (Kinnunen 1994, 17). Inkongruenssimallin keskeinen ajatus on, että koominen vaikutelma syntyy yhteensopimattomia tai muuten yllättäviä asioita yhdistämällä. Inkongruenssin toteutumistavat ovat moninaiset, sillä sen avulla voidaan tuottaa koomista mitä tahansa käsitteitä tai niiden kohteita yhdistelemällä ja manipuloimalla (Knuuttila 1992, 113).

2.2.1 Inkongruenssimallin lähtökohdista

Inkongruenssimallin merkittävimpänä muotoilijana on pidetty Arthur Schopenhaueria (Knuuttila 1992, 112), mutta varsinaisesti mallin perusidea on peräisin skotlantilaiselta filosofilta Francis Hutchesonilta. Hutcheson kritisoi artikkelissaan *Reflections Upon Laughter* (1750) voimakkaasti Thomas Hobbesin näkemystä[5], että kaikki nauru olisi

[5] Thomas Hobbesista tarkemmin ylemmyysteorian yhteydessä luvussa 3.1.

seurausta ylemmyydestä naurun kohdetta kohtaan. Hutchesonin oma huumoriteoria perustui ihmisten kykyyn assosioida ja yhdistellä toisilleen vastakkaisia mielikuvia. Hän näki, että siinä missä kirjailija luo teoksiinsa suuruutta ja kauneutta käyttämällä osuvia metaforia ja vertauksia, humoristi luo koomista saattamalla yhteen merkitykseltään yhteensopimattomia ja sitä kautta törmäyskurssille ajautuvia mielikuvia. (Hutcheson 1750, ref. Morreall 1987, 26-40.)

Schopenhauer kehitti eteenpäin Hutchesonin ajatusta. Hän näki, että koominen vaikutelma syntyy, kun jokin asia tai esine alistetaan odottamatta sille vieraan käsitteen piiriin. Tämä mahdollistuu, koska ihmiset jäsentävät ympäröivästä maailmasta tekemiään havaintoja pelkistämällä ja luokittelemalla niitä erilaisten käsitteiden alle. Yksinkertaistamisen tuloksena sama käsite voi viitata hyvin erilaisiin objekteihin. Koominen vaikutelma syntyy, kun havaitsemme inkongruenssia käsitteen ja sen kohteen välillä. Schopenhauer huomasi Hutchesonin tapaan, että ihmisillä on lisäksi kyky tuottaa inkongruensseja yhdistelemällä tarkoituksella yhteensopimattomia käsitteitä ja kohteita toisiinsa. (Schopenhauer 1977, 270-284.)

Inkongruenssimallin yhteydessä viitataan usein myös Immanuel Kantin teoksessaan *Critique of Judgment* (alk. *Kritik der Urteilskraft* 1790) esittämään huumoriteoriaan. Kant painotti teoriassaan lähinnä naurun fyysistä, elintoiminnot tasapainoon saattavaa puolta. Hän näki, että vitsiä tai muuta hupaisaa kertomusta kuuntelevalla on ennakkokäsitys siitä, kuinka tarina etenee. Kun tarina äkkiä kääntyykin ennalta arvaamattomaan suuntaan, odotukset raukeavat tyhjiin. Äkillinen jännityksen laukeaminen synnyttää heilahtelua, joka vastaa sisäelinten elastisten osien jännittymistä ja laukeamista. Heilahtelu puolestaan siirtyy palleaan ja aiheuttaa keuhkojen nopean tyhjenemisen suun kautta, siis nauramisen. (Kant 1892, ref. Morreall 1987, 45-50.) Kinnunen (1972, 195-196) arvelee, ettei mitään estetiikan teoriaa ole halveksittu yhtä paljon kuin Kantin teoriaa koomisesta. Varsinaisestihan kyseessä ei edes ole teoria koomisesta, vaan jonkinlainen naurun fysiologinen selitysyritys. Koomista ei voi paikantaa ainoastaan naurun perusteella, sillä koominen ei ole riippuvainen fyysisestä naurusta eikä fyysinen nauru koomisesta; molempia voi siis esiintyä toisistaan riippumattomissa yhteyksissä. Kantin teoria sisältää kuitenkin huojennusteorian perusajatuksen: huvittuminen syntyy jännityksen purkautumisen aiheuttamasta huojennuksesta. Palaan tarkemmin huojennusteoriaan ja sen kannattajiin vasta tutkielman loppupuolella tilannekomiikan yhteydessä.

Sosiologi Anton C. Zijderveld kehitti inkongruenssimallista edelleen deviaatiomallin. Hän näki, että pilailussa (joking) on kyse tietoisesta tai tiedostamattomasta siirtymästä (deviation) merkitysjärjestelmästä toiseen ilman, että tilanteelle ominaiset käyttäytymisen muodot tai logiikka muuttuvat tunnistamattomiksi. Zijderveld erotteli neljä eri tapaa poiketa institutionaalisista merkitysrakenteista. Ensimmäinen mahdollisuus on imitoida kaikkea jokapäiväisessä elämässä itsestään selvänä tai normaalina pidettyä. Tähän luokkaan kuuluvat muun muassa "tavallisen elämän" parodiat ja poliittiset satiirit. Toinen mahdollisuus on poiketa kielenkäytön säännöistä ja merkitysten konventioista. Tähän luokkaan kuuluvat kaikenlainen kielellä leikittely: kiertoilmaukset, monimieliset ilmaukset ja vertaukset sekä kielelliset väärinkäsitykset. Kolmas mahdollisuus on vakiintuneesta logiikasta poikkeaminen. Poikkeaminen voi tapahtua kahteen suuntaan: normaalista logiikasta absurdiin tai keskivertologiikasta hyperloogiseen. Tähän luokkaan kuuluvat esimerkiksi loogiset absurditeetit ja arkilogiikan ylittävät nokkeluudet. Neljännen luokan muodostavat poikkeamat perinteisistä ja sovinnaisista tunteista. Tähän ryhmään kuuluvat musta huumori ja "sairaat vitsit" eli vakaville asioille kuten kuolemalle ja sairauksille nauraminen. (Zijderveld 1968, 299-302.)

Zijderveldin mallissa siirtymä tapahtuu tavanomaisena, perinteisenä tai totuttuna pidetystä käsin. Tavanomaisen tai muuten keskiverron määritteleminen ei ole kuitenkaan aivan ongelmatonta, sillä kaikenlainen "normaali" vaihtelee kulttuurista, ryhmästä ja yksilöstä toiseen. Jonkin asian näkeminen inkongruenttina riippuu siis siitä, minkä normiston tai "maailmanversion" näkökulmasta sitä tarkastellaan. (Kinnunen 1994, 19-21.) Lisäksi Zijderveldin mallissa on kyse lähinnä yksittäisten vitsien luokittelusta, joten se ei sovi sellaisenaan humorististen teosten tutkimiseen; kirjallisuus on aina enemmän kuin kokoelma vitsejä.

2.2.2 Kielen inkongruenssi

Koomisen tuottamisen strategiana inkongruenssi on erittäin produktiivinen, sillä lopultahan lähes kaikessa koomisessa on kyse jossain määrin inkongruenssista eli yllättävien asioiden yhdistämisestä, tutun saattamisesta outoon ympäristöön tai toimintaan konventioista poikkeavalla tavalla (Herkman 2000, 374). Inkongruenssi on tekniikkana myös

hyvin taipuisa; sen avulla voidaan tuottaa niin sanakomiikkaa kuin luonne- tai tilannekomiikkaakin. Tämän vuoksi käsittelen inkongruenssia kahdessa osassa: tässä luvussa lähinnä kieleen koomista tuottavana strategiana ja tilannekomiikan yhteydessä enemmän toimintaan vaikuttavana ja koomisia tilanteita luovana tekniikkana. Toisaalta sivuan inkongruenssia myös ironian ja luonnekomiikan yhteydessä.

Zijderveldin (1968, 299-301) deviaatiomallin mukaan sanakomiikassa on kyse kielen standardeilla leikittelystä. Kieleen voidaan tuottaa inkongruenssia käyttämällä esimerkiksi kiertoilmauksia, vertauksia tai monimerkityksisiä ilmauksia.

Kiertoilmaukset ovat epäsuoria ilmauksia, joilla viitataan sinänsä selkeisiin asioihin täsmällistä ilmausta monimutkaisemmin. Kiertoilmausten avulla voidaan paitsi tavoitella koomista sävyä myös esimerkiksi vältellä kiusallisia tai karkeita puheenaiheita, kaunistella asioita, lisätä tekstiin esteettistä vaikutelmaa sekä manipuloida ja tuottaa propagandaa. Kiertoilmaukset ovat olemassa ainoastaan suhteessa täsmällistä ja suorasukaista ilmaisua edustaviin ydinilmauksiin, sillä ilman niitä ei olisi mitään kierrettävää. (Varis 1996, 63.) Ilmaus voidaan määritellä kiertoilmaukseksi tarkastelemalla sitä viiden kriteerin kautta:

> (i) **Kiertoilmauksen kirjaimellinen merkitys** johtaa lausuman epätyydyttävään tulkintaan.
> (ii) **Kielenulkoiseen todellisuuteen** voitaisiin vaihtoehtoisesti viitata vakiintuneella ja täsmällisellä ilmauksella, joka johtaa lausuman tyydyttävään tulkintaa.
> (iii) **Ilmauksen vakiintumisaste** yleiskielessä on kiertoilmauksissa vähäinen.
> (iv) **Puheen funktio** on kiertoilmauksissa jokin muu kuin ensisijainen informaation välittäminen.
> (v) **Konteksti** tukee lausuman ei-kirjaimellista tulkintaa. (Varis 1996, 73.)

Kiertoilmauksen määrittelyn kannalta kaksi ensimmäistä kriteeriä ovat ensisijaisia, kun toissijaiset kriteerit lähinnä vain tukevat niihin perustuvaa tulkintaa. Jos ilmaisu siis noudattaa ensisijaisia kriteereitä, se voidaan tulkita kiertoilmaisuksi, vaikka toissijaiset aspektit eivät tulkintaa tukisikaan. (Varis 1996, 73.) Käytännössä etenkin puhuttu kieli on kiertoilmausten kyllästämää, sillä keskusteluja käydään harvoin puhtaasti ydinilmauksilla. Toisaalta kiertoilmaukset kuuluvat olennaisesti myös kaunokirjallisuuteen, missä niillä on sekä esteettisiä että rakenteellisia funktioita. Tutkielmani kannalta ei kuitenkaan ole tarpeellista käsitellä kiertoilmauksia kuin niiden avulla tuotetun koomi-

sen osalta. Kätkäläis-kirjoissa selkeimpiä kiertoilmauksiin perustuvia koomisen tuottamisen keinoja ovat erilaiset kielikuvat ja epäsuorat puheaktit.

Kielikuvat ovat kiertoilmauksia, sillä niiden sisältämä informaatio olisi mahdollista ilmaista myös vakiintuneemmalla ja täsmällisemmällä tavalla. Toisaalta kielikuvan korvaaminen ydinilmauksella tuhoaisi paljon tekstin tyylin, sävyn ja vivahteiden kannalta olennaisia piirteitä. Kielikuviin perustuvista kiertoilmauksista on kyse esimerkiksi *Kätkäläisessä*, missä Pietu käyttää sukupuolielimistään kaunistelevampaa ilmausta eli eufemismia "väestönkasvun välineet" (KÄ 75) tai *Kätkäläinen ja ulkomaan elävässä*, missä Toivo Laaksonen kutsuu traktorin ja vetoköyden päässä perässä tulevan Ladan muodostamaa kokonaisuutta "ajoneuvoyhdistelmäksi" (KU 23). Toisaalta kuvallisuus voi saada myös kokonaisen pienen allegorisen kertomuksen muodon kuten *Kätkäläisessä*, missä lakkasuota ärhäkästi vartioiva Pietu tulee sysänneeksi käyntiin tapahtumien sarjan, jota kertoja ennakoi koomisella vertauskuvallisuudella.

> Joutava mitääntekemätön suonrepale jossain tietymättömissä muutaman vaaran välissä ja suolla apulantasäkkien alla istuskeleva, loppumatonta sätkää itikoiden surmaksi käryyttävä vähäinen miehenkääkkä ärsyttivät mutkallisen koneiston käyntiin niin kuin pullosilmäinen paarma törkkii muhevalla laitumella tukevasti märehtivää rellukkalehmää. […] Muuta ei onneton ymmärrä kuin että siihen on rouhaistava syvälle ja lutkutettava makeaa verta kunnes kupeet sinkuvat ja ahnehtija pyllähtää tajuttomana ruohon juuriin sulattelemaan saalistaan. Laajemmasta, hienostuneemmasta järjestelmästä paarmarukalla ei voi olla tajua, ei se käsitä että siinä on kokonainen lehmä, jonka kannikoista tieto puraisusta hujeltaa hetkessä sarvien tyveen, saa silmäripset räpsämään ja usuttaa hermot nyhtämään hännän lihaksia liikkeeseen.
>
> Mitättömällä pullosilmäisellä paarmalla, joka rypee pitkin poskia tursuvassa lämpöisessä veressä ja hihkaisee aina väliin mässäilyn juovuttamana, ei ole minkäänmoisia mahdollisuuksia tajuta, miten siinä sitten kävikään. Jostain vain huiskahti taivaan pimentävä kankea jouhitukko ja rysähtää niskaan. (KÄ 188.)

Allegorioiden tunnistamista helpottaa se, että niiden vertauskuvallisuus on usein yleisesti tunnettua. Toisaalta allegoria voi sisältää myös tulkinnan tai vihjeen allegorisuudestaan (Varis 1996, 143-144) kuten esimerkissä, missä tarkoitettu merkitys eksplikoidaan kuin-vertauksen avulla (KÄ 188). Esimerkin kohta toimii periaatteessa sekä itsenäisenä, humoristiseen tyyliin kirjoitettuna anekdoottina että kohteestaan merkityksensä saavana ja sitä kautta koomisia mielikuvia synnyttävänä vertauskuvana. Tässä tapauksessa Kätkäläinen rinnastetaan verenhimoiseen paarmaan ja yhteiskunnallinen järjes-

telmä laiduntavaan lehmään. Lisäksi esimerkkiä voi tarkastella myös fiktion ulkopuolisen maailman näkökulmasta. Tästä kulmasta nähtynä Kätkäläinen ja paarma edustavat yksilöä, jonka henkilökohtainen hyöty jää toteutumatta yhteisen hyvän nimissä tehtyjen poliittisten päätösten vuoksi. Vertauskuvallisuuden koominen voi siis olla ja usein onkin hyvin monimielistä ja -tulkintaista.

Kätkäläis-kirjoissa henkilöhahmojen käyttämillä kiertoilmauksilla on esimerkiksi pilkkaamisen, kaunistelun, kiertelyn ja muun venkoilun kaltaisia funktioita. Pilkkaavia kielikuvia löytyy esimerkiksi *Kätkäläisestä*, missä vesakkomyrkytyksiä Ruojankylän saloilla tekevä lentäjä saa "kylän lantakuskin", "räpyttäjän" ja "paskonärhen" kaltaisia pilkkanimiä (KÄ 155) sekä *Kätkäläisen jättipotista*, missä Kätkäläinen hiiltyy koneurakoitsija Unto Mäkeläiseen ja nimittelee tätä "puupeltojen parturiksi" ja "halavatun möyrästäjäksi" (KJ 47). *Kätkäläisen jättipotissa* Ruojankylän vanha kauppias puolestaan kertoo tulevasta vankilatuomiostaan kierrellen, vaikka voisi yhtä hyvin ilmaista asian suoraankin.

> – Et muuten maha arvata, mihin minä oon kohta lähössä?
> – Missä ne nyt äkkirikkaat luitasa lämmitellöö. Johonnii etelän maille.
> – Ei ollenkaan ei! kauppias naureskeli rattoisasti. – Linnaan minä piäsen.
> – Sitten ihtenäisyyspäivänä niin.
> – Ei kun heti ja semmosseen, missä on pienempiä konnia ja niillä pöksyissä levveemmät raijat. (KJ 95.)

Kauppias käyttää vankilasta varsin arkiseksi muodostunutta ja vakiintunutta metaforaa "linna", minkä Kätkäläinen tulkitsee presidentin edustustilaksi eli presidentinlinnaksi. Kauppias huomaa monitulkintaisuuden ja rinnastaa nokkelasti toisiinsa liituraidat ja vankila-asujen raidat. *Kätkäläinen ja ulkomaan elävässä* kiertely saa poliittisen korrektiuden nimissä vähintäänkin koomiset mittasuhteet, kun konstaapeli Tuomo Kolehmainen soittaa Kätkäläiselle virka-asioissa.

> – Sellaista viestiä on saatu, että täälläpäin on yksinäisiin asumuksiin poikkeillut semmoinen autolla liikkuva seurue. Kaksi henkilöä, joskus kolmas kuljettajana. Toinen henkilöistä kauppaa koneella tehtyjä käsitöitä, ja sillä aikaa toinen penkoo paikkoja. Sen verran voin sanoa, että auto on rekisteröity Ruotsissa.
> […]
> – Oisko näistä henkilöistähin jonniinlaista tuntomerkkiä?
> – Kaksi on naisia. Kuski, jos se on mukana, on luultavasti mies.
> – Tummia vai vaaleita?

> – Hetkinen vaan… Neuvotellaan tässä kollegan kanssa.
> Yhteys kohisi. Kolehmainen puhui sivuun eikä kuulostanut ollenkaan tyytyväiseltä.
> – Haloo. Ei kuulemma saisi sanoa, että varsinaisesti tummia. Mutta eivät nämä niinkään vaaleita ole kuin vaikka minä. Eivät toisaalta aivan erityisen päivettyneitäkään. […] (KU 37-38.)

Kolehmainen on saanut ensimmäisen varoituksen epäkorrektista kielenkäytöstä ja varoo keskustelun aikana, ettei vahingossa leimaa tai loukkaa mitään rotua tai vähemmistöryhmää. Varominen tekee kommunikoinnista kuitenkin tarpeettoman hankalaa. Keskustelun naurettava luonne vahvistuu, kun Kätkäläinen kokoaa yhteen saamansa informaation muruset.

> – Kiitoksia vuan ilimotuksesta. Yritettään pittee tavarat tallessa, vaikka ruskettuneita ruohtalaisia henkilöitä arkikamppeissa pistältäisi muuan volvollinen. Ilimotetaan, jos ei pärjätä omalla porukalla. (KU 38-39.)

Tilanteessa käyty keskustelu on koominen, koska se etenee vaivalloisesti ja kierrellen, vaikka se voisi edetä aivan yhtä hyvin myös suoraan ja ymmärrettävästi. Toisaalta tilanteessa käydyn dialogin takaa voi aistia myös, mitä mieltä kertoja on yhteiskunnassa poliittisen korrektiuden nimissä tehdyistä kielen käytön linjauksista. Tilanteen koomisesta on siis mahdollista nauttia sekä tekstin eksplisiittisellä pintatasolla että implisiittisellä yhteiskuntakriittisen ironian tasolla. Ironiaan palaan tarkemmin luvussa 2.3.

Vertauksissa asetetaan rinnakkain kaksi, yleensä inkongruenttia ilmiötä tai asiaa. Kätkäläis-kirjojen vertauksissa luonto ja ihminen ovat usein yhtä. Esimerkiksi *Kätkäläisessä* tavatun miehen kulmakarvat ovat "kuin pehko paahteessa vaalennutta naavaa" ja "leuat kuin karhunraudat" (KÄ 201). Toisaalla kertoja näkee, että Aimo Hurskaisen tytär Leena on "kuin saunavalmiiksi haudutettu juhannusvasta" tai "mansikkamaito" (KÄ 34). Myös ihmisten toimien vertauskohdat löytyvät luonnosta. Innostuessaan Kätkäläinen touhuaa "kuin toukomehiläinen" ja hänellä on "pontta ja puhkua kuin markkinavarsalla" (KJ 54). Salokylän pankin salissa ihmiset puolestaan istuvat "vaitonaisina kuin varpuset tuiskussa" (KJ 28) ja Helsingin rautatieasemalla luiskahtelevat toistensa ohitse törmäämättä "kuin kusiaiset polullaan" (KJ 157). Joissakin tapauksissa elottomaan puhalletaan elämää vertaamalla sitä johonkin elolliseen. *Kätkäläisessä* kiukaan kivet esimerkiksi sähähtävät "kuin pesue ilveksenpentuja" (KÄ 103), ja *Kätkä-*

läisen jättipotissa Ladan moottori yltyy "vinkumaan kuin porsas jolta toinen järsii saparoa" (KJ 120).

Monimerkityksisyys tarkoittaa sitä, että jokin ilmaus on mahdollista tulkita useammalla kuin yhdellä tavalla. Yleensä lukija osaa valita oikean tulkinnan kontekstin perusteella. Monimerkityksisyyttä voi kuitenkin käyttää myös tarkoituksella, yhteensopimattomia merkityksiä tai mielikuvia rinnastavana koomisen tuottamisen strategiana. Monimerkityksisyys voi perustua esimerkiksi homonymiaan, missä perusmerkitykseltään toisistaan poikkeavat sanat kirjoitetaan tai äännetään samalla tavalla. *Kätkäläinen ja ulkomaan elävässä* koominen efekti syntyy, kun erisnimet Usko ja Toivo on mahdollista tulkita myös niiden sanakirjamerkityksessä. Kertoja alustaa tilannetta niin, että lukija tietää Usko ja Toivo Laaksosen olevan veljeksiä ja yrittäjiä. Tiedossa on myös veljesten työnjako: Toivo tekee kauppaa ja Usko korjaa. Monimerkityksisyys realisoituu, kun Kätkäläinen tuo Ladansa korjattavaksi Uskon pajalle.

> – Uskoa taas tarvittaisiin, sanoi Kätkäläinen.
> – Niinpä varmaan. Näyttää siltä tuo sinun vuosikertakärrysi, että pelkkä Toivo ei paljon auta. Mutta jätä siihen sivummalle, niin velipoika ottaa hoitoon kun ehtii. Ihmeitä tapahtuu. (KU 24.)

Kätkäläinen tarkoittaa, että tarvitsee Toivon veljeä Uskoa kunnostamaan Ladan menokuntoon. Toivon vastauksesta voi päätellä, että hän tulkitsee sanan usko sekä erisnimenä että sen luottamusta tarkoittavassa merkityksessä. Myös hänen vastauksensa on monimerkityksinen, sillä hän viittaa siinä paitsi itseensä myös siihen, ettei Ladan kohdalla pelkkä toiveikas mieliala enää riitä. Homonymiassa sanojen denotaatiot eli päämerkitykset poikkeavat toisistaan. Monimerkityksisyydessä voi kuitenkin olla kyse myös konnotaatioiden eli lisämerkitysten välisestä tai erilaisten mielleyhtymien tasolla havaittavasta inkongruenssista.

Kätkäläis-kirjoissa on useita tilanteita, joiden komiikka saa kimmokkeensa kommunikaatiotilanteessa tehdystä virhetulkinnasta. Näitä väärinkäsityksistä syntyneitä koomisia tilanteita käsittelen tarkemmin luvussa 4.2. Toisaalta teoksissa on myös tapauksia, joissa itse dialogi on sen aiheuttamaa tilannetta koomisempi. *Kätkäläisessä* paikalliseen ravitsemusliikkeeseen sijoittuva dialogi saa kaksimielisen luonteen, kun Kätkäläinen yrittää tehdä vaikutuksen vieruspöytään saapuneisiin naisiin.

> Valkopuseroinen asetteli naiset aloilleen ja jäi odottamaan. Rehevämpi maisteli pitkää punaista kynttään ja kallisti päätään.
> – Mitäs hyvää me otettaskaan viis senttiä…
> Pietu kurottautui tummaan kasteeseen ja yritti nauraa vekkulisti.
> – Kuule sinä tyttö, tule sinä tähän meijän pöytään niin minulta suat viissenttiä mitä vuan, hän luritteli ja haki tukea rehevätukkaisen käsinojasta.
> Tummat ripset räpsyivät.
> – No no herra, herra ei nyt korsku siellä viissenttisellään. (KÄ 84.)

Esimerkissä "viissenttinen" saa kaksimielisen merkityksen. Ensin nainen tarkoittaa viidellä sentillä alkoholiannosta. Kätkäläinen yrittää reagoida tähän nokkelasti, mutta tuleekin mainostaneeksi "väestönkasvun välinettään" (KÄ 75) viisisenttiseksi. Naapuripöydän nainen huomaa monimerkityksisyyden ja rankaisee Kätkäläistä ivallisella vastauksella. *Kätkäläisen jättipotissa* dialogi puolestaan saa kaksimielisen luonteen, kun Alma Hurskainen yhdistää saamansa informaation väärään mielikuvaan.

> – Pietustako oisi uutisia?
> […]
> – Joku soitti sille.
> – Joku nainen?
> […]
> – Mittee se toimitti?
> – En minä ihan kaikkee tainnut ymmärtee. Oiskoon soittanut jostahin kauempata, kun linja oli huono. Pietusta se vuan jotta…
> – Annahan tulla!
> – Käski sannoo semmoset terveiset jotta Pietun killuttimet on jäneet hänen sohvaasa, Alma henkäisi.
> Iitamaria putosi seisovilta jaloiltaan pöydän ääreen.
> – Hyvä isä! Mitkä?
> – Semmoset karvaset kuulemma. Lupasi laittaa postissa. Minähän jo sanoin, jotta oiskoon pitänyt jättee kertomata. (KJ 178.)

Lukija tietää, että Kätkäläinen otti tien poskeen jääneestä Ladastaan muistoksi karvanopat (KÄ 140), jotka unohtuivat Hurskaisille soittaneen naisen autoon. Almalle "karvaiset killuttimet" tuovat mieleen kuitenkin jotain aivan muuta - ehkä jotain karvalla pehmustettujen käsirautojen tapaista. Esimerkissä koomista aiheuttaa paitsi tahaton virhetulkinta, myös tilanteen draamallinen ironia, jolla tarkoitetaan sitä, että lukijalla on käytössään tilanteessa enemmän informaatiota kuin fiktion henkilöillä (Kinnunen 1994, 140). Draamallista ironiaa käsittelen tarkemmin luvussa 4.4.

2.3 Ironia

Koominen voi saada huumorin lisäksi myös muita tyyliltään, asenteeltaan ja lähestymistavaltaan toisistaan poikkeavia muotoja. Kätkäläis-kirjoissa toistuvin on ironia, joka eroaa huumorista lähinnä asenteensa puolesta. Siinä missä huumori on lempeän myötätunnon ja hyväntahtoisuuden sävyttämä asenne elämässä esiintyvää koomista kohtaan, ilmentää ironia epäsuoraa ivaa ja kritiikkiä sekä usein ainakin jossain määrin vihamielisiä tunteita.

Ironiassa on kyse lähtökohtaisesti inkongruenssista, sillä se on trooppi, jonka todellinen merkitys on päinvastainen tai vähintään ristiriidassa kirjaimellisen merkityksen kanssa (Nash 1989, 118, 128). Linda Hutcheon (1994, 12-13) painottaa, ettei sanotun tarvitse olla täysin vastakkaista tarkoitetun kanssa, mutta tarkoitettu on aina jotakin muuta ja enemmän kuin on sanottu. Monimerkityksisyys sinänsä ei ole merkki ironiasta, sillä kaikki troopit mahdollistavat useita tulkintoja. Hutcheon (1994, 10) näkee, että ironia eroaa muista troopeista sille ominaisen "kärjen" (edge) kautta. Tähän ominaisuuteen sisältyy ironian arvottava funktio sekä sen mahdollinen loukkaavuus ja hyökkäävyys. Milan Kundera (1987, 130-131) puolestaan näkee, että romaani itsessään on ironian taidetta, sillä "sen 'totuus' on kätkettyä, julkilausumatonta, julkilausumattomissa". Kunderan mielestä ironian vaikuttavuus ei perustu sen hyökkäävyyteen vaan sen paljastavuuteen: "se riistää meiltä varmuudet paljastamalla maailman moniselitteisyydessään". Nähdäkseni kumpikaan näkökannoista ei ole väärä, sillä ironia on luonteeltaan epämääräistä ja monimuotoista: sillä voi olla samanaikaisesti monia kirjailijan intentioita ajavia funktioita sekä tulkintaprosessissa syntyneitä merkityksiä.

Lukijan on mahdotonta tietää, millaisia intentioita kirjailijalla on ollut teosta kirjoittaessaan. Hutcheon (1994, 117) korostaakin tulkitsijan osuutta ironian toteutumisessa; hänen mielestään merkitys on viime kädessä se, jonka lukija tekstille antaa. Näin nähtynä lukija voisi siis tulkita ironisen tekstin kirjaimellisesti olematta väärässä. Käytännössä asia ei liene aivan näin yksinkertainen. Hutcheonkin (1994, 91) myöntää, että teksteillä voi olla kanonisoitu ironinen merkitys, jonka eri yhteisöjen jäsenet tulkitsevat samalla tavalla, koska tietävät, kuinka teksti "pitää" tulkita. Suurimmalle osalla tekstejä tällaista merkityksen kanonisoitumista ei kuitenkaan tapahdu, vaan tulkinta täytyy tehdä muuten, kuten lukemalla tekstissä mahdollisesti esiintyviä ironian

merkkejä. Verbaalisessa viestintätilanteessa ironian voi tunnistaa tulkitsemalla tilanteessa esiintyviä foneettisia ja kineettisiä merkkejä. Foneettisia merkkejä voivat olla esimerkiksi nauru tai muutokset intonaatiossa; kineettisiä silmän vinkkaus tai kulmakarvan hienoinen kohotus. Tekstiympäristössä ironian tunnistaa useimmiten kontekstista. (Attardo 2001, 118-119.)

Kätkäläis-kirjoissa ironiaa tuotetaan toistuvasti samoja kielellisiä tyylikeinoja - kuten hyperbolaa ja litoteesiä - käyttäen. Bergson (1994, 27) näki, että liioittelu on koomista silloin, kun se ei ole päämäärä vaan keino, jonka avulla elämän vääristymät tuodaan näkyviksi. Bergson viittasi liioittelulla lähinnä pilapiirroksiin, mutta mielestäni ajatus toimii hyvin myös yleisemmällä tasolla. Kätkäläis-kirjoissa hyperbolista ironiaa esiintyy monissa eri tilanteissa ja tehtävissä: puolustautumiskeinona, verbaalisena aseena hyökkäyksissä sekä osoittamassa yhteiskunnallisia epäkohtia. Hyperbolan rinnalla esiintyy useasti litoteesille ominaisia kieltämisen ja vähättelyn kaltaisia piirteitä (Mattila 1984 s.v. *litoteesi*).

Hyökkäys on paras puolustus, sanotaan. Kätkäläinen puolustaa usein itseään, tekemiään valintoja ja elämäänsä tätä periaatetta noudattaen. Esimerkiksi *Kätkäläisen jättipotissa* Ruojankylän entinen kauppias ihmettelee, miksi Kätkäläinen ei ole muuttanut palveluiden perässä pois vaaraltaan. Kätkäläinen puolustautuu paisuttelemalla maaseudun olojen arkaaisuutta.

> – Pettua on pureksittu ja vettä ryypätty suonsilimästä. Millon on sattunut tavallista parempi myyrävuosi, niin niitä on nakeltu paljaaltaan. Postia ei oo ymmärtänyt tarvita, kun ei oo kellenkään asiata ja laskut joutaahin viipyä, pankkia ei tarvihe kun rahhookaan ei oo, ja kauppiaistahan niillä kylillä ei oo kun ikäviä muistoja. (KJ 94.)

Puolustautuminen muuttuu hyökkäykseksi viimeistään esimerkin viimeisessä lauseessa, missä Kätkäläinen kohdistaa ironian kärjen kauppiaaseen. *Kätkäläisessä* hän puolestaan vähättelee varallisuuttaan ja piikittelee epäsuorasti sekä ulosottomiehenä että poliisina toimivaa Kolehmaista.

> – Ajat on kuule semmoset että jos uuven piilin hinnan tuosta rinteestä reppii, niin tästä mökistä ois pantava pinnoon pihakoivutkin ja viimenen pajupuska. Varis kun lentee lekottelisi sen autonostoaukon laijasta toiseen niin kesken uupusi ja loppumatkan renttoisi raukka jalakapatikassa. Semmosia porhoja tässä ollaan. Pankkiherrat, kaikenmualiman kepulit ja ulosottomiehet nyt metillä rikastuu, niin kun tiijät. (KÄ 40.)

Puolustautuminen voi ilmetä myös itseironiana, missä koomisen kärki kohdistetaan itseen. *Kätkäläisessä* Pietu ilmoittaa syntymäpäiväjuhlistaan lehdessä, mutta juhliin ei vaivaudu papin ja Hurskaisten lisäksi ketään. Kun Maksimainen saapuu paikalle bisnesehdotuksineen, tilanne kirvoittaa Kätkäläiseltä ironisen toteamuksen.

> – […] Sulla ne on juhlat.
> – Mahottomat onnii. Vuaranlaki mustannaan immeisiä. (KÄ 103.)

Itsen tiedostaminen ironisesti voi olla myös merkki terveestä itsetunnosta kuten *Kätkäläinen ja ulkomaan elävässä*, missä tummaihoinen Sampo rauhoittelee Hurskaista vinosti virnistellen.

> – Me mennään sedän kanssa saunaan ja otetaan kovat löylyt.
> Poika hieraisi poskeaan ja katsoa tapitti Hurskaista viattoman vakavana, silmän rävähtämättä.
> – Ei sedän tarvitse pelätä, että mun väri valuu, hän sanoi. – Tää on ihan pesunkestävää. (KU 62.)

Ironian avulla voi paitsi osoittaa epäkohtia, myös ottaa etäisyyttä asioihin (Hutcheon 1994, 47, 49-50). Tämä selittää ainakin osittain sen, miksi ironia on erityisen käytettyä yhteiskuntakriittisissä tai muuten kantaaottavissa yhteyksissä. Simo Hämäläinen on todennut, että vakavien asioiden muuntaminen komiikaksi on kirjailijan tapa armahtaa itseään: "Onhan mahdollista, ettei hän olekaan maailman viisain ihminen. Epäilyksen hetkiä on itse kullakin. Tarinan kertoessaan kirjailija ei vielä esitä valmista väitettä. Hän valikoi, mitä sanoo; antaa lukijan tehdä omat johtopäätöksensä ja luistaa täten kaikesta vastuusta kuin mies." (Okker 1982, 56.) Kaikissa Kätkäläis-kirjoissa käsitellään sekä kansan keskuudessa kestonärästystä aiheuttavia että teosten ilmestymisaikoina julkista keskustelua herättäneitä aiheita. Kritiikki on kirjoitettu sekä henkilöhahmojen puheenvuoroiksi että kertojan asenteiksi käsillä olevia asioita kohtaan.

Kestoaiheiksi voi katsoa esimerkiksi pienviljelijän arkeen, peruspalveluihin sekä kaikenlaiseen kansan riistoon liittyvät aiheet (ks. esim. KÄ 29, 57, 107-108; KJ 33, 150, 173-174; KU 12, 118-121). Esimerkiksi peruspalveluiden karkaaminen maaseudun asukkaiden ulottumattomiin saa Kätkäläiseltä palautetta, jonka joku voisi lausua yhtä hyvin tänä päivänä.

> – Ensin nyletään verot ja sanotaan että suatpahan sitten vaikka mitä ihan ilimaseksi. Vaan mitenkä siinä käy! Aina vuan pitäsi olla markat näpissä, jos jotahin kyssyy. Kuule sinä tyttö, ennen sinne karrautti postipoika mopolla meijännii vuaralle. Nyt jos sattuu kirje tulemaan ees sammaan pitäjään, niin on jo onnee matkassa. Kakarat mätetään uamuhämärissä taksiin niin tiukkaan, että henki ei kunnolla kule, ja rettuutettaan sitten semmossiin kartanoihin tuonne että opettajan näkövät kerran päivässä jos sattuu kiikarit reppuun. Sitten ihmetellään, että kun on levotonta, ja palakataan johonkin toimistoon joku sopivanvärinen istuskelemaan ja pitämään kokkouksija. (KÄ 49.)

Enemmän aikansa näköistä aihetta *Kätkäläisessä* edustaa varsin keskeisen roolin saavat vesakontorjunta-aineiden lentoruiskutukset. Fiktion ulkopuolisessa maailmassa vesakontorjunta muodostui kiistakysymykseksi 1970-puolivälissä. Kemiallista vesakontorjuntaa oli harjoitettu 1960-luvulta lähtien käsityönä ja traktorilevityksenä. Kuitenkin vasta 1970-luvulla aloitetut lentoruiskutukset herättivät ihmisissä pelkoa ja levottomia arveluja torjunta-ainepilvien mahdollisista terveysvaikutuksista. Ilomantsin Hattuvaaran kylässä vesakontorjunta herätti levottomuutta jopa siinä määrin, että paikalliset asukkaat pysäyttivät myrkytyskoneen ajamalla autoja tien tukkeeksi. (Pekurinen 1997, 47-48.) Hyvin samantapainen tilanne kehkeytyy myös *Kätkäläisessä*, missä Ruojankylän asukkaat asettuvat vastustamaan ruiskutuksia rakentamalla esteitä lentokoneen nousun tukkeeksi (KÄ 131-133). Vain vähän aiemmin kertoja on alustanut tilannetta ironiseen, litoteesistä lisätehoja ammentavaan tyyliin.

> Luvat oli anottu ja myönnetty, ja niiden asiantuntijalausuntojen perusteella jotka kaupungille oli toimitettu ei myrkkyjä edes pitäisi valua vesistöihin niin merkittävästi, että juomaveden saastumista pitäisi pelätä. Terveyslautakunnan puheenjohtaja lausui vakaasti, ettei lentoruiskutuksista varmaankaan vaaraa ollut. Pikemminkin oli muutama mies kuollut ennen aikojaan, kun olivat levitelleet samoja aineita käsiruutalla ratavarren pöheikköihin. Puuyhtiön tiedottajat lähettivät suoraan lehteen haastattelun, jossa toimitusjohtaja lupasi tarpeen tulleen vaikka syödä lusikallisen torjunta-ainetta joka aamu makeina paloinaan, mikäli paskapuheet eivät muuten ottaisi loppuakseen. (KÄ 128-129.)

Ironia on läheisessä yhteydessä tunteen, asenteen tai arvostelun ilmaisuun. Gricen (1989, 53-54) mielestä ironiaa ei voi käyttää ilman, ettei sanoma kuvastaisi vihamielisiä tunteita, tuomitsemista, ivallista arvostelua tai suuttumusta. Toisilleen läheisten henkilöiden välillä voi kuitenkin esiintyä ulkopuolisen korvaan hyvinkin hyökkäävältä ja loukkaavalta kuulostavaa viestintää - kiusoittelua - jolla ilmaistaan

epäsuorasti ystävyyden ja kiintymyksen kaltaisia tunteita. Kiusoittelun käyttö edellyttää tuttavallisuutta tai intiimiyttä keskustelun osapuolten välillä, sillä vain siten voidaan olla varmoja, että toinen tunnistaa loukkaavan käytöksen todellisen luonteen. Kätkäläiskirjoissa tätä tuttavallista kiusoittelua ja naljailua esiintyy etenkin Kätkäläisen ja hänen vaimonsa Iitamarian välillä. Toisinaan pariskunnan sananvaihto on tosin niin hyökkäävää ja ivallista, että sitä on vaikea nähdä vain kiintymystä osoittavana kiusoitteluna; näennäisesti koomisen sanailun taustalta voi aistia yhdessä vietettyjen vuosien aikana kerääntyneen sapen ja katkeruuden. Esimerkiksi *Kätkäläisessä* Iitamaria kuvailee vaarojen asukkaista juttua tekemään tulleelle toimittajalla Kätkäläistä aviopuolisona kitkerän ironiseen sävyyn.

> No mikäs, mainio mieshän tämä Pietu on. Ihan niitä miesten parraita. En tyttöraiska uskonu semmosta suavani vaikka äiti kyllä varotti. Ei se tapa ihteesä työtä riehumalla niin kun pöljät. Se ei sorru laakiin keskellä ikkääsä, se ossoo pijättäytyvä vaikka kuinka keppeestä askarreesta jos hiki alakaa pyrkijä pintaan. Selevänä se ei oo yhtään sen vähemmän raivo kun humalassakaan. Kirveellä ei akkoosa lyö ja halonkin koittaa ylleensä kahtoo semmosen vähän hentosemman jos siinä kiireessä suinnii kerkijää valikoija. Muutennii kohtelloo sävysästi, ei paljon hevosta huonommin. Ei suotta päiten survo paitoonsa pestäväksi joka siunaaman viikko. Saunassa käypi joskus, mutta ei sen hajut siitä huonone. Ei se härnee akkaasa rakkauven kotkotuksilla jos suinnii on vierasta suatavilla. […] (KÄ 32.)

Esimerkin tyyli on selvästi kohteensa ominaisuuksia paisutteleva. Avain ironiseen lukutapaan löytyy, kun vertaa esimerkin alkua ja sen kanssa ristiriitaista jatkoa toisiinsa. Pariskunnan välinen naljailu lisääntyy *Kätkäläisen jättipotissa* ja varsinkin *Kätkäläinen ja ulkomaan elävässä*, missä Iitamarialla on kahta edellistä kirjaa suurempi rooli. Toisaalta myös naljailun luonne muuttuu asteittain enemmän sellaiseksi, millaiseksi elämän yhteen hitsaaman parikunnan välisen kommunikaation mieltää: piikikkääksi mutta kuitenkin hyväntahtoiseksi. Kun Kätkäläinen ja Sampo suunnittelevat viettävänsä talvisen yön rakovalkealla, Iitamaria huolehtii retkeilijöiden matkaan tyynyjä ja täkkejä. Kätkäläinen härnääntyy liiasta huolehtimisesta ja saa Iitamariankin mukaan kevyeen sanasotaan.

> – Nyt elä! Pietu hermostui. – Myöhään ei mehtään mittään hotellia perusteta. Ei ollunna ennenkään kun joku loimen reuhka peittona eikä aina sitäkään. Hikisissä työrytkyissä muattiin, ja niin vuan pärjättiin.
> – Sekö oisi nyttennii hyvä?
> – Kumma kun et oo lakanoita laitanna.

> – Halluisitko toillaan? Suathan nuo. Pitäsikö olla pitsiä reunassa vai välttääkö iliman?
> – Mitäpä luulet, eikö myö tarvittaisi mukkaan vielä nahkasohva ja televisio?
> – Totta ihmeessä! Pirrautahan pirruuttasi Salokylän Suuroselle, jos ehtisivät tuomaan. (KU 162-163.)

Kätkäläinen ja ulkomaan elävässä esiintyy kevyen ironisen sanailun rinnalla myös kriittisempiä sävyjä. Teoksen viimeisillä sivuilla Iitamaria muun muassa hermostuu Kätkäläisen puheisiin naisten ja miesten töistä ja vastaa tälle sarkastisesti.

> – Kuulehan tätä mokomata! Iitamaria riemastui. – Mittee ne semmoset on?
> – Ne on niitä, mihin minä en puutu, en tartu. Iät ja ajat on penskat ja akat roplanneet mättäissä, kun niillä on nätimmät näpit, ja miehillä on omat hommasa.
> – Niin kun nyt joutavana lorvehtiminen ja nenän kaivelu, ja onhan kauppa-autollahin jonkun käytävä, jotta keskikalja ei piäse loppumaan. (KU 226.)

Sarkasmi eroaa ironiasta siinä, että sen iva ei ole epäsuoraa eikä peiteltyä, vaan kohdistuu suoraan kohteeseensa. Kätkäläis-kirjoissa sarkasmilla on lähinnä hyökkäyksen kaltaisia funktioita. Esimerkiksi *Kätkäläinen ja ulkomaan elävässä* Kätkäläinen saa Tuttu-Turusen suuttumaan, kun muistuttaa tätä liikanimen alkuperästä (KU 90). Myöhemmin samassa teoksessa entinen kansanedustajaehdokas Juhana Vatanen on kiertää keräämässä kannattajia uutta isänmaallista puoluetta varten. Kätkäläinen suhtautuu mieheen varauksella ja tervehtii tätä sarkastisesti: "– Aatettako oot tällä kertoo myymässä vai apulantoja?" (KU 153). Sarkasmi on luonteeltaan ironiaakin purevampaa, eikä siis sinänsä koomista. Esimerkkien tilanteetkin tuntuvat kiikkuvan koomisen rajoilla - toisen mielestä enemmän rajojen sisäpuolella ja toisen mielestä ulkopuolella.

3 LUONNEKOMIIKKA

3.1 Luonnekomiikan lähtökohdista

Aristoteles (1997, 163) näki, että komedia on tavallista kehnompien ihmisten jäljittelyä. Hänen mielestään kaikki naurettava on viallista ja rumaa. Samansuuntaisia, niin sanotun ylemmyysteorian piiriin lukeutuvia, ajatuksia esitti jo aiemmin Platon teoksessaan *Filebos*. Siinä Sokrateen, Protarkhoksen ja Fileboksen välillä käydyssä dialogissa Sokrates toteaa, että heikkoja voi huoleti sanoa naurettaviksi, koska sitähän nämä ovat, eivätkä pysty edes puolustautumaan. Sen sijaan voimakkaiden tyhmyyttä hän piti vaarallisena ja pahana. (Platon 1982, 320.) Myös Thomas Hobbes oli ylemmyysteorian kannattaja, mutta näki Aristoteleesta ja Platonista poiketen myös itse naurajan henkisiltä kyvyiltään jossain määrin vähäiseksi:

> Äkillinen *itsetyytyväisyys* on se passio, joka aikaansaa NAURUKSI sanotut *irvistykset*. Sen aiheuttaa joko jokin oma äkillinen teko, joka miellyttää, tai havainto jonkin muun epäsuhtaisuudesta, johon verrattuna voi äkkiä onnitella itseään. Ja sitä tavataan eniten niissä, jotka tuntevat itsessään vähiten kykyjä; heidän on pakko ylläpitää omaa hyvää käsitystään itsestään tarkkailemalla toisten epätäydellisyyksiä. Ja siksi runsas nauraminen toisten puutteille on pikkusieluisuuden merkki. (Hobbes 1999, 70.)

Ylemmyysteoria on ensimmäinen varsinainen huumoriteoria ja yritys selittää tyhjentävästi koomista ja naurettavaa. Ylemmyysteorian mukaan koominen tunne ja sitä kautta nauru ovat peräisin äkkiä heräävästä ylemmyydentunnosta naurunalaiseksi joutunutta kohtaan. Ylemmyys voi johtua siitä, että havaitsemme toisessa vikoja ja puutteita, joista kuvittelemme itse olevamme vapaita. Toisaalta itsetunnon turvotus voi johtua myös siitä, että havaitsemme itseämme toisiin verratessamme etevyyttä, josta emme ole olleet aiemmin tietoisia. (Laurila 1947, 247-248.) Niin tai näin, ylemmyysteorian mukaan nauru on rankaiseva reaktio epätäydellisyyttä kohtaan. Sen mukaan nauru on siis aina jossain määrin negatiivisten konnotaatioiden kyllästämää; nauru voi olla ivallista, pilkallista ja ylimielistä, mutta ei merkki puhtaasta ilosta ja positiivisista tunteista. Ylemmyysteoria tarjoaa kuitenkin vain hyvin suppean näköalan huumorin, koomisen ja

naurun maailmaan. Vaikka Hobbesin kuvaileman kaltainen pikkusieluisuus ei olekaan kadonnut maailmasta, ylemmyysteoria ei riitä selittämään edes luonnekomiikkaa, missä naurun kohteena ovat juuri ihmiset vikoineen ja puutteineen.

Luonnekomiikan rajoja on vaikea määritellä. Selvää on, että tämä komiikan muoto tarvitsee toteutuakseen henkilöitä, joihin ihmisluonnon koomisuus projisoidaan. Bergsonin (1994, 129) mielestä "[k]omedia luo henkilöitä, joita olemme jo kohdanneet, ja joihin tulemme vielä törmäämään". Hänen mukaansa koominen tarkastelutapa tähtää yleispätevään: "[s]e valikoi erityispiirteiden joukosta ne, jotka selkeimmin ovat toistettavissa, ja jotka siksi eivät ole erottamattomasti kiinnittyneet henkilön yksilöllisyyteen" (Bergson 1994, 134). Tuttuuden illuusio luodaan sangen yksiulotteisilla henkilöhahmoilla, joilla on muutama erikoisen korostunut luonteenpiirre ja lukijalta lähes kokonaan piilotettu tunne-elämä. Koomiseen valoon saatettujen luonteenpiirteiden ei tarvitse olla vain vikoja tai puutteita, sillä ihmisten hyvistä ominaisuuksista on mahdollista tehdä aivan yhtä mehevää komediaa. Peruslähtökohta onkin, ettei mikään ole sinänsä koomista, mutta kaikesta voidaan tehdä sellaista (Kinnunen 1994, 24). Luonnekomiikan käsitteen joustavien rajojen sisäpuolelle voi sitä paitsi varsin surutta mahduttaa erilaisten luonteenpiirteiden lisäksi esimerkiksi ulkonäköön, olemukseen, eleisiin, tapoihin ja maneereihin sekä ammattiin liittyviä piirteitä ja ominaisuuksia, sillä ihminen on psykofyysinen, yhteiskunnan, kulttuurin ja kokemustensa muokkaama kokonaisuus, ei ainoastaan kimppu hyviä ja huonoja luonteenpiirteitä.

Bergson ei uskonut, että komedian kirjoittaja ammentaisi luonteen naurettavuuksia itsestään, sillä hänen mielestään "olemme huvittavia vain olemuksemme siltä puolelta, joka jää tietoisuudeltamme havaitsematta" (1994, 132-133). Mielestäni itsestään voi ja löytää naurettavia piirteitä. Itselle nauraminen vaatii kuitenkin henkistä kypsyyttä ja tervettä itsetuntoa. Itselle nauraminen muuttuu sitä vaikeammaksi, mitä yksilöllisemmistä persoonallisuuden piirteistä on kysymys. Jossain vaiheessa rajat tulevat vastaan varmasti jokaisella, sillä on vaikea kuvitella henkilöä, jota pilkanteon kohteeksi joutuminen ei satuttaisi ollenkaan: naurunalaiseksi tekeminen on ankara sanktio, joka satuttaa viisastakin ihmistä (Kinnunen 1994, 15). Myös Bergson korosti naurun korjaavaa ja järjestystä ylläpitävää roolia. Hänen mielestään naurun tehtävä on hioa pois yhteiskuntaan sopeutumattomien henkilöiden luonteiden jäykkyyksiä. Näin ajatellen naurulla olisi myös ennaltaehkäisevä rooli: mahdollisen nöyryytyksen ja nau-

runalaiseksi joutumisen uhka pitää ihmiset mukautuvaisina ja valppaina ympäristöään kohtaan. (Bergson 1994, 107.)

Humoristilla on kyky huomata koomista ihmisissä ja maailman eri ilmiöissä. Laurilan (1947, 296-297, 305) mielestä jokainen humoristi on jossain mielessä myös realisti, sillä humoristi ei näytä asioita ihannoituina, vaan etupäässä pieninä ja arkisina. Laurilan mukaan humoristi eroaa "katkerasta satiirikosta" ja "myrkkyhampaisesta ivailijasta" lähinnä suhtautumistavaltaan. Hänen mielestään eri elämänilmiöiden ja ihmisten tarkkasilmäisestä havainnoijasta tekee humoristin se, että hän rakastaa kaikesta vajavaisuudesta huolimatta "tätä nurinkurista epäonnistunutta maailmaa" ja sen "narrimaista, hassua ihmiskuntaa". Näin ajatellen Simo Hämäläinen ei ole puhdasoppinen humoristi, vaan jossain määrin myös satiirikko ja kitkerä ironikko. Hämäläisen havainnot epätäydellisestä ihmisluonnosta eivät ole ainoastaan hyväntahtoista ja suopeita, vaan hän tuottaa koomista myös esimerkiksi degradaation avulla. Keskityn kuvailemaan seuraavaksi, millaisilla keinoilla Hämäläinen on luonut luonnekomiikka teoksiinsa. Ensin tarkastelen Kätkäläis-sarjan päähenkilöiden - Pietari Aholaisen ja Aimo Hurskaisen - hahmoja, ja lopuksi siirryn pohtimaan, millaista luonnekomiikkaa voi luoda käyttämällä stereotypioita.

3.2 Kätkävaaran kapinallinen

Matti Mäkelä (1986, 66-67) käyttää käsiteparia "kylähullu - kansanviisas" analysoidessaan maaltamuuton heijastuksia 1960–70 -lukujen kirjallisuudessa. Hän huomasi, että 70-luvulla julkaistujen maaseutukuvausten joukossa on ainakin kolme teosta, joiden päähenkilö on "paikalliskulttuurin myöhäsyntyinen heeros" ja "kansanviisas-kylähullu" ikään kuin vastalauseena yhtenäiskulttuurin tulolle. *Kätkäläisen* lisäksi hän mainitsee Turusen *Simpauttajan* ja Jouko Puhakan *Tietäjän* (1978). Yhteistä näille kolmelle kylähullu-kansanviisas -tyypille on ainakin se, että ne kaikki ovat itäsuomalaisia hahmoja. Lisäksi kaikki kolme tapausta edustavat yksilöllistä suhtautumista elämään ja vaihtoehtoa yhtenäiskulttuurille. Hulluus ei siis tarkoita tässä yhteydessä hulluutta psykiatrisessa vaan enemmän yhteisöllisessä mielessä.

Hannes Sihvo (1990, 32-38) luokittelee suomalaisen kirjallisuuden "hullut" seitsemään erilaiseen tyyppiin: onnettomiin, erakoihin ja kiertelijöihin, profeettoihin ja näkijöihin, filosofeihin, utopisteihin, anarkisteihin sekä narreihin ja veijareihin. Vaikka Kätkäläinen sijoittuu Sihvon typologiassa luontevimmin anarkistien joukkoon, hänessä on myös ripaus Konsta Pylkkäsen kaltaista korpifilosofia. Lisäksi Sihvo näkee anarkistisissa "hulluissa" sukulaisuutta erakoiden ja eristyjien kanssa. Anarkistit ovat kuitenkin erakoita tiukemmin sidoksissa yhteiskuntaan, ja vastaavat sen asettamiin rajoituksiin heittäytymällä veijareiksi tai ryhtymällä suoranaisesti yhden miehen sotaan kuten Kätkäläinen puolustaessaan hillasuotaan. Mäkelän (1984, 69-70) mielestä valistuksen vastustus sekä sivistyksen, kehitysuskon ja ryhmäidentiteetin kääntöpuoli puhkeaa täyteen kukkaansa *Kätkäläisessä*, missä kylähulluus lähestyy huimapäistä anarkismia. Sarjan jatkoteoksissa vuodet ovat kuitenkin kuluttaneet Kätkäläisen luonteesta pahimmat rosot. *Kätkäläisen jättipotissa* tämä vielä rähjää Veikkauksen pääkonttorissa (KJ 163-169) ja kytkee itsensä ketjuilla kiinni kuuseen kuin paraskin metsänsuojelija (KJ 223-227), mutta *Kätkäläinen ja ulkomaan elävässä* hän on jo rauhoittunut selvästi.

Bergsonilaisittain ajatellen yhtenäiskulttuurin ulkopuolisen elämäntavan valinneista tekee koomisia heidän sopeutumattomuutensa yhteiskuntaan (Bergson 1994, 105-107). En ole taipuvainen näkemään asiaa aivan näin yksinkertaisena. Omalakisen kapinointiin ja anarkismiin taipuvaisen henkilön toimet voivat tuntua koomisilta, koska ne saavat yleensä asiaan nähden suhteettomat mittasuhteet. Nauru voi kuitenkin olla hyvin monimielistä. Kylähullussa voivat naurattaa esimerkiksi tämän yhteensopimattomuus yhteiskunnan kanssa tai hänen luonteensa omalaatuiset piirteet. Toisaalta sopeutumaton osoittaa yhteiskunnan jäykkyyden asettumalla sen ulkopuolelle ja kieltäytymällä noudattamasta sen lakeja ja normeja. Tällöin naurunalaiseksi joutuukin yhteiskunta kaikkine älyttömine sääntöineen. Ei liene mahdotonta, että lukija nauraisi samanaikaisesti sekä kylähullun kansalaisrohkeudelle että yhteiskunnan päättömyydelle ja vielä vähän itselleenkin. Tulkinta syntyy aina jossain lukijan esiymmärryksen ja kertomuksen maailman rajamailla siten, että siinä on mukana aineksia molemmista.

Paul Ricoeur (1984, 52-76) pyrki selittämään kertomuksen ja todellisuuden suhdetta kolmiasteiden mimesiksen teoreettisella mallilla, missä ajatus ja ymmärrys etenevät mimesiksen ensimmäiseltä tasolta toisen tason kautta kolmannelle ja sitä kautta takaisin alkuun eli ensimmäiselle tasolle. Ricoeurin mallissa mimesiksen ensimmäisen

tason avainkäsite on esiymmärrys. Mimeettisessä esiymmärryksessä on kyse tietynlaisen todellisuutta hahmottavan käsite- ja symboliverkoston hallinnasta sekä sellaisten ajallisten konventioiden tunnistamisesta, jotka välittyvät kertomuksiin ja kerrontaan. Esiymmärrystä vaaditaan paitsi lukijalta myös kertojalta, sillä kaikki kerrottu on jossain mielessä jo olemassa esiymmärryksessä symbolisesti välittyneinä skripteinä. Lyhyesti sanottuna, esiymmärrys mahdollistaa paitsi tulkinnan myös kerronnan. Mimesiksen toisella tasolla kertomus järjestyy juoneksi, juonessa toiminnan yksittäiset piirteet kokonaisuudeksi ja rinnakkaiset ainekset peräkkäisiksi. Mimeettisenä järjestyksenä juoni torjuu kertomusta uhkaavan hajanaisuuden. Kolmannella tasolla mimeksiksen kaksi ensimmäistä tasoa - eli lukijan, kertojan ja kertomuksen maailmat - kohtaavat. Kolmiasteisen mimesiksen teoreettisen mallin avulla voidaan selittää, miksi sama kertomus voi saada useita erilaisia ja toisistaan paljonkin poikkeavia tulkintoja. Se auttaa myös ymmärtämään, miksi ihmiset kokevat huumorin ja koomisen niin eri tavoin: miksi yhtä naurattaa ja toista ei. Mielestäni se selittää myös sen, miksi kertomus voi saada lukijan nauramaan itselleen. Näen, että tulkinta voi saada aikaan jonkinlaisen muutoksen vastaanottajan esiymmärryksessä. Kun tämä huomaa, että hänen esiymmärryksensä on ollut jostain asiasta väärä tai ainakin puutteellinen, vanha ymmärrys saattaa vaikuttaa uuden valossa koomiselta. Tässä mielessä itselle nauraminen olisi ainakin jossain määrin rankaisevaa.

Kinnusen (1994, 206, 222) mielestä koomisten henkilöiden täytyy olla mitoiltaan jossain määrin suhteettomia ja omata ainakin joitakin tavanomaisesta poikkeavia luonteenpiirteitä. Hän käyttää eräästä tällaisesta vähän joka kantilta paisuneesta henkilötyypistä käsitettä 'koominen heeros'. Koominen heeros on eri asia kuin 'sankari', joka viittaa "henkilöhahmon asemaan teoksen konstruktiossa ja merkitsee yleensä päähenkilöä" (Kinnunen 1994, 206). Antiikin heerokselta vaadittiin lähes puolijumalaista alkuperää ja sankarillisia mittasuhteita niin kokonsa ja voimansa kuin luonteenpiirteidensäkin puolesta (Forsman 1895, 126-127). Koominen heeros on sankarillisten mittasuhteidensa lisäksi myös koominen - sekä tarkoituksella että tahtomattaan (Kinnunen 1994, 211-213). Kätkävaaran isäntä Pietari Aholainen eli Kätkäläinen on henkilöhahmona enemmän kuin teoksen päähenkilö, mutta mittasuhteiltaan vähäisempi kuin Kinnusen tarkoittama koominen heeros. Itse asiassa Kätkäläinen on kokonsa, ulkonäkönsä ja voimiensa puolesta varsinainen 'koominen antiheeros'.

Kinnusen mielestä esimerkiksi Lehtosen *Putkinotkon* Juutas Käkriäinen täyttää koomisen heeroksen mitat (Kinnunen 1994, 207):

> Ja paidan aukeamasta rehottaa ylen karvainen rinta koko leveydeltään, puolen metrin laajuisena. Rintakarvat ovat tiheät ja varsinkin keskikohdalta, rintakuopasta, mustan ja punertavan kirjavat. […] Otsa on vankka, mutta vielä vankemmat ovat leukaluut, kulmikkaat ja lujat kuin mitkä kääntöauran kädensijat. […] Nyt on piippua pitävä käsi ylhäällä ja näkyy kokonaisuudessaan olkapäästä alkaen, koska toinen paidanhiha on revennyt halki, ja se näkyy pelottavan paksuna: väkevät ja kiinteät ovat olkavarren lihakset. […] Karvaiset ovat leveät ranteetkin ja valtavan isojen käsien selkämykset, käsien, jotka ovat kuin tummat puunjuurikot. (Lehtonen 1995, 60-61.)

Kätkäläinen on ulkomuotonsa puolesta aivan toista maata. Esimerkiksi *Kätkäläisen jättipotissa* pankinjohtaja tekee hänestä seuraavanlaisia havaintoja:

> Metsittyneen oloinen tummanpuhuva äijänkäppänä, hän kirjasi, vähänläntä ja suonikkaan kuiva. Sänkileukainen, kuoppaposket. Pihkan ja öljyn pinttämä pusakka, tuhruinen lippalakki. Kumiteräsaappaat. (KJ 29.)

Kätkäläisen olemus ei tee kummempaa vaikutusta myöskään rekkakuskiin, joka vie perheensä marjaan Kätkäläisen suojelemalle Rypysuolle (KÄ 173-174). Tämä "iän ja kovan työn vinoksi vääntelemä, kuivankälpäkkä ukko" (KU 243) korvaa kuitenkin puutteensa sitkeydellä, neuvokkuudella ja verbaalisella ylivertaisuudella - sekä suoralla toiminnalla.

> Iso mies tarkasteli kyllääntyneenä Kätkäläistä ja arvioi hänet puolta kevyemmäksi. Ei kun kiinni niskasta ja persuuksista ja raikkaasti menemään.
>
> – Haista nyt kopes vaikka mitä, hän sanoi levollisesti ja kumartui kouraisemaan. Kätkä tempaisi haulikon perän poskelle ja jysäytti piipullisen menemään. Pamaus löi suon laidalla odottavat kyyryyn ja heitti mättäissä viipyilevän miehen muutamaa metriä taaksemmaksi. (KÄ 174.)

Kätkäläisen hahmossa on paljon sitä, mitä voi luonnehtia stereotyyppiseksi suomalaisuudeksi. Näitä suomalaisten mentaaleja maamerkkejä ovat esimerkiksi jäyhyys, ujous, surumielisyys, humalahakuinen juomatapa ja vaikeus ilmaista tunteita (Ylikangas 1996, 35-36; Keltikangas-Järvinen 1996, 221). Stereotypioiden yleistä paikkansapitävyyttä on vaikea osoittaa, mutta "[i]hmisten mielissä ne kuitenkin elävät ympäristöä jäsentävinä ja muita ihmisiä 'oikeille paikoille' pistävinä malleina, siis selityk-

sinä, joiden avulla muiden ihmisten käytös tulee 'ymmärrettävämmäksi' ja maailma tutuksi ja turvalliseksi" (Keltikangas-Järvinen 1996, 218). Stereotyyppiset piirteet kytkevät fiktiivisen henkilöhahmon vastaanottajan esiymmärrykseen: tekevät tästä tutunoloisen, helposti lähestyttävän ja sitä kautta helposti samaistuttavan.

Kätkäläistä luonnehtivia piirteitä ovat esimerkiksi nopeasti kuohahtava temperamentti, kunnon (l. fyysistä) työtä vieroksuva luonne, tunneilmaisun yksipuolisuus, alkoholikeskeinen tapa juhlia sekä epäluuloisuus kaikkea uutta, vierasta ja modernia kohtaan. Yksittäisinä ominaisuuksina ne ovat nyky-yhteiskunnassa kaikkea muuta kuin toivottavia. Tässä mielessä Bergson oli oikeassa arvellessaan, että koomisia luonteenpiirteitä ovat ennen kaikkea ne, jotka ilmaisevat henkilön sopeutumattomuuden yhteiskuntaan (1994, 105-107). Toisaalta kotimaisesta huumorikirjallisuudesta on kautta aikojen noussut kansansuosioon kaikenlaisia antisankareita ja metsäläisiä. Nämä ovat Kai Laitisen (1984, 18-19) sanoja myötäillen "usein mitä jyrkimpiä individualisteja, jopa epäsosiaalisia yksilöitä", jotka vartioivat ja puolustavat vapauttaan suorastaan epätoivoisesti. Luonnehdinta istuu myös Kätkäläiseen mitä parhaiten, sillä hän puolustaa omaisuuttaan ja oikeuksiansa paikoin jopa aggressiivisesti. Usein tilanne saa koomiset mittasuhteet juuri silloin, kun Kätkäläinen hurjistuu itseensä kohdistuvasta vääryydestä. Esimerkiksi *Kätkäläisessä* Pietun päreet palavat, kun Puuyhtiö iskee puomin vaaralle kulkevan tien tukkeeksi.

> Kätkäläinen kuunteli pitkän tovin ja rusensi kuuloketta kourassaan niin että pakeliitti rutisi.
> – Elä säre sitä vehettä, Hurskainen pyysi lauhkeasti.
> Kätkä painoi puhelimen kiinni.
> – Ne ei ruunun rakit kun hänteesä heiluttavat näille herranperkeleille! Kätkä kipunoi. – Siellä oli joku ukko joka hoki vuan että otetaan selevee ja pittää tuumata. Että jos tässä on joku viärinkäsitys.
> – Jospa siinä oissii.
> – No totta halavatussa siinä on! Nämä mehtävirmat on käsittäny että tämmösestä rupusakista niin kun sinä ja minä ei heijän tarvihe välittöö enempöö kun muistakkaan metänelävistä, nahka orteen ja lihat pattaan. Siinä se on koko viärinkäsitys! (KÄ 118.)

Esimerkissä korostuu myös klassiselle suomalaiselle romaanille ominainen köyhät contra rikkaat vastakohta-asetelma. Kätkäläisen köyhyydestä muistutetaan kaikissa kolmessa Kätkäläis-sarjan kirjassa. Kätkävaaran asumukset ovat *Kätkäläisessä* "tuulen ja sateen jälttämää harmaata puuta" (KÄ 24) ja *Kätkäläisen jättipotissa* edelleen ilman

nykyajan mukavuuksia kuten puhelinta tai sisäkäymälää (KJ 23). Miehen varakkuuden mittari - auto - on joka kirjassa vanha, puhkiruostunut ja täynnä vikoja. *Kätkäläisen jättipotissa* Pietu asioi pankissa hakemassa remonttilainaa. Sitä ei kuitenkaan heru, koska entistä velkaa on liian kanssa, tila nykynormein elinkelvoton ja metsätkin vasta taimikoita. Tämä köyhä ei kuitenkaan suostu menemään kyykkyyn, vaan suutahtaa pankinjohtajalle, joka uskaltaa ehdottaa lainan sijasta yhteydenottoa sosiaalitoimistoon. (KJ 30-34.)

> – Kuule sinä poika, semmoseen konttorriin ei Aholaisen mökistä oo polokua tallaantunut! Sinne ei oo Kätkävuaralta ollut asiata eikä tuu. Hautaan asti on meininki selevitellä omalla kustannuksella. Ilimasta rahhaa en oo ikinä pyytänyt. (KJ 32.)

Laitinen (1984, 19) näkee, että romaanihenkilöiden suhde yhteiskuntaan on suomalaisessa romaanissa kaksinainen. Toisaalta köyhyys merkitsee kärsimystä ja kurjuutta, ja toisaalta myös vapautta ja mahdollisuutta toteuttaa itseään. Köyhyys on suojamuuri yhteiskunnan painostusta vastaan. Se voi olla myös osaltaan tahallaan ylläpidetty rooli, sillä se oikeuttaa jatkuvan yhteiskunnallisen protestin varakkaampia vastaan. Kätkäläiselle köyhyys on osa elämää, mutta myös suoja, jonka takaa hän yhteiskuntakritiikkinsä ampuu. Lisäksi köyhyys on tekosyy, jonka varjolla laskuja ja maksumuistutuksia voi käyttää esimerkiksi saunan sytykkeinä (ks. esim. KÄ 44, 110-112; KU 108). Tämän tästä Kätkäläinen puhkeaa voimakkaan ironian sävyttämään yhteiskuntakriittiseen puheeseen (ks. esim. KÄ 29-30, 49; KJ 33, 84; KU 12, 35). Myös kertoja asettuu monessa kohtaa hengessä Kätkäläisen puolelle, ikään kuin tätä omana puhetorvenaan käyttäen. Toisaalta kertoja myös rankaisee Kätkäläistä tämän äkkirikastumiseen tähtäävistä toimista: ne eivät koskaan johda toivottuun lopputulokseen, vaan aiheuttavat lähinnä koomisia tilanteita (ks. esim. KÄ 219-221; KJ 53-61).

Kätkäläisen hahmoa värittää myös tyypillinen savolaisuuteen liitettävä ominaisuus: luonnonväärät leuat. Tämä tarkoittaa lähinnä kielellisiä valmiuksia ja tapaa käyttää puheessa kiertoilmauksia (Virtanen 1996, 66). Kätkäläisen verbaalinen nokkeluus on vertaansa vailla ja luo moneen - vakavaankin - tilanteeseen koomista. Hän käyttää sanailua, liioittelua ja ironiaa myös filosofisissa ja yhteiskuntakriittisissä puheenvuoroissa sekä itsepuolustukseen. Leea Virtanen (1996, 84) on todennut, että jatkuvan veistelyn varjopuolena voi olla sen tulo pakonomaiseksi tavaksi, jolla kätketään

esimerkiksi aggressiivisuus. Hänen mukaansa "[k]ansankulttuuri edustaa näennäisesti hyvin suorasukaista puhekulttuuria", jonka "vaikeutena on lämpimien tunteiden ilmaisun vaikeus, piirre, joka periytyy suomalaisten ääriköyhistä ja armottomista elämänoloista". Tunneilmaisun köyhyys on luonteenomaista myös Kätkäläiselle. Tunnekuohuissa hän ennemmin karauttelee kurkkuaan ja poikkeaa ulos tupakalle (KÄ 124), kirota pärskäyttää (KÄ 214) tai rykii (KJ 192) kuin näyttää mielenliikutustaan. *Kätkäläinen ja ulkomaan elävässä* Sampo-pojan poislähtö saa aikaan Kätkäläisessä tunnereaktion, jota yrittää peitellä vitsailemalla.

> Sampo kietaisi kätensä lujasti Iitamarian kaulaan, ja Kätkäläinen nujutti poikaa niskasta.
>
> – Mänehän nyt, niin ette myöhästy, hän sanoi. – Elä polta tupakkata viltteripiästä ja vastatuuleen elä…
>
> – Ootko iäneti! Iitamaria koveni ja napautti kyynerpäänsä Pietun kylkeen.
>
> – Hei hei sitten!
>
> Ovet kopsahtelivat pehmeästi, ja hopealta kiiluva Audi raapaisi liikkeelle. Iitamaria seisoi vilkuttamassa niin kauan kuin takaikkuna näkyi, Kätkäläinen pyörähti heti pois. (KU 208.)

Oma lukunsa on Aholaisen pariskunnan välinen kommunikaatio. Yhdessä vietetyt vuosikymmenet ja ankara arki ovat syöneet elämästä romantiikan. Teoksissa kyllä kuvataan hellyyden osoituksia, mutta selvästi vähemmän kuin piikikästä sanailua, jota vanha pariskunta harrastaa keskenään. Iitamaria ei ole samalla tavalla koominen hahmo kuin Kätkäläinen, mutta antaa kyllä verbaalisesti lahjakkaalle miehelleen tasokkaan vastuksen (ks. esim. KÄ 32; KJ 24; KU 152, 162-163, 203). Toisaalta hän on myös ainoa, jota Kätkäläinen ymmärtää vähän pelätä. Hermostuessaan Iitamaria peittoaa paitsi oman miehensä, myös joukon vieraita (ks. esim. KJ 62-63; KU 188-191).

3.3 Aimo Hurskainen

Kätkäläis-sarjassa Kätkäläisen vastapariksi nousee naapurivaaralla asuva Aimo Hurskainen. Naapurusten erilaisuutta korostetaan heti *Kätkäläisen* alkusivuista lähtien, eikä elämä suju täysin yhteisen sävelen mukaan kahdessa muussakaan sarjan kirjassa. *Kätkä-*

läisessä tuntemattomaksi jäävä äijänkäppyrä kuvailee lentolannoituksista juttua tekemään tulleelle toimittajalle osuvasti naapurusten eroa.

> – […] Kätkävuarassa assuu Aholaisen Pietu. Se on kiikkerä mies, ja sitä kato tarkkaan. Se sai pienen talon ja on sen pienenä pitännyhin. Se on peto, ikänsä tapellu ja aina hävinny. Mitään elä usko, mitä se sannoo, mutta pane kaikki mieleesi. Se valehtelloo niin, että se on jo melekein totta. Sitten kun määt Kieppivuaralle, nin siellä assuu Aimo Hurskainen. Se on aina maksanu minkä on pyyvetty ja pannu vielä viitosen piälle. Lautakunnissa se on istunu parraat kyntöilimat. Sitä kiittää papit ja polliisit, mehtäherrat ja se ite. Se puhhuu pelekkää totta, mutta sitä nyt ei pijä uskova. (KÄ 23-24.)

Naapurukset ovat eittämättä erilaisia, mutta toisaalta heidän välillään vallitsee myös julkilausumaton ja anteeksiantava ystävyys. Kätkäläisen ja Hurskaisen yhteinen historia juontaa kauas lapsuuteen ja aina edelliseen sukupolveen asti, sillä heidän isänsä olivat niin ikään naapurukset. Viimeistään sotavuosien yhteiset rintamakokemukset hitsasivat heidän elämänsä lopullisesti yhteen. Sodassa Hurskainen tulee pelastaneeksi Kätkäläisen hengenkin, minkä kannattavuutta toisinaan tosin epäilee. (KÄ 9-10.)

Aimo Hurskaisen tapauksessa nimi on todella enne. Etunimen lisäksi *aimo* on myös taipumaton adjektiivi, joka *Suomen kielen perussanakirjan* mukaan tarkoittaa kunnollista, hyvää, mainiota, oivaa, aika(moista), isoa ja runsasta. Sukunimi Hurskainen on puolestaan helposti yhdistettävissä *hurskaaseen*, joka viittaa edelleen jumaliseen, hartaaseen, oikeamieliseen ja puhdassydämiseen ihmiseen. Toisaalta *hurskas*-sanaa käytetään myös vähemmän mairittelevissa yhteyksissä. Kun joku näyttää hurskasta naamaa, hän teeskentelee. *Hurskastelija* puolestaan on hurskaana esiintyvä ja tekopyhä ihminen. (*Suomen kielen perussanakirja* 2001, s.v. *aimo, hurskas, hurskastelija*.)

Aimo Hurskainen on kaikin puolin nimensä mittainen mies. Hän yrittää pitää naapurisopua yllä "lanailemalla yksin yhteiset tienpätkät, auraamalla umpihangen ja hakemalla kummankin talon postit Ruojankyliltä" (KÄ 12). Hurskainen lainaa mukisematta Kätkäläiselle puhelinta (esim. KÄ 117-118) ja moottorisahaa (KU 20) sekä vetää Ladan romun traktorinsa perässä korjaamolle (KU 15-21). Periaatteen miehenä hän kuitenkin kieltäytyy lainaamasta Pietulle rahaa talon remontointia varten, mutta menee jo seuraavassa hetkessä huijarin retkuun ja lähtee takaamaan tämän huomattavan suurta pankkilainaa (KJ 35-37, 72-73). Hyväuskoisuus onkin yksi Hurskaiselle ominainen piirre. Hän uskoo viimeiseen asti kanssaihmisistään parasta ja näkee, että kaikenlai-

set hallinnolliset toimenpiteet, lait ja asetukset tehdään puhtaasti ihmisten parasta ajatellen. Siinä missä Kätkäläinen äityy riehumaan hurjistuneena oikeuksiensa puolesta, Hurskainen yrittää hoitaa asiat sovussa ja hyvässä yhteishengessä. Esimerkiksi *Kätkäläisess*ä Puuyhtiö istuttaa puomin vaaroille kulkevan tien tukkeeksi. Kätkäläinen hurjistuu ja lopulta räjäyttää koko puomin (KÄ 121-122). Hurskainen puolestaan lähtee hoitamaan puomiasiaa kaupunkiin, kävellen (KÄ 119).

> Hurskainen oli altis katselemaan asioita aina siltä nurkalta, mistä ne näyttivät somimmilta, ja oikeastaanhan riimuista oli selvää hyötyäkin, kun tarkemmin ajatteli. […]
>
> Kieppivaaran Hurskainen palaili kaupungista hyvällä mielin ihmisen perimmäiseen sopuisuuteen tyytyväisenä. Hän tallusti leveänä ja hikisenä auringossa vaalenevaa hiekkaista tietä ylös asumuksilleen, kokeili avainta riimujen lukkoon ja huomasi että kevyt oli kiertää. (KÄ 119-120.)

Kätkäläisessä Hurskaisen hyväuskoisuus selitetään verenperinnöllä, sillä hänen isänsä Aukusti Hurskainen kuuluu myös olleen helposti höynäytettävissä. Kun seutukunnalle oltiin aikanaan perustamassa sahalaitosta, Aukusti Hurskainen raapaisi nimensä oitis takauspapereihin sillä seurauksella, että joutui myymään laajat alat metsää päästäkseen veloistaan; sahan herrat nimittäin katosivat tilallisten rahat mukanaan. Sahan takauksesta kieltäytynyt Kätkävaaran Hemmi Aholainen puolestaan saa aihetta mitä makeimpiin nauruihin, kun Hurskaisen metsät ostanut, vastaperustettu Puuyhtiö, ilmoittautuu konkurssin tehneen sahan uudeksi omistajaksi. (KÄ 8.) Hurskaisen hyväuskoisuus on samalla tavalla koominen luonteenpiirre kuin vaikkapa Kätkäläisen taipumus liioitteluun ja äkkipikaisuuteen. Naurun kohteina niissä on kuitenkin eroja. Äkkipikaisuus ja liioittelu voivat naurattaa esimerkiksi siksi, että ne molemmat ovat usein asiaansa nähden ylimitoitettuja reaktioita ja aiheuttavat edelleen koomisia tilanteita. Hyväuskoinen puolestaan joutuu ahtaisiin tilanteisiin, koska ei osaa olla varuillaan: varomattomuudesta rankaistaan naurulla. Toisaalta äkkipikaistakin voidaan rankaista naurulla, sillä vihaisen ihmisen ulkonäköön ja toimintaan voi liittää helposti koomista.

Aimo Hurskaisen hahmoon on ladattu paljon "hyvän ihmisen" ominaisuuksia, jotka tosin kääntyvät monessa kohdin häntä vastaan. Koomisia piirteitä ovat muun muassa liioiteltu erinomaisuus ja hurskaus. Esimerkiksi Hurskaisen anteeksiantavuus joutuu koomiseen valoon, kun Kätkäläinen kadottaa tämän päävoittoon oikeuttavan lottotositteen.

> Halavatun halavattu! Tavallisen ukon jos se pahalaisen paperinpala oisi ollutkin, niin koko revohkasta olisi saattanut selvitä tappovehkeiden väistelyllä, muutaman viikon valtavalla rähjäämisellä ja jokusen seinän särkemisellä. Vaan eihän Hurskainen! Sehän ei kun narisuttaisi kiikkustuoliaan ja huokailisi laupiaasti, antaa rätkäyttäisi anteeksi ennen kuin toinen ehti rykäistäkään, lyöttäytyisi vielä lohduttamaan, jotta mitäpä sinä mahdoit, kun se näin oli sallittu. Pöljyytesi takia sinä Pietu-rukka osuit vain olemaan parahultanen tarvekalu ja välikappale, kun häntä opastettiin pysymään kaidalla tiellä.
>
> Eikä Hurskainen sen jälkeen muistelisi koko tapausta, ei ikinä. Ei ääneen. Toisen se antaisi muistamisen hoitaa, antaisi tiristä siinä tiedossa, kuka hurvitteli Kieppivaaran tärviölle ja kenenkä tekoja ne ovat nuokin muralle myllätyt aukot tienvarsikuusikoissa, joista ruoja lie taputellut joka ikisen rungon, aikonut itselleen monumenttia, niin että vielä lapsenlapsetkin siunaisivat vaaria metsätilejä kuittaillessaan. (KJ 117-118.)

Esimerkistä käy hyvin ilmi, kuinka taitava Hurskainen on syyllistämään. Jopa niin taitava, että Kätkäläinen on valmis varsin epätoivoisiin toimenpiteisiin välttääkseen sen. Syyllistäminen ei kuitenkaan ole jotain, mitä aidosti puhdassydäminen (l. hurskas) ihminen tekisi. Hurskainen syyllistyykin tekopyhyyteen, oman erinomaisuutensa tarkoitukselliseen korostamiseen ja sitä kautta turhamaisuuteen. Bergsonin (1994, 135-137) mukaan turhamaisuus on ominaisuus, joka kokoaa koomiset luonteenpiirteet kaikissa sen ilmenemismuodoissa. Hänen mukaansa turhamaisuus on hädin tuskin luonteenheikkous, mutta kuitenkin kaikki heikkoudet pyörivät sen ympärillä: "Sen alkuperä on yhteiselämässä, sillä kysymys on itseihailusta, joka perustuu kuvitelmaan toisissa ihmisissä aiheutetusta ihailusta" (Bergson 1994, 136).

Hurskainen yrittää ylläpitää mielikuvaa omasta erinomaisuudestaan juuri turhamaisuuttaan. Kertoja kuitenkin väläyttelee lukijalle myös Hurskaisen luonteen kääntöpuolta - vai pitäisikö ennemmin sanoa, hänen inhimillistä, epätäydellistä puoltaan. Näin tehdessään kertoja saattaa Hurskaisen hahmon koomiseen kaksoisvalaistukseen: hyvätkin ominaisuudet alkavat saada koomisia piirteitä, kun niillä peitellään heikkouksia. Ja toisaalta, myös ihmisluontoon yleisesti kuuluvat ominaisuudet - kuten seksuaalisuus - alkavat vaikuttaa koomisilta, kun ne yhdistetään teeskentelyyn tai tekopyhyyteen. *Kätkäläisessä* viitataan Hurskaisen seksuaalisuuteen muutamaankin otteeseen. Aivan teoksen alkusivuilla kerrotaan, kuinka Hurskainen ottaa vaimon - ei niinkään lihan himosta vaan lehmien takia - ja sisäistää sitten kirjaimellisesti *Raamatun* kohdan, missä ihmisiä kehotetaan lisääntymään ja täyttämään maa (KÄ 10). Toisaalla Hurskai-

nen katselee vaivihkaa Kätkäläisen tyttären Kaisan "ohuen puseron alla törröttäviä rintoja" (KÄ 105).

Oman erinomaisuutensa Hurskainen näkee varsinkin, kun vertaa itseään Kätkäläiseen (ks. esim. KU 12). Tämä selittänee myös sen, miksi Hurskaisesta on niin erikoisen vaikea myöntää virheensä tai vielä pahempaa, Kätkäläisen olleen oikeassa.

> Hurskainen siirteli jalkojaan ja tähysti taivaanrantaa. Mikähän nyt näräs-tää naapuria, Pietu katseli tuimana. Niin kipristelee kuin kastikainen kou-kussa.
> […]
> – Se mies, joka tiällä kävi, niin se oli löytänyt mistähän lie sen sinun taikka paremminnii minun lottokuitin. Sinä olit sen toillaannii jättänyt ja maksanut vaan sitten unohtanut. Jotta sikäli sinä olit oikeessa ja minä viä-rässä. (KJ 262-263.)

Muutamaan otteeseen Hurskainen jopa peittelee jälkiään huomattuaan eläneensä periaatteidensa vastaisesti tai olleensa muuten vain väärässä. Edellinen sattuu *Kätkäläinen ja ulkomaan elävässä*, missä Hurskainen on luvannut noutaa Sampon rautatieasemalta, mutta myöhästyy sovitusta ajasta (KU 54, 61). Jälkimmäinen *Kätkäläisen jättipotissa*, missä Hurskainen saa Kätkäläisen ensin luopumaan yksityistiekyltistä ja vastaanottaa pian sen jälkeen kirjeen paikalliselta lakiasiaintoimistolta, missä peritään korvauksia marjamatkalla rikkoutuneesta pakoputkesta (KJ 49).

> Kirjeessä viitattiin tienpitäjän vastuuseen ja korostettiin erityisesti, ettei minkäänlaista kieltoa tai varoitusta ollut näkyvillä. Se oli tarkistettu heti.
> Hurskainen luki kirjeen huolellisesti ja poltti sen sitten. Hän soitti toi-mistoon ja lupasi maksaa omista rahoistaan sillä tiukalla ehdolla, ettei asia kulkeutuisi vahingossakaan, ei kuuna kullanvalkeana ainakaan Kät-kävaaran Pietari Aholaisen korviin.
> Hieman erikoisena ehtoa Salokylässä pidettiin, mutta siihen suostut-tiin, kun korvausvelvollinen uhkasi muuten riidellä vaikka tuomiopäivään asti ja koluta kaikki oikeusasteet kolmeen kertaan. (KJ 49-50.)

Olipa Aimo Hurskainen kuinka turhamainen tai tekopyhä hyvänsä, hänen suhteensa yläkerran isäntään on jossain määrin erikoinen. *Kätkäläisessä* kiista Rypysuosta kiristää naapurusten välit niin, että yleensä niin lauhkea Hurskainenkin joutuu painimaan tosissaan katkeruutta ja koston aikeita vastaan. Heikkona hetkenään hän lähettää Jumalalle toiveen, ja saa vastauksen: Äkillinen tuulenpuuska ottaa kiinni lentolannoituksia tekevään koneeseen ja pakottaa sen tyhjentämään lastinsa Kätkäläisen

kiihkeästi vartioimalle lakkasuolle (KÄ 215-218). *Kätkäläisen jättipotissa* Hurskainen puolestaan rastii lottolappuunsa kuusi oikein. Seitsemäskin olisi osunut, jollei hän olisi muistanut hääpäiväänsä väärin (KJ 263-264). Myös tässä on hippu selittämätöntä, sillä Hurskainen osallistuu kyseisellä kerralla rahapeliin elämänsä ensimmäistä kertaa ja vain siksi, että saisi takaamansa velan maksettua.

> – Rahapeliäkään en oo millonkaan pelannut, mutta nyt on niin paha paikka, jotta muu ei auta. Isolla iänellä oon pyytänyt, jotta jos suinnii, niin sattusi nyt minulle piävoitto. Muuten on pakko uskoa, jotta viäryys tiällä vallihtoo ja kataluus hallihtoo. Jos niin piäsöö käymään, jotta Kieppivuara männöö, sillon pitänöö tarkistoo käsityksesä…
>
> Hurskainen tiristi silmät kiinni eikä saanut jatketuksi. Pietu selaili mietteissään lottolappuja.
>
> – Sinun ja yläkerran ukon välilöihin en puutu enkä tartu, hän sanoi. – Niissä asioissa minä nouvatan ehotonta puolueettomuutta. Sen verran kumminnii sanon, jotta kohtuuttomuuteen sinä nyt hairahut ja mahottomia vaajit. (KJ 76.)

Hurskainen ei voita seitsemää oikein, mutta välttyy takaamansa lainan takaisinmaksamiselta. Sitä hän ei kuitenkaan tiedä, että suuri kiitos siitä kuuluu Kätkäläiselle, joka käy Helsingin reissulla kovistelemassa Hurskaista huijannutta Teppo Kolpinojaa (KJ 202-207). Molemmissa esimerkeissä on kuitenkin kyse enemmän tilanne- kuin luonnekomiikasta, joten palaan molempiin tapauksiin tarkemmin tilannekomiikan yhteydessä.

3.4 Stereotyyppiset henkilöhahmot

Arkiuskomukset ovat Leea Virtasen (1994, 9-10, 17) mukaan arkielämän tiedonkäsittelyn aineksia ja tuloksia. Ne ovat perinnäisen tiedon tai elämänkokemuksen muovaamia käsityksiä, jotka voivat saada ihmisten keskusteluissa esimerkiksi mielipiteen, ohjeen tai neuvon muodon. Ne eivät ole ilman muuta virheellisiä, mutta harvoin kiistattomasti tosiakaan. Virtanen lajittelee arkiuskomukset useaan alakategoriaan. Näitä ovat erilaiset sananparret, arkikliseet ja fraasit, yleiset mielipiteet, stereotypiat, maagiset uskomukset sekä arkipäivän myytit. Stereotypiat tarjoavat kohteestaan usein hyvin yksinkertaistettua tietoa, joka voi olla kiteytynyt esimerkiksi sanalliseksi ilmaisuksi tai visuaaliseksi mielikuvaksi. Virtasen mukaan ihmiset pyrkivät "kuvaamaan, kärjistämään ja luokittele-

maan ympärillään olevaa maailmaa jonkin huomiota herättävän piirteen avulla, ja kun jokin piirre on syntynyt, se pysyy hengissä aivan vähäisen todistusmateriaalin turvin". Stereotypioista on huomattu, että osa niistä on henkilökohtaisia yleistyksiä, jotka eivät välttämättä ole samanlaisia kaikilla ihmisillä. Toisaalta on myös stereotypioita, jotka ovat luonteeltaan sosiaalisia; ne ovat jaettuja samaan yhteisöön kuuluvien kanssa. Stereotypioihin sisältyy usein myös mielikuvituksellista maalailua ja huumoria. (Virtanen 1994, 20-52.)

Stereotyypeille on yhteistä kuvauksen yksipuolisuus ja erojen pelkistäminen. Niissä kohteen eri piirteet tiivistetään yhdeksi kuvaksi, joka kytketään esimerkiksi tiettyyn ihmisryhmään tai paikkaan. (Hall 1999, 122-123.) Tässä mielessä kaikki Kätkäläis-kirjoissa esiintyvät henkilöhahmot ovat jollain tapaa stereotypioiden jähmettämiä. Stereotyyppiset henkilöhahmot voivat olla esimerkiksi ammattiryhmän, kansan tai peräti kokonaisen rodun edustajia. Bergson (1994 139) mainitsee, että varsinkin erilaiset elinkeinot, virat ja ammatit ovat täysin valmiita, yhteiskunnan rakentamia kehyksiä, joista jokaisella on ominaiset piirteensä ja ajattelumallinsa. Hänen mukaansa ammattien komiikka on luonnekomiikan alalaji (Bergson 1994, 139).

Kätkäläis-kirjoissa esiintyy lukuisa määrä eri alojen edustajia, jotka ovat jakautuneet jopa silmiinpistävän tarkasti perinteisiin miesten ja naisten ammatteihin: palveluammateissa toimiviin naisiin, fyysistä tai muuten vaativaa työtä tekeviin miehiin sekä sekalaiseen joukkoon erilaisia kauppiaita ja "pisnesmiehiä", joista suurimmalla osalla on vain pienen sivuosan esittäjän rooli. Nämä statistit ja muut ohi kulkiessa tavatut edustavat ammattiryhmäänsä yleensä yhdellä tai korkeintaan muutamalla piirteellä. Tällaisia ovat esimerkiksi ulkoisen olemuksen perusteella asiakkaita erotteleva portsari (KÄ 74-76) sekä kerkeästi tarkastusmaksuja kirjoittava Helsingin paikallisliikenteen matkalipuntarkastaja (KJ 196-198). *Kätkäläisessä* esiintyvä Kolehti-Kolehmainen puolestaan kuvataan rotevaksi mutta pehmeäluontoiseksi "poliisinrojoksi", joka ei kestä kovia ääniä tai vihaista puhetta (KÄ 36-38). Sivubisneksinään Kolehmainen kiertelee kylillä velkomassa saatavia ja piipahtaa niillä asioilla useampaan otteeseen Kätkävaaral-lakin (KÄ 36-45, 110-112). Kolehmaisen hankaluuksia vältteleva luonne aiheuttaa moniin tilanteisiin koomista. Esimerkiksi Kätkäläisen katsastamaton autonromu saa hänet vääntelehtimään vastuun ja vaivautuneisuuden tunteiden puristuksessa.

> – Eipähän tämä tietysti minulle niin erityisesti kuulu, Kolehmainen tyynnytteli. – Sitä minä vaan, että jos sattuu poliisit vastaan, niin voivat rätkiä sakkoja ja työnnellä auton ojan penkalle.
> […]
> Kolehmainen väänteli pyöreää punaposkista naamaansa vaivautuneena.
> – Enpähän minä tietysti tästä… Kunhan nyt käytät katsastuksessa, ettei tule sanomista. (KÄ 38-39.)

Kätkäläinen ja ulkomaan elävässä opettaja Hanna Salvoniukseen ja Salokylän Sanomien päätoimittaja Savolaiseen kohdistuu komiikan asuun puettua ammattien kritiikkiä. Hanna Salvonius on nuori luokanopettaja, joka innostuu, kun saa oppilaakseen tummaihoisen pojan, Sampon. Hän on erikoisen hyvillään siitä, että "Sambo" mahdollistaa luokassa käytännönläheisen kansainvälisyyskasvatuksen. (KU 77-78.) Myöhemmin opettaja kertoo päätoimittaja Savolaiselle, että Sampo on sopeutunut vieraaseen kulttuuriin ongelmitta, omaksunut hyvin suomen kielen sekä osoittanut varsinkin liikunnallista ja rytmistä lahjakkuutta (KU 104-106). Koomista tässä on lähinnä se, että Sampo on oikeasti ihan tavallinen, suomalaisen identiteetin omaksunut poika. Opettaja on kuitenkin päättänyt pitää tiukasti kiinni ennakkokäsityksistään. Samalla ironian kohteeksi joutuvat myös uudet, hienolta kuulostavat kasvatusmetodit kuten "alkujaan ruotsalainen työyhteisön yhdessäsopimis- ja myötäsuostuntamenetelmä" (KU 99) sekä muut "luokkatilanteen hallinnan uudet interaktiiviset keinot" (KU 103). Päätoimittaja Savolainen puolestaan sortuu lähinnä ammatilliseen turhamaisuuteen, sillä hän päättää lähteä itse jutuntekoon Palovaaran koululle näyttääkseen "itsetunnon turvotusta potevalle nuorisolle, että vanha mestari oli vielä täydessä iskussa" (KU 100-101). Savolaisen turhamaisuuden lisäksi koomista aiheuttaa myös epäsuhta haastattelutilanteessa sanotun ja lehteen painetun välillä.

> – Minkälainen sulla on vaikutelma meistä suomalaisista? Ollaanko me sellaisia kuin sinä odotitkin? Noin suurin piirtein.
> Poika katsoi opettajaa. Hanna Salvonius nyökkäsi rohkaisuksi.
> – No joo.
> – Hiljaisia ja vähän sulkeutuneita ainakin aluksi? Mutta aika mukavia, kun paremmin tutustuu?
> – Niin kai.
> *"Nuori mies analysoi suomalaista kansainluonnetta ikäisekseen yllättävän terävästi ja vahvistaa osittain meidän omat perinteiset käsityksemme."* (KU 104.)

Kätkäläis-kirjoissa esiintyviin ammattien edustajiin liittyy usein joku voimakkaasti korostunut piirre tai ominaisuus, joka voi olla luonteeltaan osaamisen tai työn sisällön kannalta hyvinkin epäolennainen. *Kätkäläisessä* kuvataan esimerkiksi pappi, joka kärsii närästyksestä sen vuoksi, että joutuu kahvittelemaan läpi kaikki seurakuntalaisten häät, hautajaiset, ristiäiset ja merkkipäivät (KÄ 100-101). Närästys ei ole sinänsä koomista, mutta sen kaltaisen inhimillisen ja maallisen vaivan liittäminen johonkin pyhään ja arvokkaaseen kuten pappeuteen tekee siitä sellaista. Tietyssä mielessä kyse on siis arvonalennuksesta eli degradaatiosta: kun pappi nieleskelee närästystään ja livauttaa pastillin poskeen (KÄ 161), hän menettää hetkellisesti arvokkuutensa ja joutuu sitä kautta koomiseen valoon. Degradaatio- eli psykologisen vastakohdan mallin mukaan koomista aiheuttaa jonkin entiteetin arvonmuutos: suuri muuttuu pieneksi, arvokas arvottomaksi ja vaarallinen vaarattomaksi. Muutos voi olla myös päinvastainen. Pieni voi siis saada yhtä hyvin mahtavat mittasuhteet ja arvoton osoittautua arvokkaaksi. Degradaatioteoriassa on paljon samoja piirteitä kuin ylemmyys- ja huojennusteorioissa. Toisaalta papin närästys on yhdistettävissä myös groteskiin realismiin, jonka pääpiirteeksi Bahtin mainitsee juuri alentamisen, eli kaiken ylevän, henkisen, ideaalisen ja abstraktin kääntämisen materiaalis-ruumiilliselle tasolle (Bahtin 2002, 20).

Kansa on kautta aikojen pudottanut jalustaltaan kaikenlaiset ylhäiset; nauranut hierarkioiden jäykkyydelle ja irvaillut erilaisten rituaalien pompöösille juhlavuudelle. Degradaation juuret juontavat kansan karnevaalikulttuuriin, joka oli erittäin rikasta ja monimuotoista varsinkin keskiajalla ja renessanssissa. Bahtin näki, että karnevaali oli kansan nauruun perustuvaa "juhlaelämää", jota sävytti tilapäinen vapautuminen hallitsevasta totuudesta ja vallitsevasta järjestyksestä. Karnevaalinauru oli ennen kaikkea juhlivaa, mutta samalla myös yleiskansallista ja universaalia naurua, joka kohdistui kaikkeen ja kaikkiin. Lisäksi karnevaalinauru oli monimielistä: se paitsi iloitsi ja riemuitsi, myös ivasi ja pilkkasi, kielsi ja myönsi sekä hautasi ja synnytti uudelleen. (Bahtin 2002, 6-13.)

Bahtinin (1979, 485-486) mukaan naurulla on voima tuoda kuvauksen kohde vyöhykkeelle, missä sitä voi tarkastella lähemmin. Hän näki, että koomisella, nauruun perustuvalla kuvauksen tasolla on pohjimmiltaan kyse kunnian riistämisestä sekä eeppisen välimatkan murtamisesta. Tällä tasolla kohdetta voidaan tarkastella epäkunnioittavasti sen kaikilta puolilta ja riisua se alasti kaikista hierarkkisista koristeista.

Taiteentutkimuksen piirissä huumoria ja koomista onkin usein pidetty ironian tai satiirin tyylilajiin puettuna kulttuuri- ja yhteiskuntakritiikkinä (Knuuttila 1992, 17).

Kätkäläis-kirjoissa ironissävytteisen kritiikin kohteiksi joutuvat ennen kaikkea kaikenlaiset "herrat" - virkamiehet, johtajat ja poliitikot. *Kätkäläisessä* satirisoidaan esimerkiksi kaupungin luottamusmiesten päätöksentekoa ja sen vaikuttimia. Ivaa ei kuitenkaan kohdisteta kehenkään erityisesti, vaan päätöksentekoon ja -tekijöihin yleensä. Tapahtumat saavat alkunsa, kun Jokikylän kaupungin luottamusmiehet päättävät tehdä opintomatkan Hampuriin ja Lontooseen yhdessä teknisen toimiston henkilökunnan ja joidenkin matkailualan yrittäjien kanssa. Suunnitelmissa on tutustua paikallisten huvikeskusten viemäröintijärjestelmiin siltä varalta, jos jotain jouduttaisiin joskus suunnittelemaan. (KÄ 65.)

> Osoittautui kuitenkin, että Jokikylän vuorokone ehtisi Seutulaan vasta viisi minuuttia sen jälkeen kun ajateltu jatkoyhteys oli jo kohahtanut taivaalle.
>
> Ikävästä sattumasta tehtiin tietysti valitus.
>
> Joku Finnairin alempi virkailija ehdotti, että opintoryhmä tulisi Helsinkiin junalla. Helvetti, kuulkaas nyt tyttö! sanottiin. Luuletko sinä, että kaupungin luottamusmiehillä ja toimenhaltijoilla on aikaa istua junassa puoli päivää. Tärkeät työt odottavat jokaista, pöydät täynnä tekemätöntä.
>
> Kiihkeissä neuvotteluissa todettiin, että ei pirulauta junalla. Eri ryhmät olivat täysin yksimielisiä. Päätettiin valtuuttaa maakuntaliitto sanomaan lujia sanoja. Ministerin luona käytiin, ja tämä murhe otettiin esille muiden joukossa. ja niinpä kävi, että Jokikylästä Helsinkiin pyyhkäisevän koneen lähtö vivuttiin kesken kaiken varttia varhemmaksi. (KÄ 65-66.)

Esimerkissä hyödynnetään tehokkaasti erilaisia stereotypioita. Kritiikin kärki osoittaa kasvottomana pysyvään virkamiesten massaan, joka kuluttaa verorahoja ja työaikaa kaikenlaiseen turhanpäiväiseen puuhasteluun. Päätöksiä tehdään, mutta ne ovat aina joko vääriä, turhia tai vähintään niistä hyötyvät vain itse virkamiehet ja muut hyväosaiset. Kätkäläis-kirjoissa on myös suoraa, fiktion sisäistä yhteiskunnallista kritiikkiä, jota esittää "kansa" - toinen muka homogeeninen joukko, jolle on yhteistä herraviha eli syvälle juurtunut epäily ja kauna porvareita ja kapitalisteja kohtaan. Matkailu-Maksimainen tiivistää *Kätkäläisessä* "kansan" tunnot yhteiskunnan nykytilasta voimakasta ironiaa ja liioittelua käyttäen:

> – Pantiin käyntiin semmoset myllyt, että ne nielasivat määrättömästä joutilasta maisteria. Yhteen tuuttiin lapettiin miestä, toiseen mätettiin tuhottomasti rahaa. Sitten mylly hölkytteli omia aikojaan ja viimein katottiin,

> mitä niistä tarpeista oli sotkeentunut. Löytyhän sieltä papereita ja paljon puhetta. Sitä sitten sanottiin suunnitteluksi ja sillä alettiin täyttää maalimata. Ja aina vain enemmän rahaa piti lypsää ihmisiltä ja aina vain hirmusempi rohina kävi rattaissa. Siitä tuli kuulkaa mahotonta liikehommaa siitä asijoitten jauhattamisesta. Virmat laajensivat minkä ehtivät. Myyntimiehiä levitettiin joka puolelle yhtiöitten etuja valvomaan. Varmuuden vuoksi pantiin pystyyn monopoolit, sovittiin että eipä otetakaan enää uusia yrittäjiä näihin myllypisneksiin. Ja tiijättekö, mikä on kaikkein hienointa tässä touhussa. Se että jos jauhattajista alkaa itsestäänkin tuntua, että nyt mennee mahottomuuksiin, niin ei kun lykätään kahta hurjemmat paperit ulos ja sanotaan sitten, jotta suunnitelmat on hyvät ja muuten menisi mukavasti, mutta teiltä kelvottomilta kun loppu rahat. Ihteenne saatte syyttää. (KÄ 108.)

Herraviha ilmenee paitsi kansalaisten keskinäisinä puheina myös tekoina. *Kätkäläisessä* kyläläiset asettuvat vastustamaan Puuyhtiön tekemiä vesakontorjuntaaineiden lentoruiskutuksia. Pian tilannetta saapuvat ihmettelemään myös yhtiön toimitusjohtaja, nimismies ja poliisi. Alkoholia reilusti nauttinut mies, Lehikoinen, uhkaa ensin väkivallalla myrkytyksiä tekevää lentäjää ja hetkeä myöhemmin toimitusjohtajaa. (KÄ 131-140.) Pitkäselkäinen, suurivatsainen ja humalassa aggressiivisesti käyttäytyvä Lehikoinen on lyhyesti luonnehdittuna "junttisuomalainen": kotimaisesta viihteestä, kirjallisuudesta ja katukuvastakin tuttu negatiivisen suomalaisuuden stereotyyppi. Se, onko kyseessä koominen, tragikoominen vai ainoastaan säälittävä hahmo on kai lähinnä mielipidekysymys. Kinnusen (1994, 12) mukaan komiikan tai sen yrityksen tunnistaminen on yleensä varsin mutkatonta, suorastaan luontevaa. Komiikan vaikutus sen sijaan on pitkälti kiinni lukijan esiymmärryksestä sekä siitä, millaisia tunteita komiikka lukijassa herättää. Voihan olla, että koomiseksi tarkoitettu henkilöhahmo saa lukijan tuntemaan ainoastaan ärtymystä tai syvää myötähäpeää. Esimerkiksi "junttisuomalaisuudella" on yhä sekä puolustajansa että vastustajansa. Puolustajat ihannoivat rahvaan kulttuuriin liittyvää alkuvoimaisuutta ja vastustajat puolestaan näkevät, ettei näin ymmärretty suomalaisuus sovellu nykymaailmaan ja jälkiteolliseen kaupunkikulttuuriin, missä oleellisia piirteitä ovat esimerkiksi sosiaaliset taidot ja itsensä ilmaiseminen (Anttila 1993, 129).

Suomalaisuudella selitetään yleisesti monia nimenomaan negatiivisia piirteitä ja ilmiöitä, vaikka varsinaisesti suomalaisuutta ei ole olemassa kuin kulttuurisesti sopimuksenvaraisina määreinä ja sosiaalisina representaatioina. Suomalaisuus on siis lähinnä sitä, mikä "historiallisen prosessin kuluessa on sosiaalisesti määritelty suo-

malaiseksi" (Anttila 1993, 108, 129). Myös Kätkäläis-kirjoissa suomalaisuuteen liitetään monia negatiivissävyisiä stereotypioita. "Junttisuomalaisuutta" edustavan Lehikoisen lisäksi henkilögalleriasta löytyvät suvaitsematonta tai suorastaan rasistista suomalaisuutta edustava Tuttu-Turunen (KU 90-93, 118) ja isänmaallista puoluetta perustava Vatanen (KU 153-155). Surullisia tai suorastaan tragikoomisia suomalaisia ovat esimerkiksi peliriippuvuudesta kärsivä Oinonen (KÄ 68-72) sekä huonon ajoituksen, devalvaation ja surkeiden kiinteistökauppojen seurauksena omaisuutensa menettänyt ja myöhemmin realiteetteja hyväksymästä kieltäytynyt Ruojankylän entinen kauppias (KJ 92-103).

Kätkäläinen ja ulkomaan elävässä suomalaisuus on yksi koko teoksen läpäisevistä teemoista. Teoksessa suomalaisuuden stereotypiat joutuvat lähemmän tarkastelun kohteiksi, kun ahdasmieliseen kyläyhteisöön saapuu omaan suomalaisuuteensa vahvasti uskova tummaihoinen poika, Sampo Pohjola.

> – Minulla on suomalainen isä ja kaksi suomalaista äitiä, minun nimi on suomalainen ja minulla on Suomen passi. Mikä muu minä voisin olla kun suomalainen? (KU 58.)

Kaikki eivät kuitenkaan ole yhtä vakuuttuneita hänen suomalaisuudestaan. Saavuttuaan Salokylän rautatieasemalle, Sampo joutuu heti rasistisen, kaljuksi ajellun nuoren miehen ahdistelemaksi (KU 54-56). Myöhemmin kyseinen skinhead ja hänen ystävänsä juuttuvat autollaan lumikinokseen. Uhkaavasti käyttäytyvät ja pelottavat pojat joutuvat koomiseen valoon, koska ovatkin yhtäkkiä avuttomia ja täysin apuun tulleiden Kätkäläisen ja Sampon armoilla. Uhoaminen ja uhkaava käyttäytyminen saadaan näyttämään entistäkin naurettavammilta, kun kertoja korvaa erään "taajaan toistuvan lauseenlisäkkeen" tähdellä. (KU 131-138.)

> – Mihin *:uun tässä vehkeessä koukun saa kiinni?
> – Pane * takapuskuriin!
> – Ei * se kestä!
> – * ei kestä sitten! *:t minä välitän, jos tuo *:n romu leviää.
> – Työntäkää se * vaikka persläpeen että päästään pois! Antsu hermostui. – Tänne * jäätyy.
> – Saat *:n turpiin jos paat sen koukun puskuriin!
> – *:t sinä kellekään turpiin annat, *:n runkkari! (KU 134-135.)

Keskiajan näytelmissä paholainen esitettiin usein koomisena. Taustalla oli ajatus, että pahan voi torjua nauramalla tämän typeryydelle. (Alho 1988, 160.) Nykyaikana kaikenlaiset rikolliset ja muuten ikävät ihmiset ovat ottaneet komedioissa paholaisen paikan. Pelottavan muuttuminen harmittomaksi synnyttää humoristisen mielenvireen ja huojentuneen olon. Näin ajatellen, nauru olisi siis seurausta jännityksen tai pelon tunteiden tyhjiin raukeamisesta: vaarallinen tai paha menettää mahtinsa joutuessaan naurunalaiseksi.

4 TILANNEKOMIIKKA

4.1 Toisto

Tarkalleen ottaen koko huumorikirjallisuuden genre on toiston ja konventioiden läpäisemää (Kinnunen 1972, 202-203). Humoristisen teoksen henkilöhahmot ovat useimmiten karikatyyrejä ja juoni perinteisyydessään helposti seurattava ja ymmärrettävä. Teosten tilanteet toistuvat rakenteeltaan samankaltaisina; myös aiheita kierrätetään. Lajityypin konventiot ja kliseet toteutuvat myös Kätkäläis-kirjoissa, sillä niissä on useasti samasta aiheesta ammentavia tai samaan koomisen tuottamiseen strategiaan nojaavia tilanteita sekä enemmän koko teokseen vaikuttavia rakenteellisia ratkaisuja.

4.1.1 Toisteiset tilanteet

Bergson (1994, 56-58) näki, että kaikki elämässä esiintyvä mekaanisuus on koomista. Bergson arveli, että koomisen kokemus on yhteydessä lapsuuden leikkeihin: vieterileluihin ja marionetteihin. Bergson näki komedioiden henkilöhahmot lankojen avulla liikuteltavina, tahdottomina olentoina ja koomiset tilanteet mekanismiltaan vieterilelun kaltaisina kahden itsepintaisen voiman välisinä kamppailuina. Arthur Koestler (1964, 46-47) kritisoi Bergsonin ajatusta, että kaikki mekaaniseksi muuttunut inhimillinen tai inhimillisen muuttuminen tahdottomaksi esineeksi olisi koomista. Koestler näki, että tilanteen tulkitseminen komiikaksi on vahvasti sidoksissa tunteisiin, joita se katselijassaan herättää. Kun joku siis esimerkiksi liukastuu banaaninkuoreen ja kaatuu, se voi naurattaa tai olla naurattamatta. Tilanne ei naurata, jos sitä sivusta seurannut tuntee esimerkiksi sääliä kaatunutta kohtaan. Bergsonin puolustukseksi on todettava, että myös hän korosti naurun tunteetonta luonnetta. Bergson (1994, 9-10) arveli, että on mahdollista nauraa ihmiselle, jota kohtaan tuntee sääliä tai kiintymystä. Tämä kuitenkin edellyttää, että koomisella hetkellä naurunalaiseksi joutunutta kohtaan tunnettu sääli tai empatia sysätään hetkeksi syrjään, sillä Bergsonin mielestä tunne on naurun suurin vihollinen. Siinä Koestler (1964, 46-47) osui kuitenkin oikeaan, ettei kaikki mekaani-

seksi tai elottomaksi muuttunut inhimillinen ole koomista. Nimittäin jos olisi näin, mikään ei olisi riemukkaampaa kuin kellon tapaan mekaanisesti sykkivä sydän, tai koomisempaa kuin kuollut ihminen, sillä ruumista paljon elottomampaa inhimillistä ei ole.

Bergsonin kuvaileman kaltaista mekaanista toistoa esiintyy Kätkäläis-sarjassa varsin vähän ja sekin vähä lähinnä dialogeissa. Esimerkiksi *Kätkäläisen jättipotissa* Kätkäläinen kohtaa kailottajan - rasittavan, kaikkea vihaavan tyypin, jonka mielipiteet pohjaavat vahvasti stereotypioihin.

> – Mä sitten vihaan maajusseja. Kaikki mun kaveritkin vihaa. Maajussit on laiskoja. Ne makaa vaan puoleen päivään ja kuuntelee maamiehen tietolaaria ja Metsäradiota. Niillon ilmaset autot, ja ne on hienompia kun missään taksitolpalla. Joka pihassa on ainakin kolme. Ne saa vähentää kaikki verotuksessa. Kekrinä ne tanhuaa hiki tukassa jossakin Seinäjoella tai Sipoossa niin ettei telkkariin muuta mahdu ja tukkii tra[k]toreilla moottoritiet. Ne kiusaa kettuja ja raiskaa metsät ja pumppaa järviin lietelantaa… (KJ 151-152.)

Kailottaja latelee samaan tapaan "totuuksia" myös eläkeläisistä, yrittäjistä, virkamiehistä ja suomalaisista (KJ 152-155). Yhteen, tiettyyn ihmisryhmään kohdistuvaan, stereotypiakimppuun ei välttämättä kiinnitä edes huomiota, mutta toisen tai viimeistään kolmannen kohdalla juonen juju alkaa valjeta. Bergsonin (1994, 60-61) mukaan vuorosanojen toistaminen naurattaa, koska se "symboloi tiettyä henkisten tekijöiden leikkiä, joka vuorostaan symboloi täysin aineellista leikkiä". Hän näki, että kyse on hienostuneemmasta ja henkisemmästä, tunteiden ja ideoiden tasolla tapahtuvasta kissa ja hiiri - leikistä, missä "koomiseen vuorosanojen toistoon liittyy yleensä kaksi tekijää: tukahdutettu tunne, joka ponnahtaa liikkeelle vieterin tavoin, ja tuon tunteen uudelleen tukahduttamisella huvitteleva ajatus". Vaikka Bergson tarkoitti tässä yhteydessä lähinnä samojen repliikkien mekaanista toistoa, kailottajan kohdalla koominen perustuu lähtökohtaisesti täysin samaan strategiaan: Ensin mies "molottaa" asiaansa "lattealla äänellä niin kuin läksyjä laskettaisi". Sitten Kätkäläinen keskeyttää puhetulvan, joka alkaa pian kuitenkin uudelleen, keskeytetään taas ja niin edelleen. (KJ 151-155.) Bergson (1994, 61-62) näki, että vuorosanojen automaattisessa toistossa on kyse pakkomielteeseen perustuvasta mekanismista. Kailottajan tapauksessa voi olla kyse pakkomielteestä kirjaimellisestikin, sillä tilanteen jatkuttua selviää, että hän on mieleltään sairas (KJ 154).

Toisaalla teoksessa Kätkäläinen ja Ruojankylän entinen kauppias tapaavat toisensa pitkästä aikaa. Heidän välilleen kehittyy dialogi, jossa voi nähdä jopa kilpalaulannan kaltaisia piirteitä. Kilpalaulanta ei ilmene kalevalaiseen tyyliin loitsuilla käytävänä kaksintaisteluna, vaan sanallisena mittelönä, missä Kätkäläinen torjuu kauppiaan verbaalisia iskuja vastavastauksilla.

> – Mitteepä immeinen rahan paljouvella? Yhen miljoonan saisin ehkä minähin humputelluksi jos kahella käillä kylväsin, vaan toinen taitasi jo olla liikoo. Maha ei veä eikä maksa jaksa.
> – Voi veikkonen! kauppias huitaisi. – Ostat vaikka mökin jostain, missä on maisemat jo oma rauha.
> – Sepä jo on.
> – Samppanjassa kylypisit.
> – Kätkävuaran sauna on parempi.
> – Piäskysenpesiä rouskuttasit tai vaikka kenkurun kannikkata purasisit.
> – Iitamarrii kun laittaa tirripaistin niin siitä ei eväs parane.
> – Päivät leppäilisit ja yöt nukkusit.
> – Sitähän se tahtoo olla talavisyvännä.
> – Ympärillä pörreisi naista vaikka minkälaista.
> – Ei muuten pörreisi pitkään, kohan Iitamarrii tavottasi lähimmän lyömäasseen. (KJ 98-99.)

Kätkäläis-kirjoissa on toisteisen dialogin lisäksi myös muutama perisuomalainen ja/tai miehinen aihe, joista löytyy esimerkki tai useampi kaikista kolmesta teoksesta. Yksi silmiinpistävän usein koomisiin tilanteisiin liittyvä elementti on alkoholi. Juomisella ja humalatilalla on ollut kautta aikojen keskeinen rooli suomalaisessa kansankulttuurissa. Alkoholi on kuulunut tärkeänä osana muun muassa erilaisiin vanhoihin riitteihin, juhlamenoihin sekä sosiaalisten suhteiden vahvistamiseen (vrt. Apo 2001). Esimerkiksi kahvin ja teen käyttöä edeltävänä aikana paloviina oli tärkein vierasvara, jota tarjottiin arvovieraille sekä läheisille tai muuten mieleisille kyläilijöille (Apo 2001, 374). Kunnolla löylyttäminen ja ryyppääminen ovat puolestaan olleet kansallisia rituaaleja, joilla vieras ikään kuin puhdistettiin ja pyhitettiin seurustelukelpoiseksi (Anttonen 1993, 55). Sekä *Kätkäläisessä* että *Kätkäläisen jättipotissa* Pietu kestitsee vieraitaan saunassa. *Kätkäläisessä* pontikan makuun pääsee Puuyhtiön toimitusjohtaja (KÄ 141-142) ja *Kätkäläisen jättipotissa* hyönteisiä työkseen tutkiva dosentti Hannikainen (KJ 43-44). *Kätkäläisessä* Pietun syntymäpäivät saavat odottamattoman käänteen, kun tämä lorauttaa apteekkispriitä kuumalle kiukaalle.

> Kätkäläinen kurkotti pitkälle kiukaan päälle, katsoi punaisimman kivenloman ja lorautti puolilleen jääneen pullon tyhjäksi.
> – Nyt sinä Kolehmainen ehti karjaista. Sininen korkea liekki humahti ja kärvensi Kätkäläisen kulmat. Pullo kolahti lattialle ja pirstoutui. Tulipesästä purkautui täräys, joka heitti luukut auki ja palavat kekäleet seinille.
> […]
> Kolehmainen nakkasi savua yskivän Maksimaisen iltakasteiseen ruohikkoon kontalleen ja pyörsi hakemaan Kätkäläistä. Tämä hosui eteisessä liekkejä rangaksi kärähtäneellä vastalla ja huuteli riemullisesti.
> – Juhlat on! Riekkumarallaa! (KÄ 112-113.)

Apon (2001, 283) mukaan pääosa suomalaisten kertomista koomisista alkoholiaiheisista kertomuksista liittyy humalaiseen toilailuun. Apo näkee, että toisille ja itselle sattuneiden "kännimokien" kertomisen funktio on useimmiten hauskuus hauskuuden vuoksi; halutaan siis vain kertoa hupaisa anekdootti ilman sivu- tai piilomerkityksiä. Apo arvioikin, että "juominen ja humalatila edustavat Suomessa huumori-instituutiota lähes samassa mielessä kuin sirkusklovneria, bulevardikomedia tai *stand up* -komiikka muissa kulttuureissa". Näin pelkkä alkoholijuomaa sisältävä pullo tai korkin narahdus toimivat indekseinä, joihin "reagoidaan lähes refleksinomaisesti: ilmeet kirkastuvat ja suupielet vetäytyvät ylöspäin".

Kätkäläis-kirjojen alkoholiin liittyvä komiikka ei ole kautta linjan puhtaasti hauskaa hauskan vuoksi. Esimerkiksi *Kätkäläisessä* Pietu päätyy katsastusreissullaan juopottelemaan tutun kauppiaan kanssa. Illan päätteeksi vahvasti humaltunut Kätkäläinen sammuu ojaan, jossa hänet ryöstetään ja pahoinpidellään. Kätkäläiselle harvinaisen ankeana sarastavaa aamua ei voi olla näkemättä opetuksena tai vähintään varoittavana esimerkkinä. (KÄ 76-92.)

> Lompakkoa ei löytynyt takataskusta, muutama kolikko osui kouraan pusakan pohjalta. Auton avaimetkin olivat vieneet. Lippalakki oli jäänyt niille jäljilleen. Väsytti, joka ainoaa kohtaa lamasi kuin horkkakuumeessa, vilu puistatti hartioita. Taju velloi hatarana ja happamana. (KÄ 89-90.)

Yksinomaan koomisina ei voi nähdä myöskään Kätkäläisessä sattuneita muutamaa tilannetta, joissa alkoholi saa jo aiemmin luonnekomiikan yhteydessä esillä olleen Lehikoisen rähjäämään ja käyttäytymään aggressiivisesti (KÄ 131-139, 155-158). Kovin koomisena ei voi nähdä sitäkään, kun *Kätkäläinen ja ulkomaan elävässä* aikuiset miehet juottavat yksin linja-autossa matkustavan Sampon humalaan (KU 187-188).

Toinen moneen koomiseen tilanteeseen johtava tai ainakin niihin liittyvä aihe on Kätkäläisen auto, jossa on vikaa kaikissa kolmessa teoksessa. *Kätkäläisessä* Kolehmainen joutuu tuuppaamaan Kätkäläisen vanhan varren käyntiin (KÄ 36-40, 43-46), jotta tämä pääsee katsastuttamaan sen (KÄ 51-57). *Kätkäläisen jättipotissa* Ladasta katkeaa tuulettimen hihna keskellä asumatonta korpitaivalta (KJ 126-128) ja *Kätkäläinen ja ulkomaan elävässä* Hurskainen joutuu vetämään Ladan korjaamolle traktorinsa perässä (KU 14-23).

4.1.2 Toisteiset rakenteet

Huumoritutkijoiden tavoitteena on ollut kautta aikojen teoreettinen rakennemalli, jossa yhdistyisi tasapuolisesti sekä huumorin emotionaalinen (internaalinen), koomisen kognitiivinen (eksternaalinen) että naurun fysiologinen (reaktiivinen) ulottuvuus (Knuuttila 1992, 104). Yksi arvovaltaisimman kannattajajoukon saaneista malleista on huojennusteoria, jolla tarkoitetaan yleisesti jonkin pelottavan, kunnioitettavan tai ahdistavan asian muuttumista arkiseksi ja harmittomaksi (Knuuttila 1992, 104). Myös degradaatio- eli psykologisen vastakohdan mallin mukaan koomista aiheuttaa hetkellinen arvonmuutos. Degradaatiossa arvonmuutos ei kuitenkaan ole pysyvä: arvokas on edelleen arvokasta, vaikka se hetkellisesti arvokkuutensa menettäisikin. Huojennusmallin mukainen muutos on puolestaan pysyvä, sillä siinä arkiseksi tai harmittomaksi ilmennyt menettää pelkoa tai jännitystä aiheuttaneet ominaisuutensa iäksi. Muutos ei kuitenkaan tapahdu jännitystä aiheuttaneessa objektissa, vaan objektin sellaiseksi kokeneessa subjektissa: objekti muuttuu siis harmittomaksi ja arkiseksi yhä uudelleen jokaisen vastaanottajan kohdalla. Eroavaisuuksia voi havaita myös naurun luonteessa, sillä siinä missä havaittuun degradaatioon reagoiva nauru on aina jossain määrin rankaisevaa, huojennusteorian mukainen nauru syntyy jännityksen purkautumisen aiheuttamasta huojennuksesta.

Kant painotti huumoriteoriassaan naurun fyysistä, jännitystä purkavaa ja elintoiminnot tasapainoon saattavaa puolta. Vaikka Kantin teoria on selkeästi puutteellinen ja saanut osakseen voimakasta kritiikkiä[6], sisältää se kuitenkin huojennusteorian

[6] Ks. esim. Kinnunen 1972, 195-196.

perusajatuksen[7]. Samansuuntaisia, naurun fyysistä ulottuvuutta ja jännitystä purkavia ominaisuuksia korostavia ajatuksia esitti myös George Santayana (1896, 245-258), joka näki etteivät inkongruenssiin tai degradaatioon perustuvat käsitykset naurun alkuperästä ole täysin vääriä, mutta eivät aivan oikeitakaan. Santayana arvioi, ettei koominen mielihyvä synny itse inkongruenssista tai degradaatiosta, vaan niiden havaitsemisen aiheuttamasta stimulaatiosta. Santayanan ajattelun mukaan koomisen mielihyvän kokemus on siis riippuvainen lähinnä itse kunkin henkilökohtaisesta suhtautumisesta havaitsemaansa kohtaan. Santayanan ajatus tuntuu paikkansapitävältä, sillä kaikki koominen ei huvita kaikkia. Jos esimerkiksi havaitussa inkongruenssissa ei nähdä mitään hauskaa, se tuskin kirvoittaa havaitsijasta sen enempää fyysistä kuin metaforistakaan naurua, vaikka tilanne olisi kuinka tahallisesti tuotettu ja hauskaksi tarkoitettu. Huojennusteorian yhteydessä viitataan usein myös Freudiin, joka tutki lähinnä vitsejä, niiden tekniikkaa, tendenssejä ja mielihyvämekanismeja. Freudin mukaan huvittuneisuus ja nauru syntyvät pääasiallisesti psyykkisen energialatauksen ja sen kulutuksen taloudellisesta suhteesta (Freud 1983, 108).

Huojennusteorialla voidaan viitata myös pitkitetyn jännityksen aiheuttamaan huojennukseen. Bergson (1994, 66-73) kuvailee *Nauru*-tutkimuksessaan kaavan, missä alun perin merkityksetön asia kasvaa moninkertaiseksi ja johtaa merkittävään sekä useimmiten myös yllättävään lopputulokseen. Bergson vertaa tätä Kätkäläiskirjoistakin tuttua koomisen tuottamisen strategiaa osuvasti vuoren rinnettä alas vierivään lumipalloon. Lumipalloefekti syntyy, kun yksi tilanne johtaa toiseen ja se taas kolmanteen. Lopulta pienestä ja vähäpätöisestä asiasta on paisunut aivan kohtuuton, ehkä jopa katastrofaalinen. Laajasti ajatellen sekä *Kätkäläinen* että *Kätkäläisen jättipotti* ovat rakenteeltaan yhtä suuren lumipallon kehittelyä.

Kätkäläisessä pieni pläntti soista maata saa harvinaisen paljon huomiota, kun suolle kypsyy huonona marjavuonna harvinaisen suuri hillasato. Aluksi suo esitellään vain Kätkäläisen ja Hurskaisen välisenä torailun kohteena, jota kumpikaan ei haluaisi vaivoikseen (KÄ 5-9, 17-19). Kun Kätkäläinen keksii, että marjoilla voi rikastua, lumipallo lähtee sellaiseen syöksyyn, ettei sitä pysty pysäyttämään enää mikään. Lopulta suokiistassa ovat mukana valtiovalta aina eduskuntaa myöten, bussilasteittain turisteja sankoineen, kaikki Ruojankylän asukkaat, Hurskainen sekä koko tapahtumaketjun

[7] Kantin huumoriteoriasta tarkemmin inkongruenssimallin lähtökohtia käsittelevässä luvussa 2.2.1.

alulle pannut Kätkävaaran Pietari Aholainen. (KÄ 165-215.) *Kätkäläisen jättipotissa* tapahtumat nytkähtävät liikkeelle, kun Hurskaisen takaama pankkilaina lankeaa hänen itsensä maksettavaksi. Suurimman ahdinkonsa hetkellä Hurskainen lottoaa ja voittaa seitsemän oikein. Pahaksi onneksi Kätkäläinen onnistuu kadottamaan miljoonatositteen ja karkaa kaikessa hiljaisuudessa hoitamaan asiaa Veikkauksen pääkonttoriin Helsinkiin. Kätkäläisen matkan varrelle mahtuu pienempiä ja isompia sattumuksia; myös hänen lähtönsä aiheuttaa väärinkäsityksiä ja saa juorut liikkeelle pienellä paikkakunnalla. (KJ 76-87, 108-215.)

Lumipallomekanismille on ominaista myös käänteisyys. Bergsonin (1994, 68) mukaan "mekanismi on hauska edetessään suoraviivaisesti, mutta vielä hauskempi silloin, kun se muodostaa kehän". Sekä *Kätkäläisessä* että *Kätkäläisen jättipotissa* episodimaisesti etenevät tapahtumat muodostavat tilanteiden ketjun, joka katkeaa lopussa yllättävästi ja ironisesti. *Kätkäläisessä* Pietu ei säästele vaivojansa omiessaan koko valtavan hillasadon itselleen. Hän virittää ojanperkuusta jääneitä pommeja pientareille, vartioi suota haulikon kanssa yötä päivää sekä istuttaa suolle taimikon, jolloin ihmisten on lain mukaan pysyttävä poissa suolta. Kun viimein alkaa tuntua siltä, että Kätkäläisen ponnistelut tuottavat hedelmää, tuuli riuhtaisee lentoruiskutuksia tekevän pienkoneen radaltaan ja lentäjä tyhjentää lastinsa hädissään hillasuolle: koko sato menee pilalle. (KÄ 197-219.) *Kätkäläisen jättipotissa* läpi teoksen voimaa kerännyt ja lottotositteen ympärille kiertynyt tapahtumasarja laukeaa, kun käy ilmi, ettei Hurskainen saanutkaan lotossa täysosumaa, koska muisti hääpäivänsä väärin (KJ 249-251, 257-264). Molemmissa tapauksissa sekä itse tilanteet että niitä edeltäneet tapahtumat ovat koomisia. Kliimaksissa sattuma antaa tilanteille ironisen lisäsäväyksensä.

Bergson (1994, 71) näki, että elämän sattumanvaraisuus mahdollistaa tilannekomiikan, sillä juuri ennakoimattomat käänteet tekevät elämästä toisinaan traagisen, toisinaan koomisen sekä joskus myös ironisen. *Kätkäläisessä* lentoruiskutuksia tekevään koneeseen tarttuu äkillinen tuulenpuuska juuri samalla hetkellä, kun Hurskainen rukoilee "myrskyntapaista" ja raekuuroa (KÄ 216-218). Se, oliko "äkkinäinen tuulenrieha" Jumalan tekosia vai puhdasta sattumaa, jää selittämättä. Tilanne kuvaa kuitenkin hyvin ilmiötä, jota voi kutsua vaikkapa arjen ironiaksi. Arjen ironia on sitä, kun elämä suistuu suunnitelluilta uriltaan ennakoimattoman tapahtuman vuoksi. Sattumaa voi seurata tunne, ettei elämä ole puhtaasti omissa käsissä. Toisen mielestä elämän

"villi kortti" on Jumalan tai jumalien käsissä, kun toinen uskoo, että kyse on enemmän sattumasta, kohtalosta tai jonkinlaisesta johdatuksesta. Uskoipa mihin hyvänsä, traaginen sattuma tuntuu harvoin koomiselta kun se sattuu omalle tai läheisen ihmisen kohdalle. Tässä mielessä Bergson (1994, 9) vaikuttaisi olleen oikeassa väittäessään, että komiikka voi synnyttää naurua ainoastaan kohdatessaan myötätunnon ja säälin kaltaisista tunteista vapaan mielen.

Teoksen läpäisevänä rakenteena lumipallomekanismi liimaa yhteen enemmän ja toisinaan vähemmän yhteensopivat koomiset tilanteet ja dialogit. Lumipallomekanismia voi siis käyttää paitsi koomisen tuottamisen strategiana, myös rakenteellisena ratkaisuna ja teoksen "selkärankana". Toisaalta sama tekniikka toimii hyvin myös pienemmässä mittakaavassa. *Kätkäläisen jättipotissa* Pietu päättää rikastua onnellisten kanojen munilla ja klapikaupalla (KJ 53-63). Kätkäläisen bisnekset muodostavat koomisten tapahtumien sarjan, joka saa yllätyksellisen, mutta hieman karmivan lopun.

> Pietu sammutti moottorin ja nousi vääntämään sätkän. Oli leuto myötätuuli ja ääni kantoi. Kätkävaaralla kanat räpiköivät ja kaakattivat niin kuin näätä olisi tarhassa, sitten kuului raakaa rääkynää kiivastuvina sarjoina, jotka sammuivat onttoihin kopsahduksiin. Kahdeksan Pietu niitä laski.
> […]
> Vasta hämärissä Pietu uskaltautui kotivaaralle. Hän hautasi kananpäät, ripusti ruhot aitan taa valumaan ja virui saunan eteispenkillä viluissaan ja viihtymättä, keinotteli aamulla kankeat jäsenensä liikkeelle, kokosi kanat säkkiin autiolta pihatantereelta ja ajeli Uskon ja Toivon luo. (KJ 62-63.)

4.2 Tilanteiden inkongruenssi

Inkongruenssimallin mukaan koomista voi tuottaa yllättäviä tai muuten yhteensopimattomia mielikuvia yhdistelemällä (Knuuttila 1992, 112). Kätkäläis-kirjoissa esiintyvän tilanteiden inkongruenssin kohdalla tämä tarkoittaa useimmiten Kätkäläisen sijoittamista hänelle vieraisiin tai muuten epätavallisiin tilanteisiin, joissa hän edustaa yleensä sopeutumatonta osapuolta, mennyttä aikaa tai muutosvastarintaa.

Tilanteiden inkongruenssin komiikka voi perustua esimerkiksi uuden ja vanhan yhteentörmäykseen. Tilanteissa uutta ja modernia voivat edustaa kehityksen nimissä tehdyt uudistukset sekä uudet lait ja säännöt. Vanhaa ja mennyttä aikaa tilan-

teissa edustaa lähes poikkeuksetta Kätkäläinen, joka kapinoi ja vastustaa kaikkea mahdollista, välillä syystä ja välillä puhtaasti periaatteesta. Esimerkiksi *Kätkäläisessä* hän menettää malttinsa siksi, ettei pääse katsastukseen ilman varattua aikaa ja myöhemmin siksi, että joutuu maksamaan katsastusmaksun ennen kuin tietää, läpäiseekö hänen autonsa edes koko tarkastusta. Lopulta itse katsastuskaan ei mene Kätkäläisen toiveiden mukaan, sillä "sinihaalarinen" ei päästä hänen autoaan takaisin liikenteeseen, vaan ruuvaa siitä kilvet irti. (KÄ 46-57.) *Kätkäläisen jättipotissa* häntä puolestaan hiertävät Intercity-junien lisämaksut (KJ 148-151) sekä Helsingin lähiliikenteen junien lipunmyyntikäytäntö (KJ 196-199).

> – Ei tiellä oo käynyt kettään jotta oisin suanut ostetuksi. Minä luulin, jotta junasta sua niin kun ainahin.
> – Te ootte nyt väärässä vaunussa.
> – Mitenkä niin viärässä, eikö tämä Keravalle määkään?
> – Tässä vaunussa ei oo lipunmyyntiä.
> – Minä kun luulin…
> – Ei voi olettaa, pitää osata Tää vaunu on niitä varten, jotka on ostaneet lipun etukäteen. Lukekaa ohjeet!
> […]
> – Niin mittee työ nyt tuhrootte?
> – Tästä menee tarkastusmaksu. Nimi, osote ja henkilötunnus?
> – Niin jotta mitä! Kätkäläinen tuimeni.
> […]
> – Meillä ei oo koko päivää aikaa… sanoi nainen. – Ja meillä on kuulkaa poliisivaltuudet. Onks teillä jonkinlaista henkilöllisyystodistusta?
> Pietu paukautti lompakon kiinni, tunki sen takkinsa povitaskuun ja kietaisi kädet tiukasti puuskaan. Jyrkkä leuka työntyi tanaan.
> […]
> Juna liukui laiturin viereen ja poliisit pudottautuivat autostaan. Junan ovi lennähti auki. "…häirikkömatkustajan", rätisi kuulutus. "Jatkamme sen jälkeen välittömästi."
> Isästään Kaisa huomasi ensiksi kumiteräsaappaat, jotka sätkivät ovenpieliin, sitten kaarelle tempoilevan ylävartalon ja viimein puolelta toiselle nyhtävän pään, josta lähti tukahtunutta ärinää. Sinipukuinen nuorimies väänsi Pietun kättä selän taakse ja lykkäsi polvella vauhtia.
> – Minähän en halavattu teijän kanssa… Piästä irti ja heti taikka minä kohta suutun! (KJ 196-199.)

Kätkäläinen menettää tapansa mukaan malttinsa ja aiheuttaa kapinoivalla käytöksellään välikohtauksen. Tilanteiden komiikka saa usein vauhtia juuri siitä, että Kätkäläinen reagoi kokemiinsa "vääryyksiin" niin suurella intensiteetillä. Toisaalta lukija voi havaita tilanteissa koomista myös vertaamalla niitä omiin kokemuksiinsa, mielikuviinsa ja tietoihinsa. Tällöin koomisesta tilanteesta syntynyt mielikuva voi saada aikaan muutok-

sen lukijan esiymmärryksessä, ja sitä kautta aiemmin arkiselta tuntuneet kohteet - kuten lähiliikenteen junien erityiset lipunmyyntiosastot - saada koomisia piirteitä.

Kätkäläisen jättipotissa puolestaan korostuu maalaisuuden ja kaupunkilaisuuden yhteensopimattomuus, kun Kätkäläinen ei osaa pujotella Helsingin rautatieaseman ihmisvilinässä pääkaupunkilaisten tapaan.

> Pietu vetäytyi seisoskelijoiden suojiin ja ällisteli ihmisten menoa. Siinä niitä puikki sikin sokin kuin muikkuja nuotan perillä. Äkikseltään näytti että toisiaan ne eivät vilkaisekaan, mutta niin ne vaan luiskahtelivat limittäin ja lomittain ja ristiin rastiin tönimättä ja törmäämättä, sukkelasti kuin kusiaiset polullaan. Tuo se taisikin olla koko konsti, Pietu päätteli, että ei katso ketään kohti, ei ainakaan tunteakseen niin kuin salon eläjä on tottunut tekemään, eikä suotta päiten vaivaudu antamaan toiselle metritolkulla tilaa. Pietu painalsi silmät puoliumpeen ja naksautti niskat lukkoon, nosti salkun suojaksi ja läksi harppaamaan.
>
> Pari hentoa tuuppausta, jokunen vaisu ohoh ja hajamielinen hups, sitten tungos oli takana. (KJ 157.)

Tilanteessa ei ole koomista niinkään se, ettei Kätkäläinen osaa liikkua ihmisvilinässä, vaan se, kuinka hän selviää tilanteesta imitoimalla helsinkiläisten kävelytapaa. Imitoinnissa on kyse inkongruenssista, sillä imitoija edustaa tilanteessa sekä itseään että imitoimaansa kohdetta (Koestler 1964, 68).

Kätkäläis-kirjoissa on myös useita koomisia tilanteita, jotka ovat seurausta jonkinlaisesta väärinkäsityksestä. Useimmiten nämä asianomaisille varsin kiusalliset tilanteet johtuvat viestintätilanteessa tehdystä virhetulkinnasta. Virhetulkinta voi puolestaan olla seurausta esimerkiksi kielimuurista kuten *Kätkäläisen jättipotissa* sattuneessa tapauksessa, missä Kätkäläisen autoon tulee vika keskellä korpitaivalta. Apuun pysähtyy venäläinen pariskunta, jolle Kätkäläinen yrittää selvittää asiaansa ensin suomeksi. Kun asia ei etene, hän turvautuu elekieleen. (KJ 129-132.)

> – Sukkahousut! hän hihkui. – Jos rouvalla oisi! Taikka pelekät sukat! Nehin käy!
>
> Nainen säikähti ja painautui niin etäälle kuin mahtui.
>
> Puhumallahan tästä ei selviä, Pietu hermostui ja vetäsi oven auki. Naisen turkki oli lyhyt, niin oli hamekin ja sukkahousut sillä näytti olevan alimmaisina.
>
> – Tuommoset justiinsa, Kätkä sojotti sormellaan. – Nuo minä tarvihtisin.
>
> Nainen napsautti polvet yhteen, kiskoi hametta peitoksi ja alkoi kirkua.

> Voihan halavatun halavattu, mittee se nyt. Luulooko se, jotta minä meinoon jotahin varastoo. Pietu hätääntyi kiskomaan lompakon povitaskusta, penkoi siitä kaksi kahdenkympin seteliä ja kurkotti niitä naiselle.
> – En minä ilimaseksi, hän puheli rauhoitellen. – Rahalla ostasin. (KJ 131.)

Aluksi hyväntahtoiselta vaikuttanut pariskunta alkaa Kätkäläisen yllätykseksi käyttäytyä aggressiivisesti. Tilanne laukeaa, kun nainen potkaisee häntä vatsaan ja auto kaasuttaa tiehensä (KJ 131-132). Tilanteen komiikka rakentuu kahden loogisen mutta ristiriitaisen tulkintamahdollisuuden varaan: Kätkäläisen autosta katkeaa tuulettimen hihna. Tien poskessa tuskaillessaan hän muistaa, kuinka Lehikoinen kehui sitaisseensa vastaavassa tilanteessa hihnan korvikkeen vaimonsa ja anoppinsa sukkahousuista. Kätkäläinen huomaa, että apuun pysähtyneessä autossa olevalla naisella on sukkahousut. Kun yhteistä kieltä ei löydy, Kätkäläinen osoittaa sukkahousuja sormella ja tarjoaa naiselle niistä rahaa. Toisaalta tilanteen voi tulkita myös venäläisen pariskunnan näkökulmasta: Vieras mies seisoo keskellä maantietä käsi pystyssä. Pariskunta pysähtyy katsomaan, mikä miehellä on hätänä. Mies selittää jotain vieraalla kielellä, mutta pariskunta ei ymmärrä mitä hänen asiansa koskee. Seuraavaksi mies repäisee naisen puolen oven auki, alkaa osoitella hänen alaruumistaan ja tyrkyttää rahaa. (KJ 128-132.) Tilanne on siis mahdollista tulkita myös Kätkäläisen yrityksenä ostaa seksipalveluja.

Koestler (1964, 35-36) tekee eron tavallisen ja luovan ajattelun välille. Hänen mielestään kahden eri tulkinnan ajatteleminen samanaikaisesti on osoitus ihmisen luovuudesta. Koestler havainnollistaa ajatustaan kehittämällään termillä bisosiatiivisuus (bisociation), jolla hän tarkoittaa kahden mahdollisen mutta yleensä yhteensopimattoman merkitysmaailman linkittymistä samaan asiaan tai tilanteeseen. Koestlerin mallin mukaan edellisen esimerkin tilanne on siis bisosioitunut, koska siihen on linkittynyt kaksi johdonmukaista mutta yhteensopimatonta tulkintamahdollisuutta. Kun tilanteen koominen syntyy taistelevista merkityksistä, on olennaista, että toinen esiintyy implisiittisesti toisen rinnalla, sillä molempien merkitysten eksplikoiminen tuhoaisi koomisen efektin. Koestler (1964, 38-43) kutsuu bisosiatiivisuuden yhteen linkittämiä merkitysmaailmoja matriiseiksi (matrix). Matriisit voivat olla mitä tahansa asioita, jotka muodostuvat monimutkaisista sääntöjen joukoista, säännöstöistä (code of rules). Matriisit voivat liittyä esimerkiksi ajatteluun, käytökseen, tapoihin tai kykyihin. Ne ovat ko-

konaisuuksia, joiden joustolle säännöstöt asettavat rajat. Säännöstöt voivat olla sisäsyntyisiä tai opittuja, ja ne voivat toimia sekä tiedostamattomalla että tietoisella tasolla.

Varsinaisesti Koestler kehitti bisosiatiivisuusteoriansa selittämään kaikkia luovuuden ilmenemismuotoja: huumoria, keksintöjä ja taidetta. Se, mitä bisosiatiivisuudesta seuraa, riippuukin lähinnä siitä, kuinka kaksi itsenäistä ja ehkä yhteensopimatonta matriisia joutuvat tekemisiin toistensa kanssa: matriisien fuusiosta (fusion) seuraa intellektuaalinen synteesi, kohtaamisesta (confrontation) esteettinen elämys ja yhteentörmäyksestä (collision) ainakin toivotaan seuraavan naurua. Koestler korosti, että kahden eri matriisin välillä täytyy olla jokin linkki, jotta lukija ymmärtää yhdistää ne toisiinsa. Tunnistamista helpottaa se, että on olemassa koko joukko varsin konventionaalisia huumorityyppejä, joista kaikki perustavat tavalla tai toisella inkongruenssiin. Väärinkäsityksen lisäksi tällaisia ovat esimerkiksi jo aiemmin käsitellyt kielikuvat ja kiertoilmaukset, omaperäiset ja usein odottamattomat vastaukset sekä liioittelu. Myös ironia, arvonalennus ja -ylennys sekä kaikenlainen jäljittely ja imitointi ovat luonteeltaan bisosiatiivisia. (Koestler 1964, 27, 45, 64-84.)

Koominen tilanne voi olla bisosioitunut monella eri tavalla. *Kätkäläisen jättipotin* loppupuolella Kätkäläinen köyttää itsensä kiinni puuhun suojellakseen Hurskaisen vaalimaa vanhaa kuusikkoa. Kun hän saa tarpeekseen metsänsuojelijan roolistaan, kahleista irrottautuminen ei onnistukaan ja paikalle pitää soittaa apuja. Puuhun itsensä kahlehtinut Kätkäläinen on bisosioitunut. Paitsi että hän edustaa tilanteessa itseään, hänet on helppo yhdistää myös 1980- ja 1990-luvuilla runsaasti mediajulkisuutta saaneisiin metsäkonflikteihin, joissa luonnonsuojelijat puuttuivat väkivallattomin, mutta laittomin suoran toiminnan keinoin valtion omistamien vanhojen metsien hakkuisiin[8]. Kätkäläinen ei kuitenkaan kytke itseään puuhun suojellakseen lahopuita tai biodiversiteettiä, vaan Hurskaisen passiivisaggressiivisella tavalla syyllistävän reaktion pelossa. Lisäksi hänen toimensa metsätöiden pysäyttämiseksi ovat luonnonsuojelun näkökulmasta vähintäänkin epäilyttäviä, sillä ennen puuepisodia hän nakuttelee metsäkoneen ympärillä oleviin puihin nelituumanauloja. (KJ 223-232.)

Tilanne etenee. Metsäkonetta käyttävä Mäkeläinen jatkaa työtään häiriintymättä, sillä Kätkäläinen on poistanut itsensä pelistä kytkeytymällä kuuseen. Kätkäläinen jopa anelee Mäkeläistä irrottamaan hänet riimuista, turhaan. Sen verran armelias

[8] kts. esim. Pekurinen 1997, 53-94

Mäkeläinen kuitenkin on, että soittaa Kätkäläisen tukalasta tilanteesta Alma Hurskaiselle, joka puolestaan soittaa edelleen poliisille. Poliisit luulevat Alman soittavan puuhun juuttuneesta kissasta. (KJ 223-229.)

> – Jo minä soitin polliisille, jotta Pietu on puussa eikä piäse pois. Ne vuan käski nakella sitä kivillä, niin kyllä se sieltä iteksesä tulloo.
> – Voi hyvä isä!
> – Yritin minä inttee jotta niihen pittää käyvä, mutta siellä melekein suuttuvat ja sanovat jotta ampua rätkäyttäkkee pois kuleksimasta jos sieltä löytyy mehtämiehiä, liikoo nuita on mualimassa muutennii eikä ne saisi vappaana kuleskella leikkoomata. (KJ 228-229.)

Esimerkin koominen perustuu viestintätilanteessa syntyneeseen väärinkäsitykseen. Samaa koomisen tuottamisen strategiaa hyödynnetään myös jatkossa, sillä kotvan kuluttua paikalle saapuu sairaankuljetusauto, jonka henkilökunta on siinä käsityksessä, että hakkuutyömaalla on jäänyt mies kaatuneen puun alle. Varttia myöhemmin puuhun kiivennyttä kissaa tulee vielä pelastamaan palokunnan tikasyksikkö. (KJ 229-231.) Esimerkeissä bisosiatiivisuus tuo lisämerkityksiä jo lähtökohtaisesti sangen koomiseen tilanteeseen. Puuhun kiivennyt kissa tai kaatuneen puun alle jäänyt mies ovat koomisia vain, jos ne ovat rinnastettavissa toiseen, inkongruenttiin tulkintavaihtoehtoon. Toisin sanoen, tilanteen täytyy olla bisosioitunut.

Kun Kätkäläinen pääsee viimein kiipelistä, tapahtumat saavat uuden käänteen, sillä hän keksii soittaa radion luontoiltaan ja kuvailla ennestään tutulle hyönteistutkija Hannikaiselle kuusikossa "näkemänsä" kovakuoriaisen. (KJ 236-239.)

> – Se siis löytyi kuusikosta?
> – Semmosesta ikimetästä.
> – Liikkuiko se siinä kaarnan pinnalla vai syvemmällä?
> – Oiskoon ollut vähän niin kun syvemmällä, vaikka taisi se pinnallahin käyvä.
> – Minkäs värinen se oli?
> – Semmonenhan se tumman sorttinen.
> – Sinertävä? Punertava? Vihertävä?
> – Suatto ollahin. Melekein mustalta se kyllä minusta näytti.
> – Oliko siinä muita värejä? Vaaleampia pilkkuja? Tai niin kuin härmää selkäkilven reunoilla?
> – Oiskoon tosiaannii ollut. (KJ 237.)

Kätkäläisen varsinainen päämäärä on Hurskaisen kuusikon kimpussa möyryävän metsätyökoneen pysäyttäminen. Tämän vuoksi hän johtaa hyönteistutkijaa harhaan vastaile-

malla tämän kysymyksiin ympäripyöreästi. Hannikainen päättelee Kätkäläisen "kuvauksen" perusteella, että kuusikosta voisi löytyä erittäin harvinainen jalohärmäkirjaaja, jota ei ole tavattu aikaisemmin Suomesta. Lukija tietää, ettei mitään kovakuoriaista ole, joten tilanteen koomisen voi katsoa perustuvan paitsi inkongruenssiin myös draamalliseen ironiaan, mitä käsittelen tarkemmin luvussa 4.4.

4.3 Koomiset mielikuvat ja kertomukset

Sanakomiikan yhteydessä käsittelin lyhyesti kielikuvia yhtenä koomisen tuottamisen strategiana. Kätkäläis-kirjoissa on myös toisenlaisia kuvia, eräänlaisia impressionistisia välähdyksiä, jotka saavat aikaan koomisia mielleyhtymiä. Olen nimennyt nämä visuaalisiksi kuviksi tihentyneet tekstinkohdat koomisiksi mielikuviksi. Koomisten mielikuvien tilanteet eroavat lumipallon tavoin voimaa keräävistä tapahtumaketjuista ja väärinkäsityksistä syntyneistä koomisista tilanteista, sillä ne ovat luonteeltaan hetkessä ohimeneviä ja yleensä osa henkilöhahmojen arkista elämää. Esimerkiksi *Kätkäläisen jättipotissa* koomisen mielikuvan aiheuttaa tilanne, missä Kätkäläinen ja Toivo Laaksonen puhuvat bisneksiä.

> Sillä aikaa kun Usko paikkasi pahimmat pitsit Ladan helmoista, Toivo tarjosi pihan puolella sikarin ja puheli pisneksiä. Puolisen tuntia potkiskeltiin pikkukiviä, sitten lyötiin kättä päälle. (KJ 53.)

Pihalla syljeskeleviä, pikkukiviä tai auton renkaita potkiskelevia ja "pisneksiä" puhuvia, keski-iän ylittäneitä miehiä voi pitää stereotyyppisinä: mielikuvana tuttuina, mutta kohteina karkeasti yksinkertaistettuina. Toinen stereotyyppinen kuva löytyy *Kätkäläinen ja ulkomaan elävästä,* missä Iitamaria puhuu matkapuhelimeen tarpeettoman kovalla äänellä.

> Iitamaria kuului kopistelevan kuistilla. Sitten narahtivat tuvan lattialankut. Vaimo puhui kännykkään kantavalla äänellä niin kuin sillä oli tapana. Se ei tähän nykyajan tekniikkaan täydelleen luottanut. (KU 6.)

Tilanne ei ole sinänsä koominen, mutta lyhyt kuvaus aktivoi tutun mielikuvan henkilöstä, joka puhuu kuuluvalla äänellä henkilökohtaista puheluaan esimerkiksi julkisessa kulkuvälineessä tai ruokakaupan jonossa. Reaktiota voi selittää Ricoeurin (1984, 52-76) kolmiasteisen mimesiksen teoreettisen malliin liittyvällä esiymmärryksen käsitteellä: jos kuvaileman kaltainen tilanne on yhdistettävissä esiymmärryksestä löytyvään, se tulkitaan koomiseksi. Toisaalta koominen mielikuva voi olla myös niin selkeä, että sen ymmärtää komiikaksi, vaikkei itse tilanne niin tuttu olisikaan. *Kätkäläinen ja ulkomaan elävässä* Kätkäläinen ja Hurskainen - pappaikään ehtineet aikamiehet - kinaavat Iitamarialle osoitetusta kirjeestä kuin pienet lapset ikään.

> Kätkäläinen koetti yllättää ja harppasi tavoittamaan kirjettä, mutta Hurskainen väisti kokoonsa ja ikäänsä nähden ketterästi.
> – En anna kun suojalle kätteen. Näyttää sitten sinullehin, jos tahtoo.
> – Elä sinä halavattu vehtoo minun kanssa! Kätkäläinen julmistui.
> – Sinä tiijät, Pietu, jotta minulla on periaatteita.
> – Joskus tuntuu, jotta tokko sinun piässä muuta onkaan rytö niitä halavatun aatteenperiä.
> Kätkäläinen hyökkäsi uudestaan, ja Hurskainen painalsi tömisevään juoksuun syvässä etukumarassa. Pietu lynkytti lenkoisilla koivillaan perässä ja hamusi hyppysiinsä naapurin kaulusta. (KU 42.)

Toinen muista tässä työssä esitellyistä koomisen tekemisen keinoista poikkeava strategia ovat anekdootit, joita fiktion henkilöt kertovat toisilleen. Koomisia kertomuksia ei ole montaa, mutta jokaisessa Kätkäläis-sarjan kirjassa on kuitenkin vähintään yksi. Kaikkein eniten esimerkkejä löytyy *Kätkäläinen ja ulkomaan elävästä*, missä Kätkäläinen kertoo Sampolle, mistä Tuttu-Turunen on saanut nimeensä etuliitteen (KU 93) ja Lavikaiselle, mitä on "kolomen tähen" pirtu (KU 116-117). Myöhemmin samassa teoksessa Sampon opettaja kertoo Iitamarialle, miksi mustan miehen ei ole hyvä puhua murteista suomea (KU 180-181).

> – […] Yhden minun serkun avomies oli afroamerikkalainen…
> – Niin mikä?
> – Amerikkalainen. Ja musta. He tapasivat siellä, ja sitten he tulivat Suomeen. Kuopioon. Tämä Timothy, siis tämä mies, oppi suomen kielen siellä. Hän oli töissä patologian laitoksella. Siis kärräsi ruumiita sairaalassa. Sitten he kasvoivat erilleen. Siis erosivat. Timothy muutti Helsinkiin ja sai töitä Meilahden sairaalasta. Siellä hän kuljetti potilaita osastoilta leikkaussaliin ja sieltä heräämöön. Eikä siitä tullut yhtään mitään. Useita kertoja kävi niin, että potilas alkoi tulla tajuihinsa jo matkalla ja houraili jotain. Timothy, joka on ystävällinen ihminen, halusi tietenkin rauhoitella. Ajatelkaa nyt itsekin, ette ollenkaan tajua missä olette ja ensimmäinen

> mitä näette on iloisesti hymyilevä musta mies ihan siinä yläpuolella, ja tämä kysyy että "sekö rouvalla ruppee tolokku pikkuhiljoo pallailemmaan". Ainakin kolme potilasta sai niin vakavan naurukohtauksen, että tikit repeilivät, verta roiskui seinille ja jouduttiin hätäleikkaukseen. (KU 180.)

Juttu toimii käytännössä samalla tavalla kuin vitsi: ensin pohjustetaan ja sitten yllätetään. Tarinassa on myös opetus, samoin kuin Kätkäläisen Lavikaiselle kertomassa pirtutarinassa (KU 116-117). Muut anekdootit ovat luonteeltaan enemmän tarinoita eletystä elämästä. *Kätkäläisessä* Pietu muistelee itsekseen, kuinka isoisä teki lähtöä "harkiten ja ajan kanssa" (KÄ 93-94) ja *Kätkäläisen jättipotissa* Sinttu kertoo Kätkäläiselle, miksi hänen yrityksensä nimeksi tuli "Uutta Antiikkia" sekä sen, kuinka rakkaus vanhoihin tavaroihin iski häneen jo lapsena (KJ 141-142, 144). Kätkäläis-kirjojen anekdooteilla on mielihyvän tuottamisen lisäksi samansuuntaisia funktioita kuin suomalaisen kansanrunouden kertomusperinteen tarinoilla, joiden kertomiseen liittyi olennaisella tavalla mielenkiintoisten ja kiistanalaisten tietojen välittäminen sekä asenteiden ja käyttäytymisnormien opettaminen. (Apo 1997, 73.)

4.4 Draamallinen ironia

Kinnusen (1972) mielestä fiktion luonteeseen kuuluu, että kertoja tietää, kuinka hänen kertomansa tarina etenee ja kuinka se päättyy. Tietyin varauksin fiktio on historiaa; fiktiossa sanottu on tosin sanottu lopullisesti, kun historiaa pitää kirjoittaa yhä uudestaan. Fiktiossa lopullisuus koskee ennen kaikkea tapahtumien merkitsevyyttä. Kertojalla on tiedossaan, mitä merkitystä milläkin tapahtumalla tai asialla on kertomuksen kulussa. Tämä mahdollistaa sen, että kertoja pystyy annostelemaan lukijalle tapahtumien kulun kannalta juuri oikean määrän informaatiota juuri oikeaan aikaan. Kertojan ja sitä kautta myös lukijan etumatkaa suhteessa teoksen henkilöhahmoihin kutsutaan draamalliseksi ironiaksi. Kinnusen mukaan draamallinen ironia tekee komiikasta huumoria, sillä sen avulla voidaan selittää laajasydämisyyden ja ymmärtämyksen kaltaisia, humoristeihin liitettyjä ominaisuuksia. Draamallinen ironia voi siis olla tietynlainen asenne tarkasteltavana olevaan kohteeseen. (Kinnunen 1972, 205-206.) Draamallisen ironian avulla

voidaan myös huojuttaa tarkasteltavan kohteen perustuksia asennoitumalla siihen pilke silmäkulmassa. Draamallisen ironian kautta esitetty kritiikki on kuitenkin tavallista ironiaa lempeämpää, ymmärtävämpää, siis humoristisempaa. Lisäksi draamallinen ironia on koomisen tuottamisen strategia, jota käyttämällä arkisiin, yhteiskunnallisiin, kulttuurisiin tai muuten inhimilliselle elämälle ominaisiin asioihin voi ottaa etäisyyttä. Pienen etäisyyden päästä tarkasteltuna kaikenlainen inhimilliseen elämään kuuluva alkaa saada ainakin jossain määrin koomisia tai jopa humoristisia piirteitä.

Draamallinen ironia mahdollistaa myös monimielisen, useita naurun funktioita yhdistelevän metaforisen naurun (Kinnunen 1972, 207). Rankaiseva nauru voi kohdistua esimerkiksi fiktion henkilöihin tai laajemmin johonkin inhimillisessä havaittuun heikkouteen tai suoranaiseen epäkohtaan. Sama nauru voi olla myös palkitseva: se voi kohdistua kertojaan, koomiseen (anti)sankariin tai itseen. Itsensä palkitseminen naurulla voi liittyä esimerkiksi koomisen tai sen taustalla vaikuttavan mekanismin havaitsemiseen. Toisaalta se voi liittyä myös onnistumisen tunteisiin, kun huomaa fiktion ja todellisen maailman tapahtumien välillä yhteneväisyyden ja tätä kautta todellisen maailman hullunkurisuuden.

Kätkäläisessä kertoja on toimittaja, joka kuvailee menneitä tapahtumia toimittajamaisen objektiivisesti: ottamatta kantaa tai valitsematta puolta, mutta kuitenkin niin, että hänen asenteensa käsillä olevaa asiaa kohtaan pilkistelee paikoin rivien välistä. Kertomuksen sijoittaminen menneeseen alkaa ensimmäisiltä sivuilta, kun kertoja kuvailee miljöötä ja tekee lyhyen sukuselvityksen Aholaisista ja Hurskaisista sekä näiden välisistä riidoista (KÄ 5-13). Kertoja valmistelee tulevaa korostamalla erikoisesti naapurusten eroavaisuuksia ja varsinkin Kätkäläisen taipumusta olla välittämättä laista ja säännöksistä.

> Vallan erilaista oli elämänmeno suokuilun kahta puolta. Kieppivaaralla oli lenseää ja tasaista, puhuttiin pienellä äänellä ja soitettiin joskus harmoonia. Kätkävaaralla raikui tivakka tora joskus päiväkaudet. Hurskainen hoiti asiansa niin kuin piti, kuitit oli tallessa kaikesta. Kätkävaaran Pietun taas puhuivat sallivan itselleen yhtä jos toistakin semmoista, minkä laki ja säännökset tarkkaan ottaen kielsivät. Eräänä kirpeänä syksynä vaarojen välistä sivalsi pari nopeaa laukausta, ja keväällä Aimo Hurskainen löysi kettujen ylös kaivamat hirvensuolet kärpästen kuhinan seasta. Kätkäläinen ei suotaan kieltänytkään, mitä tuvassa oli keitellä turuutettu isoimman osan talvea, mutta vaikutti lataisseensa itsepuolustukseksi. Hirvi kun oli ilman syytä ja yllytystä pyrkinyt väkisin kimppuun. (KÄ 12.)

Samaan tapaan kertoja alustaa tulevia tapahtumia läpi *Kätkäläisen*. Näin lukija on useimmiten hetken teoksen henkilöiden edellä ja voi aavistaa tulevan koomisen jo ennalta. Lukijan näkökulmasta henkilöhahmot ovat kuin muurahaisia, joiden polulle on lastattu esteitä, joita ne joutuvat kiertämään.

Kätkäläisen katsastusmatka saa esimerkiksi harmillisen käänteen, kun tämä myöhästyy päivän viimeisestä linja-autovuorosta. Kertoja alustaa tilannetta kuvailemalla tapahtumaketjun, joka on johtanut aikataulun muutokseen. Kaikki lähtee liikkeelle Jokikylän kaupungin luottamusmiesten ja muun henkilöstön "opintomatkasta", jonka lennolle he eivät millään ehdi vuorokoneelta. Asiaan vaaditaan muutosta ministeriötä myöten ja muutos myös saadaan. Tästä havahdutaan huomaamaan, ettei Itälinjan pikavuorolinjalta ehdi enää Finnairin bussiin kuten aikaisemmin, jonka seurauksena Ruojankylän lenkille päätetään lähteä vähän varhemmin. Tästä kaikesta tietämättömänä Kätkäläinen jää linja-autokyydistä ja päätyy juopottelemaan kaupunkiin. (KÄ 65-67.)

> Muutoksista tiedotettiin tavalliseen tapaan, joten Kätkävaaran Pietu Aholainen tuli tuntemaan asioiden uudemman laidan vasta kun näki Itälinjan russakanvärisen keikuttavan peräänsä matkahuollon mutkassa ja räpsyttävän perävilkkuaan.
>
> Kätkäläinen huojahteli keskellä tietä pitkän tovin ja koetti miettiä, mitä oli tapahtunut. (KÄ 67.)

Vaikka kertoja valaisee esimerkissä Kätkäläisen linja-autosta myöhästymisen taustoja, kohdan kritiikki kohdistuu lähinnä omaa etuaan uutterasti ajaviin virkamiehiin. Kätkäläinen on siis vain olosuhteiden uhri ja onneton sivullinen, joka sattuu kyllä oikeaan paikkaan mutta väärään aikaan.

Kätkäläisen jättipotissa ja *Kätkäläinen ja ulkomaan elävässä* kertoja on toinen kuin *Kätkäläisessä*. Tämä käy ilmi *Kätkäläisen jättipotista*, missä viitataan *Kätkäläiseen* ja siitä tehtyyn televisioelokuvaan.

> – […] Eikö se oo sieltä sehin mies, josta kirjottivat sen kirjan? Vaimo joskus haastaa.
>
> – Sieltäpä hyvinnii.
>
> – Satutko tuntemmaan?
>
> – Satunpa hyvinnii.
>
> – Taijat olla ite?
>
> – Itepä tokkiisa.
>
> – Mitteepä tykkäsit?
>
> – Kirjan roskoo en oo lukenut. Vaan Martti Kainulainen oli kuulemma telekkarissa hyvä, Iitamarriihin sano, se on minun eukko, jotta puolta pa-

> rempi kun alakuperänen, ja jos vaihattammaan piäsisi, niin satasen antasi väliä justiisa. (KJ 160.)

Kätkäläinen tiedostaa olevansa myös fiktion henkilöhahmo. Hän ei kuitenkaan ole sitä omasta näkökulmastaan enää myöhemmissä teoksissa, joissa kertojakin on muuttunut osallistuvasta anonyymiksi, tapahtumien ulkopuoliseksi tarkkailijaksi. *Kätkäläinen ja ulkomaan elävässä Kätkäläisen* kertoja on mukana henkilöhahmona muiden joukossa (KU 99-107).

Kätkäläisen jättipotissa draamallista ironiaa aiheuttaa se, kun Kätkäläinen karkaa ikkunasta Helsinkiin hoitelemaan Hurskaisen veikkaustositeasiaa. Kätkäläisen lähtö aiheuttaa väärinkäsityksiä ja hämmennystä, sillä Iitamaria ja Hurskainen luulevat Kätkäläisen pakenevan voittorahojen kanssa ulkomaille. (KJ 121-123.) Huhut paikkakunnalle sattuneesta lottopotista saavat myös juorut ja rahanahneet opportunistit liikkeelle (KJ 215-218). Miljonäärihuhut ja muut väärinkäsitykset ovat koomisia, koska kertoja ja lukija tietävät asioiden oikean laidan.

Kertoja ja lukijat eivät ole ainoita, jotka voivat nauttia draamallisen ironian aiheuttamasta komiikasta. Esimerkiksi teoksessa *Kätkäläinen ja ulkomaan elävä* koomisen odotus saa Hurskaisen hilpeälle mielelle, kun hän on ensin noutanut Kätkäläisen tyttärenpojan asemalta ja ehtinyt toipua tämän ihonvärin aiheuttamasta hämmästyksestä. Hurskainen tietää, ettei Sampon ihonväri ole Kätkäläisen tiedossa. Tässä tapauksessa koomisen odotus aiheuttaa suuremman mielihyvän kuin odotettu tilanne.

> – Sitä minä vuan, jotta oisihan tuo soma vilikasta, minkä näköseksi männöö nuapurin nuama…
>
> Hurskaista pyrki tyrskäyttelemään niin, että Iitamaria jo vilkaisi alta kulmien.
>
> – Ei tainna olla Pietu ihan tarkkaan kaikesta perillä… Olin ymmärtävinäni… (KU 62.)

Toisenlaista draamallista ironiaa edustaa *Kätkäläisen* epilogi, missä Puuyhtiön jalostuslaitoksen avajaisissa tarjottavien erikoisherkkujen alkuperä on kertojan ja lukijoiden, mutta ei asianomaisten tiedossa.

> Tarjoilijatytöt juoksuttivat sisään kukkuraiset maljat kultaisia, meheviä lakkoja.
>
> – Kappas vaan, ministeri myönsi. – On vielä jostain tommosiakin löytynyt.
>
> – Erikoistilaus, erikoistilaus.

> Kulhot mätettiin tyhjiksi. Marjojen makua kiiteltiin yleisesti raikkaan kirpeäksi ja täyteläiseksi. Toimitusjohtaja oli kyllä tuntevinaan vähäistä huimausta parin ensimmäisen annoksen huvettua, mutta muisti tekevänsä pitkää ja vastuullista päivää ja otti kolmannen. (KÄ 222-223.)

Erityisen herkullisen tilanteesta tekee se, että aiemmin teoksessa Puuyhtiön toimitusjohtaja lupautui syömään lusikallisen vesakontorjunta-aineita vaikka joka aamu makeina paloinaan (KÄ 128-129).

5 LOPUKSI

Tiesin jo ennen työni aloittamista, että valitsemani aihe on vain näennäisesti yksinkertainen. Haasteellisimmiksi kaikista haasteista muodostuivat ehkä koomisen kaikkiallisuus, sen havaitsemisen helppous ja selittämisen vaikeus; huumorin asenteellisuus ja subjektiivisuus sekä naurun monimielisyys.

Kaunokirjallisuuden kieli on ylipäätään hyvin konnotatiivista eli lisämerkitysten kyllästämää (ks. esim. Wellek & Warren 1969, 20). Humoristisessa romaanissa monimielisyys rehottaa aivan valtoimenaan; lisämerkityksilläkin tuntuu olevan lisämerkityksiä. Tämä saa tutkielman tekijän tuntemaan itsensä riittämättömäksi, sillä kaikkia koomisen hienoja vivahteita ei mitenkään voi käsitellä pro gradu -tutkielman laajuisessa työssä ilman, että sivumäärä räjähtäisi käsistä. Oli tehtävä valintoja, joka tarkoitti käytännössä sitä, että työn ulkopuolelle jäi paljon sellaistakin, mikä olisi ansainnut tulla mainituksi.

Koomiset tilanteet ovat vain harvoin niin yksinkertaisia, että ne voisi tunkea johonkin tiettyyn, kaiken selittävään kategoriaan. Sama tilanne voi ensinnäkin sisältää samanaikaisesti sekä sana-, luonne-, että tilannekomiikkaa. Koominen voi lisäksi sijaita tekstissä sekä pinta- että syvätasolla, olla tahallista tai tahatonta, helposti havaittavaa tai äärimmäisen hienovaraista. Koominen tilanne voi myös olla rakentunut useista sisäkkäisistä, limittäisistä ja lomittaisista viittauksista, kulminaatiopisteistä sekä perustua useisiin koomisen tuottamisen strategioihin. Tarkalleen ottaen olisi siis paras, jos kutakin koomiseksi havaittua tilannetta tutkittaisiin kokonaisuutena ilman, että niistä valikoitaisiin ainoastaan kuhunkin tarpeeseen sopivia esimerkkejä. Käytännössä tämä olisi tietysti hankala ja jäsentymätön tapa tehdä analyysiä.

Huumorin subjektiivinen luonne aiheutti päänvaivaa. Kinnusen (1972, 202) mukaan huumori on asennoitumista alati vaihtelevaan koomiseen. Tällä tarkoitetaan yleensä lähinnä kertojan asennetta. Mielestäni vastaanottajan asennettakaan ei sovi tyystin sivuuttaa, sillä kertojan ja lukijan välissä teksti on ikään kuin ei kenenkään maalla, välitilassa, missä se on vapaa merkityksistä. Ricoeurin (1984, 52-76) kolmiasteisen mimesiksen teoreettisen mallin mukaan ajatus ja ymmärrys etenevät mimesiksen ensimmäiseltä tasolta toisen kautta kolmannelle ja sieltä takaisin alkuun. Malli muistuttaa hyvin vahvasti hermeneuttista kehää, jossa ajattelu ei suinkaan kierrä suljettua ym-

pyrää, vaan etenee spiraalimaisena prosessina muokaten ja täydentäen koko ajan esiymmärrystä (Gadamer 1979, 261). Toisistaan poikkeavat esiymmärrykset selittävät ainakin osittain samasta tekstistä tehdyt erilaiset tulkinnat. Myös asenne vaikuttaa tulkintaan ja on sidoksissa esiymmärrykseen. Asenne voi myös johtaa tulkintaan, jolla ei ole mitään tekemistä kertojan asenteen tai intentioiden kanssa.

Useat klassiset huumoriteoriat perustuvat ajatukselle, että on olemassa jokin yhteisesti jaettu todellisuus, mihin verrattuna esimerkiksi joku tilanne tai henkilö on koominen. Uskon, että eri kulttuurien, yhteisöjen ja yhteiskuntien sisällä on monista asioista jaettua ymmärrystä, käsityksiä sekä uskomuksia. Siihen en kuitenkaan usko, että ne olisivat identtisiä kaikkien ryhmän jäsenten kesken. Jos minä siis havaitsen koomista, jonka tulkitsen ironiaksi, joltain toiselta saman yhteisön jäseneltä tilanteen koominen ja sitä kautta myös ironinen asenne saattavat mennä kokonaan ohi. Joiltakin niin sanottu ironian taju tuntuu puuttuvan kokonaan. Tällaista ironiantajuttomuutta esiintyy usein varsinkin lehtien lukijanpalstoilla: joku kirjoittaa ironisen kirjoituksen ja saa kasapäin kirjoittajan asennetta moittivia vastineita. Syitä "väärin lukemiseen" voi olla monia: puutteellinen tai vähintään erilainen koomisen lukutaito, huolimaton lukeminen, erilainen huumorintaju, maailmankuva ja arvomaailma. Toisaalta vika voi olla myös kirjoittajassa, sillä komiikka on vaikea ja herkkä laji.

Kätkäläisen ilmestyttyä innokas lukija tarttui Simo Hämäläistä rinnuksista ja tiukkasi, onko hänen seuraava kirjansakin huumoria. Hämäläinen on kuitenkin kertonut kirjoittaneensa *Kätkäläisen* vihan ja syvän kaunan vallassa. (Okker 1982, 55.) Vaikka Hämäläinen itse kokee, että hänen teoksensa syntyi "synkeistä mietteistä" ja "julmista maailmankatsomuksellisista pohdinnoista", se ei tarkoita, että hänen huumorista innostunut lukijansa olisi tulkinnut teoksen väärin. Esimerkki kuvaa mielestäni hyvin huumorin kokemuksen subjektiivisuutta ja sitä kautta huumorin tutkimisen ongelmallisuutta. Jos huumori syntyy vasta jokaisen yksittäisen vastaanottajan päässä, sen tutkiminen ei mielestäni voi perustua vain yhden ihmisen tekemään tulkintaan. Toisaalta kirjailijan pään sisällekin on mahdotonta sukeltaa. Humoristista asennetta voi toki yrittää suodattaa tekstistä, lukea rivien välejä ja tehdä tulkintoja, mutta silloin joudutaan kohtaamaan jälleen tulkitsemiseen liittyvä subjektiivisuuden ongelma. Näennäisesti humoristinen tyyli voi sitä paitsi peittää taustalla piilevän vakavan pohjavireen tai jopa vihan ja kaunan kaltaisia tunteita kuten Hämäläisen kohdalla.

Koomisen tuottamisen strategioita on runsaasti, mutta perustekniikoita vain kourallinen. Kuhunkin klassiseen huumoriteoriaan sisältyy yhden perustekniikan ajatus. Tässä mielessä mikään esitellyistä huumoriteorioista ei ole täysin aikansa elänyt. Toisaalta millään niistä ei pystytä selittämään koomista kokonaan tai edes puoliksi. Perustekniikat ovat kuitenkin erittäin elastisia ja mahdollistavat useita variaatioita. Esimerkiksi inkongruenssi osoittautui erittäin produktiiviseksi ja myös paljon käytetyksi. Toiset tekniikat tuntuvat sopivan kuitenkin paremmin television sketsiviihteeseen kuin kirjallisuuteen. Esimerkiksi ylemmyysteorian kuvaileman kaltainen toisten kustannuksella nauraminen on koomisen tuottamisen strategiana varsin alkeellinen ja karkea - jopa lapsellinen. Degradointi toimii paremmin. Siinä ylevä ja turhan korkealentoinen menettää hetkeksi leimallisen ominaisuutensa ja näyttäytyy epätäydellisenä ja koomisena. Eräässä mielessä degradaatio onkin demokratian asialla: sen avulla kaikenlaiset "herrat" - virkamiehet, johtajat ja poliitikot - voidaan tuoda etäisyydelle, missä heidän inhimillisyytensä on paremmin nähtävillä.

Jos koomisen tuottamisen strategioita on runsaasti, niin on myös koomisen funktioita. Tutkielman kuluessa kävi erittäin selväksi, ettei koominen ole useinkaan vain hauskaa hauskan vuoksi. Sen avulla voidaan ottaa etäisyyttä, kritisoida, alleviivata ja osoittaa epäkohtia tai osoittaa itseironian tajua. Toisaalta komiikka voi olla myös keino, jolla luodaan valoa ja toivoa kurjuuden keskelle tai pehmennetään elämässä saatuja iskuja. Tietyllä tapaa komiikka on myös keino, jolla vakavia asioita voi käsitellä ilman, että lipsahdetaan vahingossa pateettisen tai tahattoman koomisen tragedian puolelle. Koomisessa teoksessa pateettisuus voi itse asiassa olla tyylikeino; tapa, jonka avulla luodaan parodiaa, ironiaa tai satiiria.

Vaikka tässä tutkimuksessa on ollut lähtökohtaisesti kyse koomisen tuottamisen strategioista, en voinut jättää huumorin mahdollisuutta aivan huomiotta. Kaikista käsittelemistäni strategioista lähimmäksi huumorin ydintä päästään mielestäni draamallisen ironian avulla. Draamallinen ironia mahdollistaa tosin yhtä hyvin myös vähemmän hyväntahtoisen lähestymistavan, sillä kertoja voi tarkastella kertomuksen kohteena olevia asioita hyvin monesta eri näkökulmasta: vahingoniloisesti, myötätuntoisesti, kantaa ottamatta ja ulkopuolisena tai sitten ilkikurisesti maailman ja ihmisten nurinkurisuudelle hymyillen. Draamallisessa ironiassa kertojalla ja sitä kautta myös

lukijoilla on aina etumatkaa suhteessa fiktion henkilöihin. Etumatka tarkoittaa samalla myös välimatkaa; ja etäisyyden päästä tarkasteltuna moni asia näyttää koomiselta.

Tavoitteenani oli tarkastella, millaisia koomisen tuottamisen strategioita Hämäläisen *Kätkäläisessä*, *Kätkäläisen jättipotissa* ja *Kätkäläinen ja ulkomaan eläväs-sä* esiintyy. Tavoitteeni kannalta jako sana-, luonne- ja tilannekomiikkaan tuntuu onnistuneelta. Toisaalta varsinkin luonnekomiikassa olisi ollut aineksia laajempaan tai vaikka itsenäiseen työhön. Lisäksi koomisen tuottamisen strategioiden erittely ja jäsentely kertoo varsin vähän siitä, millaisia funktioita komiikalla on kirjallisuudessa ja edelleen klassisessa suomalaisessa romaanissa. Jatkossa voisikin olla hedelmällistä tutkia sitä, miksi suomalainen huumorikirjallisuus on vain harvoin hauskaa hauskan vuoksi; miksi perinteisen suomalaisen romaanin keskeiseksi tunnuspiirteeksi on muodostunut huumorin sävyttämä realismi sekä sitä, millaisia funktioita komiikka humoristisessa kirjallisuudessa saa.

LÄHTEET

Tutkimuskohteet

(KU =) HÄMÄLÄINEN, SIMO 2000 *Kätkäläinen ja ulkomaan elävä.* Jyväskylä: Gummerus.

(KÄ =) HÄMÄLÄINEN, SIMO 2001a (1978) *Kätkäläinen*. Kuudes painos. Jyväskylä: Gummerus.

(KJ =) HÄMÄLÄINEN, SIMO 2001b (1996) *Kätkäläisen jättipotti*. Viides painos. Jyväskylä: Gummerus.

Painetut

ALHO, OLLI 1988 *Hulluuden puolustus ja muita kirjoituksia naurun historiasta*. Porvoo – Helsinki – Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö.

ANTTILA, JORMA 1993 Käsitykset suomalaisuudesta - traditionaalisuus ja modernisuus. — KORHONEN, TEPPO (toim.) *Mitä on suomalaisuus.* Helsinki: Suomen Antropologinen Seura.

ANTTONEN, VEIKKO 1993 Pysy Suomessa Pyhänä - Onko Suomi uskonto? — KORHONEN, TEPPO (toim.) *Mitä on suomalaisuus.* Helsinki: Suomen Antropologinen Seura

APO, SATU 1997 Kansanrunous. — LAITINEN, KAI *Suomen kirjallisuuden historia*. 4. uusittu painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

APO, SATU 2001 *Viinan voima - näkökulmia suomalaisten kansanomaiseen alkoholiajatteluun ja -kulttuuriin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 759. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

ARISTOTELES 1997 *Retoriikka*. *Runousoppi*. Suom. Paavo Hohti ja Päivi Myllykoski. Helsinki: Gaudeamus.

ATTARDO, SALVATORE 2001 *Humorous Texts: A Semantic and Pragmatic Analysis*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.

BAHTIN, MIHAIL 1979 *Kirjallisuuden ja estetiikan ongelmia* (alk. *Voprosy literatury i estetiki* 1975). Suom. Veikko Airola ja Kerttu Kyhälä-Juntunen. Moskova: Kustannusliike Progress.

BAHTIN, MIHAIL 2002 *François Rabelais - keskiajan ja renessanssin nauru* (alk. *Tvoršestvo Fransua Rable i narodnaja kultura srednevekovja i renessansa* 1965). Suom. Tapani Laine ja Paula Nieminen. Helsinki: Like.

BERGSON, HENRI 1994 *Nauru – tutkimus komiikan merkityksestä* (alk. *Le Rire. Essai sur la signification du comique* 1900). Suom. Sanna Isto ja Marko Pasanen. Helsinki: Loki-Kirjat.

ECO, UMBERTO 1985 *Matka arkipäivän epätodellisuuteen* (alk. *Semiologia quotidiana* 1984). Suom. Aira Buffa. Porvoo – Helsinki – Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö.

FORSMAN, KAARLO 1895 *Kreikkalaisten ja roomalaisten mytologiia eli jumalaistarut ja sankarisadut*. Helsinki: Otava.

FREUD, SIGMUND 1983 *Vitsi ja sen yhteys piilotajuntaan* (alk. *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten* 1905). Suom. Mirja Rutanen. Helsinki: Love Kirjat.

GADAMER, HANS-GEORG 1979 *Truth and Method*. London: Sheed & Ward.

GRICE, PAUL 1989 *Studies in the Way of Words*. Cambridge – London: Harvard University Press.

HALL, STUART 1999 *Identiteetti*. Suom. ja toim. Mikko Lehtonen ja Juha Herkman. Tampere: Vastapaino.

HERKMAN, JUHA 2000 Huumorin ja vallan keskeneräinen kysymys - populaarin kokemuksen jäljillä. — KOIVUNEN, ANU — PAASONEN, SUSANNA — PAJALA, ANU (toim.) *Populaarin lumo - mediat ja arki*. Turun yliopisto, taiteiden tutkimuksen laitos. Sarja A, n:o 46. Turku: Turun yliopisto.

HOBBES, THOMAS 1999 *Leviathan eli kirkollisen ja valtiollisen yhteiskunnan aines, muoto ja valta* (alk. *Leviathan, or the Matter, Forme, and Power of a Common Wealth Ecclesiasticall and Civil* 1651). Suom. Tuomo Aho. Tampere: Vastapaino.

HUTCHEON, LINDA 1994 *Irony's Edge*: *The Theory and Politics of Irony*. London – New York: Routledge.

KELTIKANGAS-JÄRVINEN, LIISA 1996 Suomalainen kansanluonne. — LAAKSONEN, PEKKA — METTOMÄKI, SIRKKA-LIISA (toim.) *Olkaamme siis suomalaisia*. Kalevalaseuran vuosikirja 75–76. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

KINNUNEN, AARNE 1972 Huumori. — ENVALL, MARKKU — KINNUNEN, AARNE — SEPÄNMAA, YRJÖ (toim.) *Estetiikan kenttä*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.

KINNUNEN, AARNE 1994 *Huumorin ja koomisen keskeneräinen kysymys*. Porvoo – Helsinki – Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö.

KNUUTTILA, SEPPO 1992 *Kansanhuumorin mieli. Kaskut maailmankuvan aineksena*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 554. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

KOESTLER, ARTHUR 1964 *The Act of Creation*. London: Hutchinson.

KUNDERA, MILAN 1987 *Romaanin taide* (alk. *L'art du roman* 1986). Suom. Jari Blomstedt ja Riikka Stewen. Porvoo – Helsinki – Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö.

KUPIAINEN, UNTO 1939 *Huumori suomalaisessa kirjallisuudessa*. 1 osa: *Aleksis Kivi ja 1880-luvun realistit*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

LAITINEN, KAI 1984 *Metsästä kaupunkiin. Esseitä ja tutkielmia kirjallisuudesta*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

LAITINEN, KAI 1997 *Suomen kirjallisuuden historia*. 4. uusittu painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

LAURILA, K. S. 1947 *Estetiikan peruskysymyksiä 1*. Toinen, tarkistettu ja osittain uusittu painos. Helsinki – Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.

LEHTONEN, JOEL 1995 (1919-20) *Putkinotko*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

MATTILA, PEKKA 1984 *Kirjallisuuden tutkimuksen avainsanoja*. Helsinki: Kirjayhtymä.

MORREALL, JOHN (ed.) 1987 *The Philosophy of Laughter and Humor*. Albany: State University of New York.

MÄKELÄ, MATTI 1984 *Suuri muutto. 1960–70 -lukujen suomalaisen proosan kuvaamana*. Helsinki: Otava.

NASH, WALTER 1989 *Rhetoric. The Wit of Persuasion*. Oxford: Basil Blackwell.

NIEMI, JUHANI 1997 *Suomalaisten suosikkikirjat*. Hämeenlinna: Karisto Oy.

OKKER, JAAKKO 1982 Taivaassa ei tunneta huumoria. – Suomen Kuvalehti 45/1982, s. 55-57.

PEKURINEN, MIKA 1997 Elämää metsässä ja metsästä. Metsäkonfliktien kahdet kasvot. — ROIKO-JOKELA, HEIKKI (toim.) *Luonnon ehdoilla vai ihmisen arvoilla? Polemiikkia metsiensuojelusta 1850 - 1990*. Jyväskylä: Atena Kustannus.

PLATON 1982 *Filebos* (teoksessa *Teokset 5*). Suom. Marianna Tyni. Helsinki: Otava.

RICOEUR, PAUL 1984 *Time and narrative, Volume 1* (alk. *Temps et Récit* 1983). Transl. Kathleen McLaughlin and David Pellauer. Chicago – London: The University of Chicago Press.

SANTAYANA, GEORGE 1896 *The Sense of Beauty*. New York: Charles Scribner's Sons.

SCHOPENHAUER, ARTHUR 1977 *The World as Will and Idea* Vol. 2 (alk. *Die Welt als Wille und Vorstellung* 1819). London: AMS Press.

SIHVO, HANNES 1990 Hullu kirjoissa. — LAAKSONEN, PEKKA — PIELA, ULLA — LAHTI, PIRKKO (toim.) *Hullun kirjoissa. Näkökulmia suomalaiseen kylähullluuteen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 508. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

SUOMEN KIELEN PERUSSANAKIRJA 2001 Nidottu laitos 1990-1994 julkaistusta Suomen kielen perussanakirjasta. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

TARKIAINEN, V. 1919 *Aleksis Kiven muisto. Runoilijan syntymän 85-vuotispäiväksi*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Ahjo.

VARIS, MARKKU 1996 *Hankalaa sanontaa. Kiertoilmausten muodostaminen nykysuomessa*. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja n:o 3. Oulu: Oulun yliopisto.

VIRTANEN, LEEA 1994 *Arjen uskomukset. Punatukkaiset ovat intohimoisia*. Porvoo – Helsinki – Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö.

VIRTANEN, LEEA 1996 Savolaisten luonnonväärät leuat. — LAAKSONEN, PEKKA — METTOMÄKI, SIRKKA-LIISA (toim.) *Olkaamme siis suomalaisia*. Kalevalaseuran vuosikirja 75–76. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

WELLEK, RENÉ — WARREN, AUSTIN 1969 *Kirjallisuus ja sen teoria* (alk. *Theory of Literature* 1942). Suom. Vilho Viksten ja Matti Suurpää. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

YLIKANGAS, HEIKKI 1996 Metsä suomalaisen mentaliteetin kasvualustana. — LAAKSONEN, PEKKA — METTOMÄKI, SIRKKA-LIISA (toim.) *Olkaamme siis suomalaisia*. Kalevalaseuran vuosikirja 75–76. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

ZIJDERVELD, ANTON C. 1968 Jokes and their relation to social reality. Social Research 2/1968, s. 286-311.

Painamattomat

GUMMERUS. Kirjailijahaku.
URL: http://www.gummerus.fi/default.asp?init=true&initID=36;107
Tieto haettu: 13.2.2006.

VIROLAINEN, TARJA 2005 Gummeruksen viestintäpäällikkö Tarja Virolaisen sähköposti Nina Kurjelle 22.2.2005.